

УДК 34(05)

DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2195/2025/1.129>

Представлено дослідження актуальних питань теорії права, історії права, філософії права, а також галузевих правових дисциплін, зокрема конституційного, цивільного, трудового, кримінального, господарського, екологічного, фінансового, адміністративного, земельного, аграрного, медичного, інформаційного права, права інтелектуальної власності, права соціального забезпечення; питання процесуального права, зокрема цивільного, господарського, адміністративного та кримінального процесу, а також судоустрою; окремі аспекти порівняльно-правових досліджень, а також досліджень у сфері міжнародного та європейського права.

Для наукових працівників, практиків, викладачів, аспірантів, студентів.

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ	Притика Юрій, д-р юрид. наук, проф. (Україна) Армаза Еміліо Хосе, канд. юрид. наук, доц. (Іспанія); Бобровник Світлана, д-р юрид. наук, проф. (Україна); Бродела Елена, канд. юрид. наук, доц. (Франція); Ван Рее Корнеліс Хендрік (Ремко), д-р юрид. наук, проф. (Нідерланди); Васильченко Оксана, д-р юрид. наук, проф. (Україна); Ващенко Юлія, д-р юрид. наук, проф. (Словаччина); Гаскон-Інхаусті Фернандо, д-р юрид. наук (Іспанія); Гринюк Володимир, д-р юрид. наук, проф. (Україна); Губерська Наталія, д-р юрид. наук, проф. (Україна); Гургула Ольга, канд. юрид. наук, старш. викл. (Велика Британія); Давуліс Томас, д-р юрид. наук, проф. (Литва); Дідич Тарас, д-р юрид. наук, проф. (Україна); Діковська Ірина, д-р юрид. наук, проф. (Німеччина); Дудоров Олександр, д-р юрид. наук, проф. (Україна); Євро Лаура, д-р юрид. наук, проф. (Швеція); Заярний Олег, д-р юрид. наук, проф. (Україна); Ізарова Ірина, д-р юрид. наук, проф. (Україна); Кашинцева Оксана, канд. юрид. наук, доц. (Україна); Ковальчук Тетяна, канд. юрид. наук, доц. (Україна); Кодинець Анатолій, д-р юрид. наук, проф. (Україна); Костюченко Олена, канд. юрид. наук, доц. (Україна); Кучма Ольга, д-р юрид. наук, доц. (Україна); Лютюк Ольга, д-р юрид. наук, проф. (Україна); Лупой Мішель Анжело, д-р права (Італія); Майданик Роман, д-р юрид. наук, проф. (Україна); Мальярчук Любова, канд. юрид. наук, доц. (Україна); Мацелюх Іванна, д-р юрид. наук, доц. (Україна); Мельничук Наталія, д-р юрид. наук, проф. (Україна); Носік Володимир, д-р юрид. наук, проф. (Україна); Резнікова Вікторія, д-р юрид. наук, проф. (Україна); Сахарук Ірина, канд. юрид. наук, доц. (Україна) (відп. редактор); Сільвестрі Елізабетта, д-р права, проф. (Італія); Терех Олена, канд. юрид. наук (Україна); Узелац Алан, д-р юрид. наук, проф. (Хорватія); Хотинська-Нор Оксана, д-р юрид. наук, проф. (Україна); Цюра Вадим, д-р юрид. наук, проф. (Україна); Шемшученко Юрій, д-р юрид. наук, проф. (Україна); Щербина Віктор, д-р юрид. наук, проф. (Україна)
Адреса редколегії	Навчально-науковий інститут права вул. Володимирська, 60, м. Київ, 02017 ☎ (38044) 239 31 67 e-mail: legal.bulletin@knu.ua web: https://legal.bulletin.knu.ua/
Затверджено	вченою радою ННІ права 29.04.25 (протокол №16)
Зареєстровано	Національною радою України з питань телебачення і радіомовлення Рішення № 1089 від 28.03.24 Ідентифікатор друкованого медіа: R30-01963
Атестовано	Міністерством освіти і науки України (категорія Б) Наказ № 409 від 17.03.20
Індексування	HeinOnline
Засновник та видавець	Київський національний університет імені Тараса Шевченка Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет" Свідectvo про внесення до Державного реєстру ДК № 1103 від 31.10.02
Адреса видавця	ВПЦ "Київський університет" 6-р Тараса Шевченка, 14, м. Київ, 01601 ☎ (38044) 239 32 22, 239 31 58, 239 31 28 e-mail: vpс@knu.ua

BULLETIN

OF TARAS SHEVCHENKO NATIONAL UNIVERSITY OF KYIV

ISSN 1728-2195 (Print), ISSN 2218-2063 (Online)

LEGAL STUDIES

1(129)/2025

Founded in 1958

UDC 34(05)

DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2195/2025/1.129>

The issue covers research on the history of the theory of law, history of law, philosophy of law, as well as various fields of law, in particular, constitutional law, civil law, labor law, criminal law, economic law, environmental law, financial law, administrative law, medical law, land law, agrarian law, law of intellectual property and social security law; issues of procedural law, especially, civil procedure, commercial procedure, administrative procedure and criminal procedure likewise judiciary; additionally, certain aspects of comparative legal research and research in international law and European law.

The issue is intended for researchers, legal practitioners, students.

EDITOR-IN-CHIEF	Prytyka Yurii, DSc (Law), Prof. (Ukraine)
EDITORIAL BOARD	Armaza Emilio Hose, PhD (Law), Assoc. Prof. (Spain); Bobrovnyk Svitlana, DSc (Law), Prof. (Ukraine); Brodela Elena, PhD (Law), Assoc. Prof. (France); Davulis Tomas, DSc (Law), Prof. (Lithuania); Didych Taras, DSc (Law), Prof. (Germany); Dikovska Iryna, DSc (Law), Prof. (Ukraine); Dudorov Oleksandr, DSc (Law), Prof. (Ukraine); Ervo Laura, DSc (Law), Prof. (Sweden); Gascón-Inchausti Fernando, DSc (Law) (Spain); Grynyuk Volodymyr, DSc (Law), Prof. (Ukraine); Gurgula Olga, PhD (Law), Senior Lecturer (Great Britain); Huberska Natalia, DSc (Law), Prof. (Ukraine); Izarova Iryna, DSc (Law), Prof. (Ukraine); Kashyntseva Oksana, PhD, Assoc. Prof. (Ukraine); Khotynska-Nor Oksana, DSc (Law), Prof. (Ukraine); Kodynets Anatolii, DSc (Law), Prof. (Ukraine); Kostuchenko Olena, PhD (Law), Assoc. Prof. (Ukraine); Kovalchuk Tetiana, PhD (Law), Assoc. Prof. (Ukraine); Kuchma Olha, DSc (Law), Assoc. Prof. (Ukraine); Lotyuk Olga, DSc (Law), Prof. (Ukraine); Lupoi Michele Angelo, DSc (Italy); Maliarchuk Liubov, PhD (Law), Assoc. Prof. (Ukraine); Matseliukh Ivanna, DSc (Law), Assoc. Prof. (Ukraine); Maydanyk Roman, DSc (Law), Prof. (Ukraine); Melnychuk Natalia, DSc (Law), Prof. (Ukraine); Nosik Volodymyr, DSc (Law), Prof. (Ukraine); Rieznikova Victoria, DSc (Law), Prof. (Ukraine); Sakharuk Iryna, PhD (Law), Assoc. Prof. (Managing Editor) (Ukraine); Shcherbyna Victor, DSc (Law), Prof. (Ukraine); Shemshuchenko Yuriy, DSc (Law), Prof. (Ukraine); Silvestri Elisabetta, DSc, Prof. (Italy); Terekh Olena, PhD (Law) (Ukraine); Tsiura Vadym, Prof. (Ukraine); Uzelac Alan, DSc (Law), Prof. (Croatia); Van Rhee Cornelis Hendrik (Remko), DSc (Law), Prof. (Netherlands); Vashchenko Yuliya, DSc (Law), Prof. (Ukraine); Vasylichenko Oksana, DSc (Law), Prof. (Slovak); Zaiarnyi Oleg, DSc (Law), Prof. (Ukraine)
Address	Education and Research Law School 60, Volodymyrska Street, Kyiv, 02017 ☎ (38044) 239-31-67 e-mail: legal.bulletin@knu.ua web: https://legal.bulletin.knu.ua/
Approved by	the Academic Council of the Education and Research Law School 29.04.25 (protocol №16)
Registered by	the National Council of Television and Radio Broadcasting of Ukraine Decision № 1089 of 28.03.24 Identifier of printed media: R30-01963
Certified by	the Ministry of Education and Science of Ukraine (category B) Order № 409 dated 17.03.20
Indexing	HeinOnline
Founder and publisher	Taras Shevchenko National University of Kyiv Publishing and Polygraphic Center "Kyiv University" Certificate of entry into the State Register ДК № 1103 dated 31.10.02
Address	PPC "Kyiv University" 14, Taras Shevchenko blvd., Kyiv, 01601 ☎ (38044) 239 32 22, 239 31 58, 239 31 28 e-mail: vpc@knu.ua

БАРАНОВ-МОХОРТ Сергій

Принципи створення та діяльності асоціацій органів місцевого самоврядування: адміністративно-правовий аналіз	5
---	---

БАВЖЕНЧУК Сергій

Колективна угода (договір): генеза та сучасний стан розуміння	10
---	----

ЄРМОЛЬЄВА Каріна

Актуальні питання проведення обов'язкових профілактичних щеплень: практика Європейського суду з прав людини.....	15
---	----

КЛИМЕНКО Ганна

Реформування процедури складання кваліфікаційного іспиту для отримання права на заняття адвокатською діяльністю.....	21
---	----

КРАВЧЕНКО Олександр

Децентралізація влади в Україні: історія реформування, проблеми законодавчого унормування та шляхи підвищення ефективності впровадження	25
--	----

КРАВЧУК Дарина, СИМОНОВА Олександра

Застосування принципу "alter ego" у справах про відшкодування шкоди, завданої збройною агресією російської федерації проти України.....	32
--	----

МЕЛЯНЧУК Марина

Цифровізація цивільного судочинства: новели та перспективи	38
--	----

МИХАЛЬНЮК Оксана

Припинення поруки: новели законодавства та практики.....	45
--	----

ПОСТРИБАЙЛО Аліна

Актуальні проблеми участі прокурора у цивільному процесі	50
--	----

РАДЧЕНКО Лілія

Канонічний шлюб в окремих іноземних державах: проблеми та перспективи його визнання в Україні	56
---	----

СИЧ Сергій

Майбутній вплив Директиви 94/80/ЄС на проведення місцевих виборів в Україні.....	62
--	----

УГРИНОВСЬКА Оксана, СТАДНИК Оксана

Реалізація права на звільнення з військової служби в умовах воєнного стану: проблеми правозастосовчої практики	69
---	----

УСКОВ Ігор

Критерій ефективності судового захисту в господарському судочинстві: структурні елементи.....	76
---	----

ШЕЛИХ Андрій

Правосвідомість як предмет міждисциплінарних досліджень.....	81
--	----

CONTENTS

BARANOV-MOKHORT Sergiy

Principles of Creation and Activity of Association Bodies of Missile Self-function: Administrative and Legal Analysis	5
--	---

VAVZHENCHUK Serhii

Collective Agreement (Contract): Genesis and Current State of Understanding	10
---	----

YERMOLIEVA Karina

Current Issues of Mandatory Prophylaxis Vaccinations: the Practice of the European Court of Human Rights	15
--	----

KLYMENKO Hanna

Reforming the Qualification Exam Procedure for Admission to the Legal Profession	21
--	----

KRAVCHENKO Oleksandr

Decentralisation of Power in Ukraine: History of Reform Implementation, Achievements, Legislative Issues, and Solutions	25
--	----

KRAVCHUK Daryna, SYMONOVA Oleksandra

Application of the Principle of "Alter Ego" in Cases of Compensation for Damage Caused by the Armed Aggression of the Russian Federation against Ukraine	32
---	----

MELIANCHUK Maryna

Digitalization of Civil Proceedings: Novelties and Prospects	38
--	----

MYKHALNIUK Oksana

Termination of Guarantee: Legislative and Practical Innovations	45
---	----

POSTRYBAILLO Alina

Current Problems of Participation of the Prosecutor in the Civil Process	50
--	----

RADCHENKO Liliya

Canonical Marriage in Certain Foreign Countries: Problems and Prospects for its Recognition in Ukraine	56
---	----

SYCH Serhii

Future Impact of Directive 94/80/EU on Local Elections in Ukraine	62
---	----

UGRYNOVSKA Oksana, STADNYK Oksana

Realization of the Right to Discharge from Military Service under Martial State: Problems of Law Enforcement Practice	69
--	----

USKOV Ihor

Criterion of the Effectiveness of Legal Protection in Commercial Judicial Proceedings: Structural Elements	76
---	----

SHELYKH Andriy

Legal Consciousness as a Subject of Interdisciplinary Research	81
--	----

ПРИНЦИПИ СТВОРЕННЯ ТА ДІЯЛЬНОСТІ АСОЦІАЦІЙ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ: АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

Вступ. У статті здійснено комплексний адміністративно-правовий аналіз принципів створення та діяльності асоціацій органів місцевого самоврядування (ОМС) в Україні. Ураховуючи актуальність процесів децентралізації влади та зростання ролі місцевого самоврядування, окреслено місце асоціацій ОМС у системі публічного управління.

Методи. У процесі наукового дослідження використано комплекс взаємопов'язаних загальнонаукових і спеціально-юридичних методів. Діалектичний метод застосовано для виявлення закономірностей розвитку інституту асоціацій ОМС у контексті трансформацій публічного управління. Системно-структурний метод дозволив визначити місце асоціацій у системі суб'єктів публічної влади та їхні функціональні зв'язки. Формально-юридичний метод використано для аналізу чинного законодавства, правових дефініцій і норм, що регламентують створення та діяльність асоціацій. Порівняльно-правовий метод дав змогу зіставити національні положення з європейськими стандартами. Метод логіко-правового аналізу застосовано для узагальнення та формулювання висновків.

Результати. З'ясовано правову природу асоціацій, розкрито їхній статус як особливого виду громадських об'єднань із публічною функцією, що забезпечує представництво й захист інтересів територіальних громад на національному й міжнародному рівнях. Визначено основні принципи, які лежать в основі функціонування асоціацій: добровільність, рівність учасників, відкритість, законність, представництво інтересів, незалежність, публічність і співпраця з державними органами. Особливу увагу приділено аналізу нормативно-правового регулювання указаних принципів у національному законодавстві й міжнародних актах, насамперед у контексті Європейської хартії місцевого самоврядування. Розкрито проблеми реалізації окремих принципів на практиці, пов'язані з неузгодженістю законодавчих положень, недостатньою інституційною спроможністю окремих асоціацій, слабким механізмом підзвітності, нерівномірністю розвитку на регіональному рівні.

Висновки. Зроблено висновок про необхідність подальшого вдосконалення законодавства України у сфері створення та діяльності асоціацій ОМС, зокрема шляхом законодавчого закріплення системи принципів, стимулювання фінансової автономії та розширення механізмів участі асоціацій у формуванні державної політики у сфері місцевого самоврядування.

Ключові слова: *місцеве самоврядування, асоціації органів місцевого самоврядування, принципи, адміністративне право, децентралізація, публічне управління.*

Вступ

Формування ефективної системи місцевого самоврядування в умовах децентралізації вимагає створення дієвих механізмів представництва та захисту інтересів органів місцевого самоврядування (далі ОМС). Одним із таких механізмів є асоціації ОМС – добровільні об'єднання, що забезпечують взаємодію, представництво, захист прав та інтересів територіальних громад на регіональному й національному рівнях. Незважаючи на активну роль асоціацій у процесах реформування місцевого самоврядування, принципи їх створення та функціонування досі залишаються недостатньо врегульованими на рівні національного законодавства.

Метою статті є аналіз принципів створення та діяльності асоціацій органів місцевого самоврядування крізь призму адміністративного права, виявлення проблем реалізації цих принципів і визначення напрямів удосконалення нормативного забезпечення.

У процесі демократичних перетворень і реалізації реформи децентралізації в Україні особливої актуальності набуває питання правового забезпечення організації та діяльності асоціацій органів місцевого самоврядування. Ці об'єднання виступають ключовими інституціями, покликаними захищати інтереси територіальних громад, сприяти координації дій органів місцевого самоврядування та налагодженню ефективної взаємодії з органами державної влади.

Водночас у правовій доктрині та практиці досі відсутнє єдине бачення сутності, правового статусу та принципів діяльності таких асоціацій. Діяльність асоціацій урегульована лише фрагментарно – окремими

нормами Закону України "Про місцеве самоврядування в Україні" (Закон України № 280/97-ВР, 1997) і відомчими положеннями, що не створює єдиної нормативної бази для всіх форм асоціативного об'єднання органів місцевого самоврядування. Відсутність спеціального закону, який би комплексно регламентував правовий статус, порядок створення, принципи та гарантії функціонування таких об'єднань, негативно впливає на реалізацію їхнього потенціалу як інституційного посередника між місцевим самоврядуванням і державою.

На сучасному етапі розвитку держави зростає потреба в посиленні ролі асоціацій як учасників публічного управління, особливо в контексті участі у формуванні державної політики, розробленні нормативно-правових актів і розбудові партнерських відносин між державними органами й органами місцевого самоврядування. Через відсутність чітко визначених принципів створення та діяльності цих інституцій виникають труднощі щодо забезпечення їхньої прозорості, підзвітності, ефективності управління та репрезентативності.

Сучасні виклики, зокрема воєнний стан, потреба у відновленні територіальних громад, модернізація системи публічного управління – усе це посилює потребу в чіткому законодавчому визначенні концептуальних основ функціонування асоціацій органів місцевого самоврядування, зокрема й на рівні правових принципів. Недостатнє нормативне врегулювання таких принципів призводить до розбалансованості у взаємодії асоціацій із державними органами, а також знижує ефективність представлення інтересів громад у процесі вироблення публічної політики.

© Баранов-Мохорт Сергій, 2025

Зазначене обумовлює необхідність комплексного науково-теоретичного дослідження принципів створення та діяльності асоціацій органів місцевого самоврядування як передумови для формування єдиного підходу до нормативного закріплення та практичного застосування цих принципів у публічному управлінні.

Методи

Діалектичний метод був задіяний для аналізу правових явищ і процесів, пов'язаних із формуванням і функціонуванням асоціацій органів місцевого самоврядування в контексті становлення демократичної правової держави. Формально-юридичний метод використовувався для тлумачення чинних нормативних актів, що регулюють діяльність асоціацій органів місцевого самоврядування, серед яких: Конституція України (Закон України № 254к/96-ВР, 1996), Закон України "Про асоціації органів місцевого самоврядування" (Закон України № 1275-VI, 2009), а також міжнародні правові акти, включаючи Європейську хартію місцевого самоврядування. Порівняльно-правовий метод надав можливість дослідити досвід зарубіжних країн у сфері організації та діяльності асоціацій органів місцевого самоврядування, виявити спільні й відмінні риси в підходах до їх правового регулювання. Системно-структурний метод дозволив виявити внутрішню структуру правовідносин, що виникають у процесі діяльності асоціацій органів місцевого самоврядування, їхні взаємозв'язки з органами державної влади та іншими учасниками правових відносин. Історико-правовий метод використовувався для аналізу еволюції правового статусу асоціацій органів місцевого самоврядування в Україні та їхньої ролі в різні історичні періоди розвитку державності. Метод правового моделювання дав можливість запропонувати перспективні напрями вдосконалення нормативно-правового регулювання функціонування асоціацій органів місцевого самоврядування в Україні.

Комплексне використання цих методів забезпечило об'єктивність і повноту дослідження, що дозволило сформулювати обґрунтовані висновки та рекомендації. У процесі наукового дослідження використано комплекс взаємопов'язаних загальнонаукових і спеціально-юридичних методів. Діалектичний метод застосовано для виявлення закономірностей розвитку інституту асоціацій ОМС у контексті трансформації публічного управління. Системно-структурний метод дозволив визначити місце асоціацій у системі суб'єктів публічної влади та їхні функціональні зв'язки. Формально-юридичний метод використано для аналізу чинного законодавства, правових дефініцій і норм, що регламентують створення та діяльність асоціацій. Порівняльно-правовий метод дав змогу зіставити національні положення з європейськими стандартами. Метод логіко-правового аналізу застосовано для узагальнення та формулювання висновків.

Метою дослідження є з'ясування змісту, сутності та правового значення принципів створення і діяльності асоціацій органів місцевого самоврядування в Україні, виявлення їхньої ролі в забезпеченні ефективного функціонування місцевого самоврядування, а також обґрунтування теоретичних підходів до вдосконалення чинного нормативно-правового регулювання у цій сфері.

Для досягнення зазначеної мети в межах дослідження було поставлено такі завдання:

1) проаналізувати правову природу асоціацій органів місцевого самоврядування як інституцій публічного права, визначити їхнє місце в системі суб'єктів публічного управління;

2) охарактеризувати сучасний стан нормативно-правового регулювання порядку створення та діяльності асоціацій органів місцевого самоврядування в Україні;

3) виокремити й класифікувати основоположні принципи, які лежать в основі організації та функціонування асоціацій органів місцевого самоврядування;

4) проаналізувати практику застосування вказаних принципів у правозастосовній діяльності й висвітлити проблемні аспекти реалізації таких принципів;

5) дослідити європейський досвід правового регулювання діяльності асоціацій місцевого самоврядування та можливість його адаптації до українського законодавства;

6) сформулювати пропозиції щодо вдосконалення нормативно-правового регулювання принципів створення та діяльності асоціацій органів місцевого самоврядування в Україні.

Результати

У цьому дослідженні, присвяченому принципам створення та функціонування асоціацій органів місцевого самоврядування в Україні, було досягнуто кілька суттєвих результатів. Було встановлено, що асоціації органів місцевого самоврядування виступають як специфічні суб'єкти публічного права, які мають юридичний статус приватного права, але при цьому виконують публічні завдання, пов'язані з представництвом інтересів місцевого самоврядування на різних владних рівнях. Визначено й уточнено основні принципи формування асоціацій органів місцевого самоврядування, які включають принципи добровільності, самокерованості, рівності, законності, публічності й підзвітності. Установлено принципи діяльності асоціацій, серед яких принципи: легітимності дій; представництва інтересів учасників асоціації; співпраці з державними органами; міжнародного співробітництва. Здійснено порівняльно-правовий аналіз із практикою держав Європи, що дозволило виявити тенденцію до підтвердження автономії асоціацій місцевого самоврядування у виконанні їхніх функцій і встановлення правового зобов'язання держав щодо підтримки їхньої діяльності. Виявлено основні проблеми сучасного стану правового регулювання діяльності асоціацій в Україні, включаючи нечіткість законодавчих норм стосовно порядку створення асоціацій, відсутність уніфікованих механізмів їхньої взаємодії з державними органами та недостатню фінансову підтримку. Запропоновано шляхи вдосконалення законодавства України у цій сфері через розроблення спеціального кодексу або закону про представницькі об'єднання органів місцевого самоврядування і впровадження механізмів їх залучення до процесу прийняття рішень на державному рівні.

Зроблені висновки мають важливе значення для подальшого розвитку доктрини адміністративного права, удосконалення законодавства України та практики співпраці органів місцевого самоврядування через асоціації.

Питання функціонування асоціацій органів місцевого самоврядування поступово привертає увагу науковців, що зумовлено як реформою децентралізації, так і потребою посилення участі місцевого самоврядування у процесах публічного управління. У фаховій юридичній літературі проблема досліджується переважно в контексті публічного адміністрування, адміністративного права та муніципального управління. Зокрема, І. А. Грицаєнко (Грицаєнко, 2016) у своїй монографії ґрунтовно досліджує правові засади діяльності асоціацій органів місцевого самоврядування в Україні, акцентуючи увагу на особливостях правового статусу таких об'єднань, їхніх організаційно-правових формах і

функціональних повноваженнях. Автор підкреслює, що відсутність спеціального закону створює прогалини в урегулюванні їхньої діяльності, а також порушує принцип правової визначеності. І. Ю. Панова (Панова, 2018) досліджує правову природу асоціацій органів місцевого самоврядування, їхню роль у системі публічного управління та взаємодію з органами державної влади. Особливу увагу авторка приділяє визначенню статусу таких асоціацій як суб'єктів права, а також окреслює напрями вдосконалення законодавчого регулювання їхньої діяльності. І. С. Сало (Сало, 2011) аналізує передумови та чинники формування асоціацій органів місцевого самоврядування, правові засади їхньої діяльності й узагальнює досвід їх функціонування після ухвалення Закону України "Про асоціації органів місцевого самоврядування". На основі проведеного аналізу запропоновано внести корективи в нормативно-правове забезпечення діяльності асоціацій органів місцевого самоврядування та їх взаємодії з органами державної влади.

Зарубіжні дослідження, зокрема звіти Ради Європи та Конгресу місцевих і регіональних влад, підкреслюють важливість правового забезпечення діяльності асоціацій відповідно до Європейської хартії місцевого самоврядування (European Charter of Local Self-Government, 1985), яка закріплює право органів місцевого самоврядування об'єднуватися для захисту спільних інтересів (Ліллестрём, 2021).

Незважаючи на наявність окремих наукових праць, ґрунтовного аналізу саме принципів створення та функціонування асоціацій органів місцевого самоврядування в юридичній науці бракує. Також відсутня системна класифікація таких принципів і визначення їхньої ролі у структурі публічного управління. Саме ця прогалина й обумовлює потребу в подальших дослідженнях у зазначеному напрямі.

Асоціації органів місцевого самоврядування (далі АОМС) є специфічною формою організації публічно-правових суб'єктів, що реалізується на добровільних засадах із метою представництва, захисту та просування інтересів органів місцевого самоврядування (ОМС) у державній політиці. Їхнє функціонування має важливе значення для консолідації інституційної спроможності місцевого самоврядування, зміцнення демократичного врядування та розвитку принципу субсидіарності. Проте в національній правовій системі досі відсутня доктринально і законодавчо обґрунтована модель принципів створення та діяльності таких асоціацій.

1. *Правова природа та функціональний статус асоціацій органів місцевого самоврядування.* АОМС, за своєю сутністю, не є класичними громадськими об'єднаннями, хоча формально діють у правовому полі, визначеному Законом України "Про громадські об'єднання" (Закон України № 4572-VI, 2012). Реально ж вони мають ознаки публічно-приватного утворення, де поєднано елементи делегованих публічних функцій з організаційною самостійністю. Їхня особливість полягає в:

- інституційній природі, де учасниками є публічно-правові суб'єкти (органи влади);
- цільовому характері діяльності, що зосереджується на публічних інтересах територіальних громад;
- участі в політико-правовому дискурсі, зокрема через вплив на законотворення, державну регіональну політику, міжмуніципальну співпрацю.

Однак у чинному законодавстві України така природа АОМС прямо не відображена. Їхній правовий статус залишається в невизначеному стані, що породжує

правову невизначеність, а отже, і потенційні ризики зловживання або недовіри.

2. *Нормативна база: розпорошеність і неповнота.* Єдиною згадкою про асоціації ОМС у Конституції України (1996) є положення ст. 140: "Органи місцевого самоврядування можуть об'єднуватися у асоціації". Закон України "Про місцеве самоврядування в Україні" (1997, ст. 15) лише коротко регламентує це право, без установлення юридичних наслідків членства, порядку утворення чи процедур взаємодії з державою.

Відсутність спеціального закону чи кодексу, який би визначав механізми створення АОМС, вимоги до структури, органів управління, форм участі, фінансові гарантії діяльності, правовий статус у системі публічного управління, створює інституційну прогалину. У правозастосовній практиці це призводить до різночитань і нестабільності правового становища таких об'єднань.

3. *Система принципів створення асоціацій ОМС.* Принципи створення асоціацій є методологічним фундаментом, на якому вибудовується як правова конструкція, так і практичний механізм їхньої інституціоналізації.

Основними принципами створення є:

- добровільність – основоположний принцип, що гарантує незалежність волевиявлення ОМС без будь-якого зовнішнього тиску;
- рівність учасників – усі органи місцевого самоврядування мають рівні права та можливості на участь у створенні та членстві в АОМС, незалежно від адміністративного рівня;
- інституційна визначеність – наявність статуту, чіткої процедури створення, структури органів управління та регламенту діяльності;
- легітимність – створення має базуватись на правових підставах, визначених нормативно-правовими актами, що забезпечує легітимність статусу асоціації в публічному просторі.

Ці принципи забезпечують нормативну стійкість асоціації на етапі її формування.

4. *Принципи діяльності асоціацій ОМС.* Функціонування асоціацій має здійснюватися відповідно до низки системоутворювальних принципів, як-от:

- публічності та прозорості – відкритості інформації про рішення, фінансування, заходи та ініціативи;
- репрезентативності – дійсне, а не формальне представлення інтересів членів;
- фінансової автономності – права на власні джерела фінансування (членські внески, проекти, гранти) з урахуванням публічної звітності;
- паритетності й колегіальності – управління має ґрунтуватися на принципах колегіальності, з урахуванням голосів усіх членів;
- зворотного зв'язку – постійної комунікації з громадами, від яких походять ОМС-члени асоціації.

Ці принципи формують організаційно-правову сталість і забезпечують демократичність управління в межах асоціації.

5. *Виявлені проблеми реалізації принципів.* Отже, серед ключових викликів у реалізації принципів діяльності АОМС слід зазначити:

- по-перше, відсутність контролю за дотриманням принципів відкритості та прозорості;
- по-друге, обмежений доступ дрібних громад до участі в управлінні асоціацією, що суперечить принципу паритетності;

- по-третє, недостатні фінансову підтримку та юридичні гарантії сталості фінансування;

- по-четверте, відсутність закріплених у законі механізмів взаємодії з органами державної влади (напр. консультаційних обов'язків уряду щодо рішень, які зачіпають інтереси громад).

Проаналізувавши це питання, можна зауважити, що вищевказані недоліки свідчать про нагальну потребу в прийнятті спеціального закону або внесенні комплексних змін до законодавства про місцеве самоврядування.

6. *Європейський досвід.* У правових системах держав-членів ЄС (Франція, Німеччина, Польща, Іспанія) асоціації місцевого самоврядування мають чітко визначений статус, закріплений у законодавстві, з гарантіями участі в консультаційних процедурах, правом законодавчої ініціативи, доступом до фінансування з державного бюджету або коштів ЄС. Вони визнаються невід'ємним елементом системи публічного управління, а не суто недержавними об'єднаннями.

Європейська хартія місцевого самоврядування, ратифікована Україною, закріплює право ОМС на об'єднання в асоціації, а також зобов'язує державу забезпечити законодавчі умови для їхньої ефективної діяльності (European Charter of Local Self-Government, 1985, р. 10).

Українське законодавство має адаптувати ці стандарти через запровадження інтегрованої концепції правового статусу АОМС з урахуванням конституційної моделі публічної влади.

7. *Перспективи вдосконалення правового регулювання.* На сучасному етапі розвитку законодавства України правове регулювання створення та діяльності асоціацій органів місцевого самоврядування залишається фрагментарним, концептуально незавершеним і таким, що не відповідає сучасним викликам децентралізації та інтеграції у європейський правовий простір. Тому виникає потреба в системному перегляді й удосконаленні нормативної бази, що регулює статус асоціацій, механізми їхнього функціонування та взаємодію з органами державної влади.

На сучасному етапі розвитку законодавства України правове регулювання створення та діяльності асоціацій органів місцевого самоврядування залишається фрагментарним, концептуально незавершеним і таким, що не відповідає сучасним викликам децентралізації та євроінтеграції. Попри наявність чинного Закону України "Про асоціації органів місцевого самоврядування" від 16 квітня 2009 р. № 1275-VI, його положення значною мірою застаріли, містять прогалини й не забезпечують комплексного нормативного регулювання цього інституту. У зв'язку із цим виникає потреба в глибокому оновленні законодавчої бази, що регулює статус асоціацій, механізми їхнього функціонування та взаємодію з органами державної влади. Доцільним є внесення змін і доповнень до чинного Закону, які б деталізували:

- правовий статус асоціацій як публічно-правових суб'єктів;
- процедуру створення асоціацій, затвердження статуту, прав і обов'язків учасників;
- організаційно-правові форми діяльності, механізми прийняття рішень;
- принципи діяльності: добровільність, рівноправність, підзвітність, відкритість;
- фінансову основу діяльності, включаючи державну підтримку, бюджетні гарантії, доступ до державно-приватних партнерств;

- процедури обов'язкових консультацій з асоціаціями при ухваленні нормативно-правових актів, що стосуються місцевого самоврядування;

- участь асоціацій у роботі консультативно-дорадчих органів при органах державної влади;

- механізми впливу на формування державної політики, у тому числі через інституалізовану законодавчу ініціативу.

Необхідною є також уніфікація законодавства в контексті положень Конституції України, Європейської хартії місцевого самоврядування та галузевих нормативно-правових актів. Важливим напрямом удосконалення є запровадження стандартів належного управління в асоціаціях, зокрема щодо ефективності, прозорості, відкритості, а також цифровізація їхньої діяльності через створення електронних платформ, реєстрів і відкритих баз даних.

Загалом перспективи вдосконалення правового регулювання мають бути спрямовані на створення передбачуваного, стабільного і прозорого правового середовища для асоціацій органів місцевого самоврядування як повноправних учасників публічного управління.

Дискусія і висновки

Асоціації органів місцевого самоврядування є важливою інституційною ланкою в системі публічного управління, що покликана сприяти ефективному захисту інтересів територіальних громад, забезпеченню дієвої взаємодії між органами місцевого самоврядування та державою, а також розвитку місцевої демократії. Разом із тим, чинне законодавство України не забезпечує належного рівня правової визначеності щодо їх створення, правового статусу та принципів функціонування. Відсутність системного підходу до правового регулювання АОМС створює інституційну нестабільність, знижує ефективність їхньої діяльності й обмежує потенціал впливу на формування державної регіональної політики.

У ході дослідження було з'ясовано, що створення та діяльність асоціацій органів місцевого самоврядування мають ґрунтуватися на комплексі ключових принципів: добровільності, рівності, публічності, репрезентативності, прозорості, фінансової самостійності, легітимності, підзвітності та інституційної визначеності. Реалізація цих принципів можлива лише за умов чіткого нормативного врегулювання, що відповідає європейським стандартам і враховує особливості національної моделі місцевого самоврядування.

Одним із пріоритетних напрямів удосконалення правового регулювання є внесення змін до чинного Закону України "Про асоціації органів місцевого самоврядування", спрямованих на комплексне врегулювання їх правового статусу, процедур створення, діяльності, фінансування, а також механізмів взаємодії з державними органами. Водночас важливим є удосконалення інституційного механізму представництва асоціацій на національному рівні, зокрема шляхом створення постійно діючих консультативно-дорадчих органів при Верховній Раді України та Кабінеті Міністрів України.

Перспективи подальших наукових досліджень вбачаються у:

- поглибленому вивченні європейського досвіду правового статусу та інституційного впливу муніципальних асоціацій;

- аналізі практики взаємодії асоціацій ОМС із парламентом та урядом у процесі законотворення;

- розробленні концепції правової моделі асоціацій ОМС як учасників публічного адміністрування з окремим

регламентуванням їхнього правового статусу як юридичних осіб публічного права.

Такі дослідження дозволять не лише підвищити наукове обґрунтування правової природи АОМС, а й сприятимуть удосконаленню законодавчої політики у сфері місцевого самоврядування в Україні.

Список використаних джерел

- Грицаєнко, І. А. (2016). *Правові засади діяльності асоціацій органів місцевого самоврядування в Україні*. НАДУ.
- Конституція України. (1996, 28 червня). Закон України № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*, 30, 141.
- Лілестрьом, М. (2021, 18 січня). *Роль асоціацій органів місцевого самоврядування: європейський досвід*. Децентралізація. <https://decentralization.ua/news/13159>
- Панова, І. Ю. (2018). Правовий статус асоціацій органів місцевого самоврядування. *Часопис Київського університету права*, (4), 98–102.
- Про асоціації органів місцевого самоврядування. (2009). Закон України від 16 квітня 2009 р. № 1275-VI. *Відомості Верховної Ради України*, 38, 534.
- Про громадські об'єднання. Закон України № 4572-VI (2012, 22 березня). *Офіційний вісник України*, 30, 1097.
- Про місцеве самоврядування в Україні. Закон України № 280/97-ВР (1997, 21 травня). *Відомості Верховної Ради України*, 24, 170.
- Сало, І. С. (2011). *Асоціації органів місцевого самоврядування в системі узгодження інтересів на національному, регіональному та локальному рівнях*. НІСД.
- European Charter of Local Self-Government. (1985, October 15). *ETS*, 122.

References

- Constitution of Ukraine*. (1996, June 28). Law of Ukraine No. 254k/96-VR. *Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 30, 141 [in Ukrainian].
- European Charter of Local Self-Government. (1985, October 15). *ETS*, 122.
- Hrytsaienko, I. A. (2016). *Legal foundations of the activities of associations of local self-government bodies in Ukraine*. NADU [in Ukrainian].
- Lilleström, M. (2021, January 18). *The Role of Local Government Associations: European Experience*. *Decentralization* [in Ukrainian]. <https://decentralization.ua/en/news/13159>
- On Associations of Local Self-Government Bodies*. (2009). Law of Ukraine of April 16, 2009 No. 1275-VI. *Official Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 38, 534 [in Ukrainian].
- On Local Self-Government in Ukraine*. Law of Ukraine No. 280/97-VR. (1997, May 21). *Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 24, 170 [in Ukrainian].
- On Public Associations*. Law of Ukraine No. 4572-VI (2012, March 22). *Official Bulletin of Ukraine*, 30, 1097 [in Ukrainian].
- Panova, I. Yu. (2018). Legal Status of Associations of Local Self-Government Bodies. *Law Review of Kyiv University of Law*, 4, 98–102 [in Ukrainian].
- Salo, I. S. (2011). *Associations of Local Self-Government Bodies in the System of Coordination of Interests at the National, Regional and Local Levels*. NISS [in Ukrainian].

Отримано редакцією журналу / Received: 19.03.25

Прорецензовано / Revised: 17.04.25

Схвалено до друку / Accepted: 29.04.25

Sergiy BARANOV-MOKHORT, PhD (Law), Assoc. Prof., Doctoral Student
ORCID ID: 0009-0005-8081-3822
e-mail: mokhortsergey@gmail.com
Academy of Labor, Social Relations and Tourism, Kyiv, Ukraine

PRINCIPLES OF CREATION AND ACTIVITY OF ASSOCIATION BODIES OF MISSILE SELF-FUNCTION: ADMINISTRATIVE AND LEGAL ANALYSIS

Background. The article provides a comprehensive administrative and legal analysis of the principles underlying the establishment and operation of associations of local self-government bodies (LSGBs) in Ukraine. Given the relevance of decentralization processes and the growing importance of local self-government, the author outlines the role of LSGB associations within the system of public administration.

Methods. The study applies a set of interrelated general scientific and special legal methods. The dialectical method is used to identify the patterns of development of the LSGB association institution in the context of public governance transformations. The system-structural method enables the determination of the place of associations in the system of public power subjects and their functional links. The formal legal method is employed to analyze the current legislation, legal definitions, and rules governing the creation and operation of associations. The comparative legal method is used to compare national regulations with European standards. The logical and legal analysis method is applied to generalize and formulate conclusions.

Results. The legal nature of these associations is clarified, highlighting their status as a special type of public association with a public function that ensures the representation and protection of the interests of territorial communities at the national and international levels. The study identifies the key principles of their functioning: voluntariness, equality of participants, openness, legality, representation of interests, independence, publicity, and cooperation with state authorities. Particular attention is paid to the analysis of regulatory and legal provisions related to these principles in national legislation and international instruments, especially the European Charter of Local Self-Government. The article reveals the challenges of practical implementation of certain principles, which include inconsistencies in legal norms, insufficient institutional capacity of some associations, a weak accountability mechanism, and uneven development at the regional level.

Conclusions. The author concludes that Ukrainian legislation concerning the creation and operation of LSGB associations requires further improvement. Specifically, it is necessary to legally enshrine a comprehensive system of principles, promote financial autonomy, and enhance mechanisms for the participation of associations in the development of state policy in the field of local self-government.

Keywords: local self-government, associations of local self-government bodies, principles, administrative law, decentralization, public governance.

Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The author declares no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.

УДК 349.2

DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2195/2025/1.129-2>

Сергій ВАВЖЕНЧУК, д-р юрид. наук, проф.

ORCID ID: 0000-0002-6968-6720

e-mail: aadvokat@gmail.com

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

КОЛЕКТИВНА УГОДА (ДОГОВІР): ҐЕНЕЗА ТА СУЧАСНИЙ СТАН РОЗУМІННЯ

Вступ. Стаття присвячена ґенезі й сучасному розумінню колективної угоди та колективного договору. Значної актуальності це питання набуло з прийняттям Закону України "Про колективні угоди та договори". Якість і вектор правозастосування у цьому сенсі залежатимуть від того, як учасники правовідносин у сфері праці й суди будуть розуміти правову природу колективної угоди та колективного договору.

Методи. Стаття ґрунтується на таких загальних і спеціальних методах науково-правового пізнання, як-от історичний, формально-логічний, порівняльно-правовий. Історичний метод застосовано при дослідженні ґенези колективної угоди та колективного договору, формально-логічний – для виявлення прогалин правової регламентації колективної угоди та колективного договору, порівняльно-правовий – для порівняння підходів до розуміння колективного договору та колективної угоди.

Результати. Крізь призму компаративістики розглянуто ґенезу поняття і правову природу колективної угоди та колективного договору з огляду на доктрину й новий Закон України "Про колективні угоди та договори". Проаналізовано доктринальні й нормативні підходи до розуміння поняття колективної угоди та колективного договору.

Висновки. Кристалізуючи наукові підходи в юридичній літературі, у розумінні поняття колективного договору виокремлено два основні підходи: перший відображає моністичну концепцію, тобто концепцію колективного договору як локального нормативного акту, а другий – плюралістичну, тобто концепцію подвійної правової природи колективного договору. Наведена концепція окреслює те, що колективний договір виступає як локальний нормативний акт і, водночас, віддзеркалює зобов'язальну природу колективного договору. Колективну угоду (колективний договір) слід розглядати як неоднорідну правову субстанцію, тобто крізь призму складної багаторівневої колаборації: 1) правової концепції домовленості, 2) правової концепції угоди, що поєднується з 3) концептом локальної нормотворчості (низка умов колективної угоди (договору) виступають джерелом трудового права у вигляді локального нормативного акту). При цьому перші дві концепції окреслюють зобов'язальну функцію, адже відображають колективну угоду (договір) у класичному приватно-правовому значенні, а третя – нормативну функцію колективної угоди (договору). Сформовано авторську дефініцію колективної угоди (договору).

Ключові слова: договір, угода, колективний договір, колективна угода, трудові відносини, соціальне партнерство, охорона прав, соціальний діалог.

Вступ

Актуальність дослідження. Значної актуальності розуміння понять колективної угоди та колективного договору набуло з прийняттям нового Закону України "Про колективні угоди та договори". Якість і вектор правозастосування у цьому сенсі залежатимуть від того, як науковці, учасники правовідносин у сфері праці й суди будуть розуміти правову природу колективної угоди та колективного договору. Утруднюється розуміння означених понять складністю розмежування правової природи понять "колективна угода" та "колективний договір" і неоднорідністю останнього. Означені виклики не долаються сотнями схоластичних дописів у соціальних мережах "експертів на всі руки". Такий стан речей дозволяє відійти від чарівності стереотипів, які існують у цьому векторі наукової розвідки та сформувалися до етапу новелізації колективно-договірного регулювання.

Стаття ґрунтується на численних публікаціях автора (підручниках, навчальних посібниках, монографіях, наукових статтях, тезах тощо) і тією чи іншою мірою відображає його власні раніше опубліковані наукові результати, зокрема ті, що були оприлюднені в навчальному посібнику "Договірне право" (Вавженчук, 2011) і підручниках "Договірне право" (Вавженчук, 2022, т. 1), "Охорона та захист трудових прав працівників" (Вавженчук, 2021). З огляду на раніше опубліковане частина цієї праці не містить нових наукових результатів.

Мета статті полягає у з'ясуванні домінуючих підходів до розуміння колективної угоди (договору) з огляду на трудо-правову доктрину й окресленні суті неоднорідності поняття колективної угоди (договору).

Методи

Стаття ґрунтується на таких загальних і спеціальних методах науково-правового пізнання, як-от історичний,

формально-логічний, порівняльно-правовий. Історичний метод застосовано при дослідженні ґенези колективної угоди та колективного договору, формально-логічний – для виявлення прогалин правової регламентації колективної угоди та колективного договору, порівняльно-правовий – для порівняння підходів до розуміння колективного договору та колективної угоди.

Результати

Колективно-договірне регулювання становить основу для досягнення ювелірного компромісу між коаліцією працівників і роботодавців, адже їхні інтереси зазвичай антагоністичні. У німецькій юридичній літературі підкреслюється, що у вільно організованому суспільстві складну задачу реального та справедливого урівноваження антагоністичних інтересів, погодження зустрічних позицій, що базуються на основних правах, практично можливо розв'язати за допомогою колективного представництва інтересів і засобами колективно-договірного механізму (Dieterich, 2005, p. 111).

Розглядаючи ґенезу колективного договору, варто звернутися до ретроспективного розрізу трудового права деяких держав, де відбулося становлення колективного договору.

У низці країн (Великобританія, Німеччина, Франція та ін.) колективні договори формують основу колективно-договірного регулювання праці. У той самий час регламентація колективного договору здійснюється у держав по-різному з урахуванням історичних, доктринальних передумов і рівня втручання законодавця (держави) у регулювання відносин, що регулюються трудовим правом. Виділяють три типи втручання держави в колективно-договірне регулювання. Перший називається "одержавлення" і окреслює патерналістичне втручання держави в колективно-трудоу сферу (Kerr, &

© Вавженчук Сергій, 2025

Staudohan, 1994, p. 223). Прикладом є Франція, де ступінь юніонізації становить 9,1%, а ступінь охоплення колективними договорами – 90% (International Labour Office, 1997, p. 108). Другий тип називається "ліберальний плюралізм", який виявляється в суттєвій підтримці державою суб'єктів колективно-договірного регулювання (Kerr, & Staudohan, 1994, p. 223). Прикладом слугує Німеччина зі ступенем юніонізації 28,9 % і ступенем охоплення колективними договорами 90 % (International Labour Office, 1997, p. 108). Третій тип називається "корпоративізм", що виявляється у невтручанні держави в колективно-договірне регулювання. Прикладом є Великобританія (Kerr, & Staudohan, 1994, p. 223).

У Великобританії у більшості випадків норми трудового законодавства не містять прямого регулювання трудових відносин у сенсі трудо-правових гарантій, а регламентують порядки й механізми, які сторони управлені застосувати для досягнення відповідних трудо-правових гарантій. Такий підхід має як переваги, так і недоліки. Із цього приводу підкреслювалося, що існує багато пробілів, які використовують роботодавці за певних умов, щоб на законних підставах стримувати активність профспілок та уникати негативних наслідків своїх дій, які б застосовувалися до них, якби існували такі законодавчі гарантії (Taylor, & Emir, 2006, p. 506).

Завдяки такій побудові трудового законодавства, колективні договори й локальні акти виступають ядром джерел трудового права Великобританії. Термін "колективний договір" у британському трудовому праві розглядається з інших позицій, ніж в українському трудовому праві. Справа в тому, що цей термін охоплює, у нашому розумінні, як, власне, колективні договори, так і колективні угоди. У британському трудовому праві відсутній поділ на колективні договори та колективні угоди.

У XIX ст. в Німеччині активно впроваджувався тарифний договір як правова модель регулювання трудових відносин. У 1873 р. був укладений перший тарифний договір книгодрукарів, а до 1903 р. тарифних договорів уже було укладено більше 3000 (International Labour Office, 1997, p. 223; Hromadka, & Maschmann, 2005, p. 17). В. Хромадка та Ф. Машманн дійшли висновку, що в трудовому праві, окрім регулювання відносин між працівником і роботодавцем, виділяється право організації працівників і роботодавців, що окреслюють відносини між ними трудовим договором (колективне трудове право) (Hromadka, & Maschmann, 2005, p. 17). У межах цього блоку вони виділяють: 1) тарифне право (право коаліцій, тарифних договорів, право регулювання спорів, страйкової боротьби); 2) право участі працівників в управлінні (Hromadka, & Maschmann, 2007, p. 1–2). Як наслідок регламентація двох договірних типів – колективних договорів і виробничих угод – у німецькій юридичній літературі розглядається в межах права тарифних договорів, що є частиною тарифного права, яке входить до колективного трудового права (Hromadka, & Maschmann, 2007, p. 1–2; Zöllner, Loritz, & Hergenroder, 2008, p. 25). Особливістю такого регулювання є також те, що тарифні договори виступають джерелом трудового права, адже породжують норми трудового права, однак вони мають не колективну, а індивідуальну направленість, і розглядаються в межах індивідуального трудового права (Zöllner, Loritz, & Hergenroder, 2008, p. 65). Отже, тарифні договори наділяються приватно-правовою, а не публічно-правовою природою, і розглядаються в межах приватно-договірного регулювання. Як наслідок, умови тарифного договору наділені імперативним характером

і розглядаються як норми, що мають пріоритетну й обов'язкову дію для сторін трудового договору й окреслені приватно-правовою регламентацією. Суди у справах про тарифні договори обмежені, адже управлені розглядати спори лише щодо застосування норм права (порушення форми тарифного договору, визнання умов тарифного договору недійсними тощо). Ураховуючи, що тарифний договір підпадає під дію приватно-правової регламентації, суди позбавлені права зобов'язати осіб укласти такого роду договір унаслідок дії принципу свободи договору, що передбачає вільне волевиявлення сторін на укладення договору. Однак органи державної влади управлені, за певних умов, визнати тарифний договір загальнообов'язковим. Такі дії розглядаються як вчинення дій у публічному інтересі.

Як відомо, у Франції укладення колективних договорів не було популярним через відсутність нормативної регламентації колективного договору доволі тривалий період часу. Розповсюдження вони набули лише в 50 рр. XX ст., коли було законодавчо запроваджено відміну вимог про попереднє державне санкціонування проведення колективних переговорів. Укладення колективних договорів з юридичними особами пов'язується з 1968 р. (саме тоді на нормативно-правовому рівні було передбачено можливість укладення колективного договору через інститут представництва з юридичними особами).

Українське колективно-договірне регулювання також має свою гегенезу. За історичними свідченнями, перший колективний договір було укладено на Харківському паровозобудівному заводі 1 лютого 1905 р. (Чанишева, 2001, с. 157). Значно пізніше було сформовано нормативне визначення колективного договору. Лише на рівні Кодексу законів про працю УРСР 1922 р. законодавець зафіксував дефініцію колективного договору, за якою він розумівся як угода, що укладалася професійною спілкою як представником робітників і службовців, з одного боку, і наймачем, – з іншого, якою встановлювались умови праці й найму для окремих підприємств, установ і господарств або їхніх груп і визначався зміст майбутніх особистих (трудових) договорів найму. У радянський період колективний договір утілював командно-адміністративну ідеологію та позбавляв сторони можливості на підставі вільного волевиявлення визначати зміст і структуру колективного договору. Лише у 1987 р., з прийняттям Загального положення про порядок укладення колективних договорів, затвердженим Держкомпраці СРСР і Президією ВЦРПС, сторонам надавалося більше прав щодо визначення змісту та структури колективного договору. У 1993 р. був прийнятий Закон України "Про колективні договори і угоди", який визначав поняття, вимоги до змісту, структури, динаміку колективних угод (договорів), розбіжності, відповідальність сторін колективного договору (угоди).

В Україні до основного законодавства про колективно-договірне регулювання трудових відносин належать: Конституція України, КЗП України, закони України, як-от: "Про колективні угоди та договори"; "Про соціальний діалог в Україні"; "Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності"; "Про організації роботодавців, їх об'єднання, права і гарантії їх діяльності"; "Про Кабінет Міністрів України"; "Про центральні органи виконавчої влади"; "Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)". Також має значення Конвенція МОП № 154 про сприяння колективним переговорам 1981 р., Рекомендації щодо сприяння колективним переговорам № 163 1981 р., Рекомендації

МОП щодо колективних договорів 1951 р. (Вавженчук, 2023, с. 102–103).

Якщо звернутися до змісту Конвенції № 98, то в ній неможливо знайти визначення колективної угоди (договору). Відповідно до п. 2. розд. 2 Рекомендацій МОП щодо колективних договорів № 91 під колективним договором розуміють усяку письмову угоду щодо умов праці та найму, яка укладається, з одного боку, між роботодавцем, групою роботодавців або однією чи кількома організаціями роботодавців і, з іншого боку, – однією чи кількома представницькими організаціями працівників або, за відсутності таких організацій, – представниками самих працівників, належним чином обраними й уповноваженими згідно із законодавством країни. Аналіз означеної норми свідчить, що в наведеному визначенні відображена науково-правова концепція договору-угоди, яка займає окреме місце в системі юридичних фактів. Також акцентовано увагу на предметі такого колективного договору, шляхом вказівки на те, що він стосується саме умов праці.

Національний законодавець окремо оперує термінами "колективний договір" і "колективна угода" на рівні КЗпП України (ст. 97, 98, 108, 159, 249, 250) і Закону України "Про колективні угоди та договори". Окреслене свідчить про те, що законодавець не ототожнює терміни "колективний договір" і "колективна угода". Більше того, про розмежування законодавцем аналізованих юридичних термінів свідчать нормативні дефініції цих термінів у ст. 2, нормі ст. 4 "Види колективних угод та договорів", розд. 3 "Колективні угоди" та 4 "Колективні договори" Закону України "Про колективні угоди та договори".

Відповідно до ч. 1 ст. 2 Закону України "Про колективні угоди та договори", колективна угода (генеральна, галузева (міжгалузева), галузева обмеженої дії, територіальна, територіальна в окремій галузі) – це письмовий нормативний документ, що укладається відповідно до цього Закону з метою регулювання трудових, соціально-економічних відносин на національному, галузевому, територіальному рівнях. Також у ч. 1 ст. 2 Закону України "Про колективні угоди та договори" зафіксована дефініція колективного договору, за якою він є письмовим нормативним документом, що укладається відповідно до цього Закону з метою регулювання виробничих, трудових, соціально-економічних відносин між роботодавцем і працівниками, їхніми представниками.

При аналізі ч. 1 ст. 2 Закону України "Про колективні угоди та договори" зрозуміло, що нормативне визначення колективного договору відрізняється від нормативного визначення колективних угод лише вказівкою на сторони такої угоди. При цьому відсутній акцент на їх предметі. З іншого боку, суб'єктний склад сторін не є визначальним з погляду розмежування саме правової природи колективної угоди та колективного договору.

З нормативної дефініції колективної угоди і колективного договору випливає, що вони виступають джерелом трудового права, адже породжують норми трудового характеру. На це вказує у нормативних дефініціях ознака нормативності, що втілена у словосполучення "нормативний документ". Також варто звернути увагу на той факт, що наведене визначення колективної угоди не відображає суть та основні ознаки такої угоди з погляду її правової природи, а визначення колективного договору не відображає суть та основні ознаки, які б указували на правову природу колективного договору, що утруднює розмежування розглядуваних правових категорій із погляду саме їхньої правової природи та предмета.

У національній доктрині трудового права не сформовано єдиного бачення колективної угоди та чіткого розмежування з колективним договором за правовою природою та предметом. В. І. Прокопенко пропонував колективну угоду розглядати як строкову, яка укладається між власниками й органами, що уповноважені представляти трудящих на державному, галузевому та регіональному рівнях, про встановлення нормативних положень у сфері праці та соціально-побутових питань, які є обов'язковими для всіх суб'єктів, що перебувають у сфері дії сторін, з метою врегулювання виробничих, трудових і соціально-економічних відносин і узгодження інтересів держави, трудящих і власників, а також уповноважених ними органів (Прокопенко, 1998, с. 146). Як випливає з визначення, на перше місце автор ставить ознаку угоди, а не локального нормативного акту. Натомість, на думку Г. І. Чанишевої, колективна угода є правовим актом, що укладається між соціальними партнерами й містить їхні зобов'язання щодо встановлення умов праці, зайнятості та соціальні гарантії для працівників держави, галузі, регіону (Чанишева, 2001, с. 175). Отже, Г. І. Чанишева на перше місце висуває ознаку локального нормативного акту. У будь-якому випадку позитивним є те, що подвійна правова природа колективної угоди (тобто те, що колективна угода відображає зобов'язання та одночасно є локальним нормативним актом) авторами не заперечується.

У наукових колах немає єдності й у розумінні поняття колективного договору. Аналіз юридичної літератури дає змогу виділити два основних підходи до розуміння колективного договору. Перший відображає моністичну концепцію, тобто концепцію колективного договору як локального нормативного акту. Його прибічники приділяють увагу нормативності колективного договору й не визнають зобов'язальності його природи. До прибічників такого підходу можна віднести Г. І. Чанишеву та Н. Б. Болотіну (Чанишева, & Болотіна, 1999, с. 436), Л. П. Грузінову, В. Г. Короткіна (Грузінова, & Короткін, 2003, с. 109) та ін. Так, Г. І. Чанишева та Н. Б. Болотіна дійшли висновку, що колективний договір – це локальний нормативно-правовий акт, який регулює трудові, соціально-економічні відносини між власником і працівниками певного підприємства (Чанишева, & Болотіна, 1999, с. 436). Л. П. Грузінова та В. Г. Короткін загалом підтримують позицію попередніх науковців, адже розглядають колективний договір як правовий акт, що регулює соціально-партнерські відносини між соціальними партнерами в організації (Грузінова, & Короткін, 2003, с. 109). Наведені визначення фокусуються лише на нормативній природі колективного договору як локального нормативного акту й не віддзеркалюють його зобов'язальності природи.

Другий підхід відображає плюралістичну концепцію, тобто концепцію подвійної правової природи колективного договору. Наведена концепція окреслює те, що колективний договір виступає як локальний нормативний акт і віддзеркалює зобов'язальну природу колективного договору. До прибічників такої концепції можна віднести П. Девіса та М. Фрідленда (Davies, & Freedland, 1983, р. 242), П. Д. Пилипенка (Пилипенко (Ред.), 1996, с. 37), Н. Д. Гетьманцеву (Гетьманцева, 2016, с. 102) та ін. П. Д. Пилипенко сформулював таке визначення колективного договору: "колективний договір – це локально-правовий акт, що є письмовою угодою між власником або уповноваженим ним органом і трудовим колективом, за допомогою якого забезпечується регулювання виробничих, трудових і соціально-

економічних відносин на підприємстві та узгодження інтересів працівників і власника" (Пилипенко (Ред.), 1996, с. 37). Отже, у визначенні чітко акцентується увага на тому, що колективний договір одночасно є локально-правовим актом та угодою. Н. Д. Гетьманцева із цього приводу зазначила, що "законодавчі уявлення про місце нормативної і зобов'язальної частин у колективному договорі необхідно визнати як аргумент на користь наявності нормативних положень у змісті колективного договору, оскільки визнавати регулятивне значення колективного договору і не визнавати його джерелом права було б, принаймні, дивним" (Гетьманцева, 2016, с. 102).

Дійсно, слід визнати, що колективна угода, як і колективний договір, доволі неоднорідні за своєю правовою природою і мають багатовекторну функціональну направленість. Варто звернути увагу на думки П. Девіса та М. Фрідленда, які зазначили, що колективні договори відображають дві функції: 1) процедурну, або контрактну; 2) нормативну (Davies, & Freedland, 1983, р. 242). Процедурна (контрактна) функція передбачає те, що колективні договори безпосередньо регулюють відносини між роботодавцем (об'єднанням роботодавців) і профспілкою. Їх предмет стосується механізмів здійснення колективних переговорів, установлення порядку вирішення спорів між профспілкою та роботодавцем тощо. Нормативна функція передбачає, що колективний договір визначає умови індивідуальних трудових договорів. Ураховуючи наведені аргументи та принцип *ad favorem*¹, означений погляд має раціональне зерно для формування думки про те, чи взагалі можливо, з погляду правової природи, розмежувати поняття "колективна угода" та "колективний договір".

Ускладнюється це й тим, що у юридичній літературі точиться дискусія щодо термінологічного апарату, що позначає нормативну функцію колективного договору. Така функція науковцями називається по-різному – нормотворчою, локально-нормотворчою, локально-нормативною, регулятивною тощо. На думку Г. І. Чанишевої, "видається доцільним виділяти не нормотворчу, а регулятивну функцію, виходячи з того, що колективні договори і угоди, відповідно до ст. 1 Закону України "Про колективні договори і угоди", укладаються з метою регулювання виробничих, трудових і соціально-економічних відносин і узгодження інтересів трудящих, власників або уповноважених ними органів. Саме на регулятивній функції зроблений акцент у зазначеній статті, що повністю відповідає актам МОП і підкреслює нормативний характер колективного договору. Термін "нормотворча" більше застосовується до діяльності конкретних суб'єктів" (Чанишева, 2001, с. 162).

Слід визнати, що колективну угоду (як і колективний договір) слід розглядати як неоднорідну правову субстанцію, тобто крізь призму складної багаторівневої колаборації: 1) правової концепції домовленості, 2) правової концепції угоди, що поєднується з 3) концептом локальної нормотворчості (низка умов колективної угоди (договору) виступають джерелом трудового права у вигляді локального нормативного акту). При цьому перші дві концепції окреслюють зобов'язальну функцію, адже відображають колективну угоду (договір) у класичному приватно-правовому значенні, а третя відображає нормативну функцію

колективної угоди (договору). Саме така складна й неоднорідна правова природа колективної угоди (договору) стирає між ними грані у правовій природі, не втрачаючи необхідної гнучкості в регулюванні відносин у трудовому праві.

З огляду на вчення про юридичні факти, вчення про договір і вищенаведене, слід визнати, що правова природа колективної угоди та колективного договору збігається, різниця між ними формується лише на рівні родових і видових ознак. Варто сформулювати єдину дефініцію поняття "колективна угода (договір)", яка б максимально відображала правову сутність цієї категорії. Отже, колективна угода (договір) – це трудо-правова угода локально-нормативного характеру між соціальними партнерами з приводу умов праці, зайнятості, соціально-економічних умов, які пов'язані із застосуванням праці.

Дискусія і висновки

Під час дослідження автор дійшов таких висновків. По-перше, кристалізуючи наукові погляди в юридичній літературі, у розумінні поняття колективного договору виокремлено два основних наукових підходи: 1) моністичну концепцію, тобто концепцію колективного договору як локального нормативного акту; 2) плюралістичну концепцію, тобто концепцію подвійної правової природи колективного договору. Наведена концепція окреслює те, що колективний договір виступає як локальний нормативний акт і віддзеркалює зобов'язальну природу колективного договору. По-друге, колективну угоду (колективний договір) слід розглядати як неоднорідну правову субстанцію, тобто крізь призму складної багаторівневої колаборації: 1) правової концепції домовленості, 2) правової концепції угоди, що поєднується з 3) концептом локальної нормотворчості (саме тому низка умов колективної угоди (договору) виступає джерелом трудового права у вигляді локального нормативного акту). При цьому перші дві концепції окреслюють зобов'язальну функцію, адже відображають колективну угоду (договір) у класичному приватно-правовому значенні, а третя відображає нормативну функцію колективної угоди (договору). По-третє, правова природа колективної угоди та колективного договору збігається, різниця між ними формується лише на рівні родових і видових ознак. По-четверте, сформовано авторську дефініцію колективної угоди (договору): колективна угода (договір) – це трудо-правова угода локально-нормативного характеру між соціальними партнерами з приводу умов праці, зайнятості, соціально-економічних умов, які пов'язані із застосуванням праці.

Список використаних джерел

- Вавженчук, С. (2011). *Договірне право*. КНЕУ.
Вавженчук, С. (2021) *Охорона та захист трудових прав працівників*. Право.
Вавженчук, С. (2022). *Договірне право*. Т. 1. Право.
Гетьманцева, Н. Д. (2016, жовтень 21). Колективний договір як інструмент соціального управління [Презентація на конференції]. Соціально-економічні та правові підстави вдосконалення трудового законодавства на сучасному етапі. Хмельницький.
Грузінова, Л. П., & Короткін, В. Г. (2003). *Трудове право України*. Ч. 1. МАУП.
Пилипенко, П. Д. (Ред.). (1996). *Трудове право України*. Вільна Україна.
Прокопенко, В. І. (1998). *Трудове право України*. Фірма "Консум".

¹ *ad favorem* (лат. "на користь") – погіршення в індивідуальному порядку колективно встановлених умов праці є недопустимим. Наведений принцип відображений не лише в національному трудовому законодавстві (у ч. 2 ст. 8 Закону України "Про колективні угоди та договори" забороняється включати до трудових договорів умови, що погіршують становище працівників порівняно з колективними угодами та договорами), але й у Рекомендаціях МОП № 91 про колективні переговори від 1951 р. перелізло

Чанишева, Г. І. (2001). *Колективні відносини у сфері праці: теоретичні та практичні проблеми правового регулювання* [Рукопис докторської дисертації]. Одеська національна юридична академія.

Чанишева, Г. І., & Болотина, Н. Б. (1999). *Трудове право України*. Одисей.

Davies, P., & Freedland, M. (1983). *Kahn-Freund's Labour and the Law*. Stevens and Sons.

Dieterich, T. (2005). *Erfurter Kommentar zum Arbeitsrecht*. C.H. Beck.

Hromadka, W., & Maschmann, F. (2005). *Arbeitsrecht*. Bd. 1. *Individualarbeitsrecht*. Springer Berlin.

Hromadka, W., & Maschmann, F. (2007). *Arbeitsrecht*. Bd. 2. *Kollektivarbeitsrecht. Arbeitsstreitigkeiten*. Springer Berlin.

International Labour Office. (1997). *World labour report 1997–1998: Industrial relations, democracy and social stability*.

Kerr, C., & Staudohar, P. D. (1994). *Labour Economics and Industrial Relations: Markets and Institutions*. Harvard University Press.

Taylor, S., & Emir, A. (2006). *Employment Law. An Introduction*. Oxford University Press.

Zöllner, W., Lortz, K.-G., & Hergenroder, C. W. (2008). *Arbeitsrecht*. Beck.

References

Vavzhynchuk, S. (2011). *Contract Law*. KNEU [in Ukrainian].

Chanysheva, G. I. (2001). *Collective relations in the field of labor: theoretical and practical problems of legal regulation* [Doctoral dissertation manuscript]. Odesa National Law Academy [in Ukrainian].

Chanysheva, G. I., & Bolotina, N. B. (1999). *Labor law of Ukraine*. Odysseus [in Ukrainian].

Davies, P., & Freedland, M. (1983). *Kahn-Freund's Labour and the Law*. Stevens and Sons.

Dieterich, T. (2005). *Erfurt Commentary on Labour Law*. C.H. Beck [in German].

Gruzina, L. P., & Korotkin, V. G. (2003). *Labor law of Ukraine. Part 1*. MAUP.

Hetmantseva, N. D. (2016, October 21). Collective agreement as a tool of social management. [Presentation at the conference]. Socio-economic and legal grounds for improving labor legislation at the current stage. Khmelnytskyi [in Ukrainian].

Hromadka, W., & Maschmann, F. (2005). *Labour Law*. Vol. 1. *Individual Labour Law*. Springer Berlin [in German].

Hromadka, W., & Maschmann, F. (2007). *Labour Law*. Vol. 2. *Collective Labour Law. Labour disputes*. Springer Berlin [in German].

International Labour Office. (1997). *World labour report 1997–1998: Industrial relations, democracy and social stability*.

Kerr, C., & Staudohar, P. D. (1994). *Labour Economics and Industrial Relations: Markets and Institutions*. Harvard University Press.

Prokopenko, V. I. (1998). *Labor law of Ukraine*. "Consum" company [in Ukrainian].

Pylypenko, P. D. (Ed.). (1996). *Labor law of Ukraine*. Free Ukraine [in Ukrainian].

Taylor, S., & Emir, A. (2006). *Employment Law. An Introduction*. Oxford University Press.

Vavzhynchuk, S. (2021). *Protection and defense of labor rights of employees*. Law [in Ukrainian].

Vavzhynchuk, S. (2022). *Contract Law*. Vol. 1. Law [in Ukrainian].

Zöllner, W., Lortz, K.-G., & Hergenroder, C.W. (2008). *Labour Law*. Beck [in German].

Отримано редакцією журналу / Received: 09.12.24

Прорецензовано / Revised: 10.01.25

Схвалено до друку / Accepted: 29.04.25

Serhii VAVZHENCHUK, DSc (Law), Prof.

ORCID ID: 0000-0002-6968-6720

e-mail: aadvokat@gmail.com

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

COLLECTIVE AGREEMENT (CONTRACT): GENESIS AND CURRENT STATE OF UNDERSTANDING

Background. The article is devoted to the genesis and modern understanding of the collective agreement and the collective contract. This issue gained considerable relevance due to the adoption of the Law of Ukraine "On Collective Agreements and Contracts". The quality and vector of practice in this regard will depend on how participants of legal relations in the field of labour and courts understand the legal nature of the collective agreement and collective contract.

Methods. The article is based on the following general and special scientific and legal cognition methods: historical, formal logic methods, and legal comparative methods. The historical method was used to study the genesis of the collective agreement and the collective contract. The formal logic methods were manifested in clarifying gaps in the legal regulation of the collective agreement and the collective contract. With the help of the legal comparative method, it was possible to compare the approaches to understanding the collective agreement and the collective contract.

Results. The genesis of the concept and the legal nature of a collective agreement and a collective contract are considered through the prism of comparative research taking into account the doctrine and the new Law of Ukraine "On Collective Agreements and Contracts". Doctrinal and normative approaches to understanding the concept of collective agreement and collective contract are analyzed.

Conclusions. By outlining scientific approaches in legal literature, two main approaches are distinguished in understanding the concept of a collective agreement: 1) The first approach reflects a monistic concept: the concept of a collective agreement as a local normative act; 2) the pluralistic concept: the concept of the dual legal nature of the collective agreement. The given concept outlines the idea that the collective agreement acts as both a local normative act and reflects the obligatory nature of the collective agreement. The collective agreement (collective contract) should be considered as a heterogeneous legal substance, that is, through the prism of complex multi-level collaboration: (1) of the legal concept of an agreement (consensus), (2) the legal concept of an agreement combined with 3) the concept of local rule-making (several conditions of a collective agreement (contract) act as a source of labour law in the form of a local normative act). At the same time, the first two concepts outline the obligatory function, because they reflect the collective agreement (contract) in the classical private law sense, and the third one reflects the normative function of the collective agreement (contract). The author's definition of a collective agreement (contract) has been created.

Keywords: contract, agreement, collective contract, collective agreement, labour relations, social partnership, protection of rights, social dialogue.

Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The author declares no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.

УДК 342.723

DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2195/2025/1.129-3>

Каріна ЄРМОЛЬЄВА, асп.
ORCID ID: 0009-0009-6911-6742
e-mail: yermolyeva99@gmail.com

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПРОВЕДЕННЯ ОБОВ'ЯЗКОВИХ ПРОФІЛАКТИЧНИХ ЩЕПЛЕНЬ: ПРАКТИКА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

Вступ. Висвітлено судову практику Європейського суду з прав людини щодо проведення обов'язкових профілактичних щеплень. Актуальність дослідження полягає в тому, що в сучасних умовах, зокрема в контексті пандемії COVID-19 і необхідності забезпечення громадського здоров'я, особливого значення набуває вдосконалення правового регулювання проведення обов'язкових профілактичних щеплень як одного із ключових інструментів запобігання масовому поширенню інфекційних захворювань і забезпечення балансу між інтересами суспільства та правами особи. Мета дослідження – узагальнення практики Європейського суду з прав людини щодо проведення обов'язкових профілактичних щеплень та їх співвідношення з основоположними правами та свободами людини й громадянина, гарантованими Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод.

Методи. При написанні статті були використані як загальні, так і спеціальні методи юридичної науки, зокрема: формально-юридичний; системно-структурний; порівняльно-правовий; історико-правовий; казуального аналізу; правового моделювання.

Результати. Визначено правові позиції Європейського суду з прав людини щодо проведення обов'язкових профілактичних щеплень. Європейський суд з прав людини визнає проведення обов'язкових профілактичних щеплень втручанням у право на повагу до приватного життя, передбачене Європейською конвенцією; відповідне втручання може бути виправданим за наявності законних підстав, зокрема з метою захисту громадського здоров'я. Розглянуто аргументи щодо співвідношення обов'язкових профілактичних щеплень та інших прав людини й основні обмеження прав невакцинованих осіб. Визначено межі дискреції держав у питаннях проведення обов'язкових профілактичних щеплень: примусове введення вакцини без згоди особи є неприпустимим, а обов'язковість профілактичних щеплень має розглядатися крізь призму наслідків відмови від неї.

Висновки. Обґрунтовано, що Європейський суд з прав людини визнає, що проведення обов'язкових профілактичних щеплень є втручанням у приватне життя особи, але це втручання може бути виправданим, якщо воно спрямоване на захист громадського здоров'я і відповідає критеріям законності та пропорційності. Визначено, що судовою практикою Європейського суду з прав людини містяться різні підходи до оцінювання обов'язкових профілактичних щеплень, що свідчить про необхідність урахування конкретних обставин кожної справи, рівня ризику й наявності альтернативних заходів. Крім того, правомірність обмежень для невакцинованих осіб залежить від їхньої пропорційності та легітимності цілей, які переслідує держава, зокрема захисту вразливих категорій населення.

Ключові слова: права людини, фізична недоторканність, повага до людської гідності, вакцинація, профілактичні щеплення, інфекційні хвороби, Європейський суд з прав людини.

Вступ

Здоров'я є невід'ємним благом і складником антропологічної природи людини, наданим їй від народження. У сучасних умовах актуальним і дискусійним залишається питання суспільного ставлення до проведення профілактичних щеплень. Останніми роками спостерігається тенденція до зростання рівня інфекційних захворювань, а також поширення нових інфекцій, зокрема COVID-19, що має значний негативний вплив на загальний стан здоров'я населення. Дискусії щодо необхідності вакцинації тривають, оскільки суспільні погляди на цю медичну процедуру залишаються неоднозначними. Відмова від проведення обов'язкових профілактичних щеплень сприяє погіршенню епідеміологічної ситуації та зростанню ризику поширення інфекційних захворювань.

Актуальність дослідження практики Європейського суду з прав людини щодо проведення обов'язкових профілактичних щеплень можна обґрунтувати такими аспектами. Проведення обов'язкових профілактичних щеплень викликає складні юридичні, етичні та соціальні питання, пов'язані з обмеженням індивідуальних свобод задля забезпечення колективної безпеки. Аналіз практики Європейського суду з прав людини дозволяє виявити, як судовою системою вирішує конфлікти між захистом прав людини і необхідністю захисту здоров'я населення. Рішення Європейського суду з прав людини також мають значний вплив на правотворчість держав-членів Ради Європи. Дослідження судової практики

сприяє розумінню того, які підходи та критерії застосовуються для оцінювання законності обов'язкових медичних заходів, що дозволяє створити рекомендації для вдосконалення національного законодавства.

Крім того, пандемічні кризи, як-от COVID-19, підкреслили необхідність швидкого реагування на загрози здоров'я. Дослідження практики Європейського суду з прав людини у сфері проведення обов'язкових профілактичних щеплень дає змогу виявити ефективні правові механізми, які сприяють урівноваженню інтересів суспільства та прав особи в умовах надзвичайних ситуацій.

Аналіз практики Європейського суду з прав людини стосується не лише юриспруденції, але й філософії права, етики, соціології та медицини. Це створює можливості для інтеграції знань із різних галузей, сприяючи більш глибокому розумінню проблематики й розробленню комплексних рішень. Дослідження судової практики Європейського суду з прав людини щодо обов'язковості медичних втручань, зокрема проведення обов'язкових профілактичних щеплень, на нашу думку, сприяє розвитку правової доктрини, формуванню нових підходів до тлумачення норм, що регулюють взаємодію державної влади та громадян. Це стимулює науковий дискурс, спрямований на розроблення рекомендацій для оптимізації правового регулювання у сфері охорони здоров'я.

Отже, аналіз практики Європейського суду з прав людини у сфері проведення обов'язкових профілактичних щеплень є надзвичайно важливим для розуміння сучасних правових тенденцій, забезпечення балансу між

© Єрмольєва Каріна, 2025

індивідуальними правами та суспільним благом, а також для вдосконалення правових механізмів у контексті глобальних викликів охорони здоров'я.

Метою статті є узагальнення практики Європейського суду з прав людини щодо проведення обов'язкових профілактичних щеплень та їх співвідношення з основоположними правами та свободами людини й громадянина, гарантованими Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод.

Об'єктом дослідження є правовідносини у сфері організації та проведення обов'язкових профілактичних щеплень.

Предметом дослідження є рішення Європейського суду з прав людини щодо проведення обов'язкових профілактичних щеплень, медичного втручання та прав людини в контексті статей 2, 8, 9 і 10 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Методи

У роботі використані такі методи: а) формально-юридичний (застосовувався для аналізу та тлумачення положень міжнародного права, зокрема статей Європейської конвенції з прав людини, що регулюють питання медичних втручань, свободи вибору та права на приватне життя); б) системно-структурний (був використаний для комплексного аналізу рішень Європейського суду з прав людини у їхньому взаємозв'язку з основоположними принципами права, такими як автономія особи, свобода вибору, захист суспільного здоров'я та межі втручання держави в особисте життя); в) порівняльно-правовий (застосовувався для зіставлення судової практики Європейського суду з прав людини у різних справах, таких як "Претті проти Сполученого Королівства", "Свідки Єгови в Москві проти Росії", "Соломакін проти України" тощо. Це дозволило виявити загальні тенденції в підходах Суду до питання проведення обов'язкових профілактичних щеплень і його правомірності); г) історико-правовий (сприяв дослідженню еволюції судової практики Європейського суду з прав людини щодо медичних втручань, насамперед стосовно проведення обов'язкових профілактичних щеплень, зокрема порівняння більш ранніх рішень із сучасними тенденціями в юридичному регулюванні охорони здоров'я); ґ) казуального аналізу (використовувався при дослідженні конкретних рішень Європейського суду з прав людини, що стосуються обов'язкових профілактичних щеплень, права на відмову від медичних втручань, а також наслідків відмови від проведення обов'язкових профілактичних щеплень для реалізації інших прав, зокрема права на освіту); д) правового моделювання (застосовувався для прогнозування наслідків судових рішень у сфері медичного права та потенційного впливу таких рішень на майбутню правозастосовну практику у сфері проведення обов'язкової вакцинації).

Результати

Європейський суд з прав людини у своїй судовій практиці неодноразово наголошував на фундаментальній важливості принципів поваги до приватного життя, особистої свободи та людської гідності, які становлять основу Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (далі – Європейська конвенція) (Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, 1950). Одним із ключових аспектів прецедентного права Європейського суду з прав людини є забезпечення свободи особи в наданні згоди на медичне втручання. Цей принцип підтверджується низкою рішень Європейського суду з прав людини, зокрема у справах "Джаллох проти Німеччини" (ECtHR, Jalloh v. Germany,

11.07.2006), "P. P. проти Польщі" (ECtHR, R. R. v. Poland, 28.11.2011), "B. C. проти Словаччини" (ECtHR, V. S. v. Slovakia, 13.04.2012), "Претті проти Сполученого Королівства" (ECtHR, Pretty v. the United Kingdom, 29.04.2002) та інших. Окремі рішення Європейського суду з прав людини стосуються правових аспектів вакцинації проти COVID-19, наприклад рішення Європейського суду з прав людини у справі "Фейлазу проти Мальти" (ECtHR, Feilazoo v. Malta, 11.03.2021). У справі "Претті проти Сполученого Королівства" Європейський суд з прав людини встановив, що надання медичної допомоги, навіть у випадках, коли її відмова може призвести до летального наслідку, не може здійснюватися примусово без згоди дієздатного повнолітнього пацієнта. Суд кваліфікував таке примусове втручання як порушення права на фізичну недоторканність і таке, що суперечить гарантіям, закріпленим у ст. 8 Європейської конвенції (ECtHR, Pretty v. the United Kingdom, 29.04.2002).

Серед вищезазначених рішень Європейського суду з прав людини особливу увагу варто приділити рішенням у справі "Свідки Єгови в Москві проти Росії" (Jehovah's Witnesses of Moscow v. Russia, 18.08.2010), у якому було сформульовано загальні стандарти щодо згоди на медичне втручання. У цьому рішенні Європейський суд з прав людини підкреслив, що основоположний зміст Європейської конвенції полягає у дотриманні принципів поваги до людської гідності та свободи особистості, а поняття особистої автономії і самовизначення є ключовими засадами тлумачення гарантій прав людини. Право особи вести спосіб життя відповідно до власних переконань включає можливість здійснювати дії, які можуть сприйматися як небезпечні або шкідливі для її здоров'я. У випадку, коли дієздатний повнолітній пацієнт відмовляється від медичної допомоги, навіть якщо це може призвести до летального наслідку, примусове лікування без його згоди розглядається як втручання у право на особисту недоторканність, що суперечить ст. 8 Європейської конвенції. Крім того, право на вибір або відмову від певного методу лікування, а також можливість обрання альтернативного способу медичного втручання є фундаментальними елементами принципів особистої автономії та самовизначення. Важливо, щоб це право реалізовувалося відповідно до індивідуальних поглядів і цінностей особи, незалежно від їх раціональності за оцінкою суспільства. При цьому в контексті збереження громадського здоров'я, особливо під час пандемій, Європейським судом з прав людини було зазначено, що за відсутності загроз правам та інтересам третіх осіб держава має утримуватися від втручання у свободу вибору громадян у питаннях охорони здоров'я. Водночас, якщо ситуація вимагає захисту суспільних інтересів, наприклад шляхом запровадження юридично обов'язкової вакцинації проти певних небезпечних хвороб, то втручання держави у вибір особи щодо профілактичних медичних заходів може бути виправданим (ECtHR, Jehovah's Witnesses of Moscow v. Russia, 18.08.2010).

Аналіз судової практики Європейського суду з прав людини свідчить, що рішення у справі "Свідки Єгови в Москві проти Росії" є ключовим для розгляду питань, пов'язаних із запровадженням обов'язкової вакцинації. У цьому рішенні суд наголосив, що, попри принципи особистої автономії та самовизначення, за наявності загроз здоров'ю третіх осіб, наприклад, під час пандемії, допускається обмежене втручання держави у свободу вибору щодо медичних питань, включно з примусовою вакцинацією.

Судова практика Європейського суду з прав людини щодо проведення обов'язкових профілактичних щеплень є широкою та містить певні розбіжності. Наприклад, у справах "Салветті проти Італії" (ECtHR, *Salveti v. Italy*, 09.07.2002) і "Маттер проти Словаччини" (ECtHR, *Matter v. Slovakia*, 05.07.1997) суд визнав проведення обов'язкових профілактичних щеплень недобровільним медичним втручанням, що становить порушення права на повагу до приватного життя, охоплюючи як фізичну, так і психологічну цілісність людини. Водночас у справі "Соломакін проти України" суд дійшов висновку, що обмеження права особи на фізичну недоторканність може бути виправданим у разі необхідності запобігання поширенню інфекційних захворювань і захисту громадського здоров'я (ECtHR, *Solomakhin v. Ukraine*, 15.03.2012).

Опоненти проведення обов'язкових профілактичних щеплень посилаються на положення Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, обґрунтовуючи свою позицію можливим порушенням низки фундаментальних прав, зокрема права на життя (ст. 2 Європейської конвенції), права на повагу до приватного та сімейного життя (ст. 8 Європейської конвенції) та свободи думки, совісті та релігії (ст. 9 Європейської конвенції) (Волочій, & Галіяш, 2023, с. 48). Аргументація щодо несумісності обов'язкової вакцинації з положеннями ст. 2 Європейської конвенції ґрунтується на тому, що вакцини можуть викликати побічні ефекти, включно з летальними випадками. Відповідно до цієї статті, держава зобов'язана забезпечувати ефективний захист життя всіх осіб, які перебувають під її юрисдикцією (Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, 1950). Це передбачає позитивні обов'язки держави щодо запровадження належного правового регулювання, правозастосовних і контрольних механізмів, а також проведення розслідувань причин смерті в кожному конкретному випадку. У сфері охорони здоров'я зазначені принципи також мають значення: якщо держава вжила всіх необхідних заходів для мінімізації ризиків, запровадила відповідне законодавче регулювання та забезпечила ефективні механізми контролю, то вона не може вважатися відповідальною за порушення права на життя. Водночас питання відповідальності може постати у випадках, коли щеплення створює серйозний ризик для життя конкретної особи, наприклад за наявності протипоказань або алергічних реакцій (Пашков, 2020, с. 71).

Щодо права на повагу до приватного та сімейного життя, Європейський суд з прав людини у своїй практиці виходить із того, що будь-яке медичне втручання, здійснене без згоди особи, є втручанням у реалізацію цього права відповідно до ст. 8 Європейської конвенції. Зокрема, у рішенні у справі "Соломакін проти України" Європейський суд з прав людини наголосив, що примусова вакцинація без згоди особи є порушенням її фізичної недоторканності та становить втручання у право на приватне життя. Крім того, таке втручання може мати місце навіть у випадку, коли вакцинація фактично не була проведена, але відмова від неї призвела до негативних наслідків, зокрема обмежень у правах або соціальних санкцій (ECtHR, *Solomakhin v. Ukraine*, 15.03.2012). У цій справі Європейським судом з прав людини було також зазначено, що поняття "приватне життя" має і зовнішній аспект, пов'язаний із соціальною взаємодією особи та її стосунками з навколишнім світом. У цьому контексті примусова вакцинація може розглядатися як втручання у випадку, якщо відмова від щеплення тягне за собою санкції, які обмежують можливість особи брати участь у соціально

значущих процесах, наприклад виключення дітей із дошкільних або шкільних закладів у зв'язку з відсутністю обов'язкової імунізації.

У рішенні у справі "Соломакін проти України" Європейський суд з прав людини зазначив, що проведення обов'язкових профілактичних щеплень становить втручання у право особи на недоторканність, гарантоване ст. 8 Європейської конвенції. Водночас Суд дійшов висновку, що таке втручання може бути виправданим, якщо воно зумовлене "необхідністю контролю поширення інфекційних захворювань". У ході розгляду справи Європейський суд з прав людини встановив, що в Україні профілактичні щеплення проти туберкульозу, поліомієліту, дифтерії, кашлюку, правця та кору є обов'язковими. Категорії населення та групи професійного ризику, які підлягають обов'язковій вакцинації, а також порядок і графік її проведення визначаються Міністерством охорони здоров'я України. Посилаючись на ст. 2 Європейської конвенції, заявник стверджував, що вакцинація, здійснена 28 листопада 1998 р., спричинила розвиток у нього низки хронічних захворювань, що, на його думку, є наслідком лікарської недбалості. Представники уряду України визнали, що обов'язкова вакцинація, дійсно, є втручанням у приватне життя заявника, однак наголошували на її виправданості у цій справі. Зокрема, вони зазначали, що, відповідно до чинного законодавства, профілактична вакцинація проти дифтерії є обов'язковою, а Міністерство охорони здоров'я України уповноважене встановлювати порядок і терміни її проведення, що було реалізовано у відповідних нормативних актах. Уряд також наголошував, що втручання мало законну мету – захист здоров'я населення від дифтерії, яка є небезпечною інфекційною хворобою. Ураховуючи складну епідеміологічну ситуацію в країні та регіоні, де проживав заявник, суд визнав, що вакцинація була необхідним заходом для захисту здоров'я як самого заявника, так і суспільства загалом. Європейський суд з прав людини встановив, що національні суди ретельно розглянули твердження заявника та дійшли висновку про їхню необґрунтованість. Було зафіксовано лише одне незначне порушення процедури вакцинації – її проведення поза спеціально відведеним приміщенням. Однак суд зазначив, що це не мало жодного впливу на стан здоров'я заявника. Крім того, національні суди встановили відсутність у заявника будь-яких відомих побічних ефектів, пов'язаних із вакцинацією. Висновки судів ґрунтувалися на значному обсязі медичних даних, зібраних за ініціативою як самого заявника, так і судових органів, і були підкріплені належною доказовою базою. Суд не знайшов ознак довільності або очевидної необґрунтованості у висновках національних органів. Оскільки заявник не надав жодних доказів, які могли б спростувати висновки національних судів, то Європейський суд з прав людини ухвалив рішення про відсутність порушення ст. 8 Європейської конвенції у цій справі.

Одним із питань, що виникає у зв'язку з проведенням обов'язкових профілактичних щеплень, є можливість відмови від щеплень на підставі релігійних переконань. Зокрема, деякі вакцини складуться з тваринних походження, такі як свинячий желатин, що може суперечити релігійним нормам ісламу або юдаїзму. Крім релігійних мотивів, певні етичні переконання також можуть слугувати підставою для відмови від щеплення. Наприклад, використання тваринних складників у вакцинах або проведення випробувань на тваринах може бути неприйнятним для вегетаріанців та веганів (Пашков, 2020, с. 73). Загальне питання полягає

у визначенні того, чи може свобода совісті та віросповідання виправдовувати відмову від обов'язкової вакцинації та чи є правомірним обмеження цих свобод державою. Відмова від щеплення за певних обставин може розглядатися як частина релігійної практики або обрядової діяльності та, відповідно, підпадати під захист свободи віросповідання. Однак далеко не всі світоглядні позиції можуть вважатися релігією або віруванням у розумінні Європейської конвенції.

Практика Європейського суду з прав людини містить певні критерії, які обмежують можливість визнання проведення обов'язкових профілактичних щеплень втручанням у свободу думки, совісті та релігії відповідно до ст. 9 Європейської конвенції. Зокрема, у справі "Боффа та інші проти Сан-Марино" Суд зазначив, що вакцинація сама по собі не є втручанням у свободу релігії, оскільки поняття "здійснення релігійних та культових обрядів" охоплює не будь-яку діяльність, мотивовану релігійними переконаннями, а лише ту, що відіграє центральну роль у вираженні певної релігії чи вірування (ECtHR, Boffa and Others v. San Marino, 15.01.1998).

Одним із ключових рішень Європейського суду з прав людини щодо обов'язкової вакцинації є справа "Вавржичка та інші проти Чеської Республіки", у якій Суд 8 квітня 2021 р. розглянув скарги шести заявників (ECtHR, Varžička and Others v. the Czech Republic, 08.04.2021). Вони оскаржували законність обов'язкових профілактичних щеплень, а також застосування санкцій за відмову від них, зокрема штрафів і заборони на відвідування дошкільних навчальних закладів для дітей, які не пройшли щеплення.

Щодо обставин справи, Суд установив, що всі заявники відмовилися від проведення профілактичних щеплень, які, відповідно до законодавства Чехії, є обов'язковими. В обґрунтуванні своєї позиції вони посилалися на такі аргументи:

- недостатня ефективність вакцин;
- ризики можливих побічних ефектів;
- світоглядні або релігійні переконання;
- низький рівень захворюваності на ті інфекційні

хвороби, від яких передбачено обов'язкове щеплення.

Окрім цього, під час оскарження застосованих до них санкцій у національних судах заявники також стверджували, що їхні права на освіту були порушені, а запроваджені обмеження є дискримінаційними. Вони посилалися на ст. 5 і 6 Конвенції про захист прав і гідності людини у зв'язку із застосуванням біології та медицини (Конвенція Ов'єдо), які передбачають право особи відмовитися від медичного втручання.

Аналізуючи аргументацію та висновки Європейського суду з прав людини, слід зазначити, що Суд визнав проведення обов'язкових профілактичних щеплень втручанням у право особи на повагу до приватного життя, гарантоване ст. 8 Європейської конвенції. Водночас таке втручання визнано допустимим за умови відповідності до критеріїв законності та необхідності в демократичному суспільстві.

Для визначення правомірності такого втручання Суд має встановити, чи відповідає воно вимогам законності, тобто чи здійснюється "відповідно до закону", а також чи переслідує легітимну мету та чи є виправданим у демократичному суспільстві. Європейський суд з прав людини підкреслив, що втручання в право на приватне життя має ґрунтуватися на чіткій законодавчій базі, яка має відповідати критеріям доступності, передбачуваності й точності. Це означає, що особи, до яких застосовуються відповідні норми, повинні мати можливість

регулювати свою поведінку згідно з ними та, за необхідності, передбачати можливі правові наслідки. Виходячи із цього, Європейський суд з прав людини дійшов висновку, що накладення на особу обов'язку щодо вакцинації має законодавче підґрунтя, а отже, не становить порушення ст. 8 Європейської конвенції. Оцінюючи відповідність нормативно-правового регулювання обов'язкової вакцинації до законної мети, Суд навів кілька ключових аргументів. По-перше, основною метою запровадження обов'язкових щеплень є захист населення від інфекційних захворювань, що можуть становити серйозну загрозу як для вакцинованих осіб, так і для тих, хто відмовився від вакцинації, оскільки останні перебувають у групі підвищеного ризику інфікування. По-друге, щодо відповідності такого регулювання до принципу "необхідності в демократичному суспільстві" Європейський суд з прав людини зазначив, що політика обов'язкової вакцинації не є універсальною серед європейських держав. Однак у питаннях охорони здоров'я національні органи влади мають найбільш повні можливості для оцінювання пріоритетів, соціальних потреб і розподілу ресурсів. Отже, ці аспекти підпадають під широкую свободу розсуду, яку Європейський суд з прав людини визнає за державами-відповідачами. На цій підставі Суд дійшов висновку, що якщо добровільна вакцинація не забезпечує достатнього рівня колективного імунітету або такий імунітет не є релевантним для певних захворювань (напр. правця), то національні органи можуть обґрунтовано й розумно запровадити політику проведення обов'язкових профілактичних щеплень із метою досягнення необхідного рівня захисту громадського здоров'я.

У справі "Вавржичка та інші проти Чеської Республіки" Європейський суд з прав людини послався на загальновизнаний консенсус щодо ключової ролі проведення обов'язкових профілактичних щеплень як ефективного засобу захисту населення від небезпечних інфекційних захворювань, здатних спричиняти значні ризики для здоров'я та суспільства загалом у разі масових спалахів (Юдін, 2021).

Водночас у цьому самому рішенні Суд наголосив, що у своїй практиці щодо обов'язкових щеплень він не допускає застосування примусу в буквальному розумінні. Це означає, що особа не може бути вакцинована проти своєї волі. Натомість поняття обов'язковості вакцинації розглядається крізь призму наслідків для особи в разі відмови від щеплення, зокрема можливих обмежень у доступі до певних соціальних благ або закладів.

У рішенні у справі "Білау проти Австрії" Європейський суд з прав людини встановив, що притягнення лікаря до дисциплінарної відповідальності за критичні висловлювання щодо неефективності вакцинації, опубліковані на його вебсайті, не є порушенням ст. 10 Європейської конвенції (свобода вираження поглядів) (ECtHR, Bielau v. Austria, 27.11.2024). Суд підкреслив, що реалізація цього права лікарями-практиками не є абсолютною, особливо якщо їхні публічні висловлювання безпосередньо пов'язані з професійною діяльністю. З огляду на наявність спеціалізованих знань у медичній сфері та суспільну значущість послуг, які надають лікарі, їхні висловлювання можуть мати значний вплив у сфері охорони здоров'я. У цьому контексті Європейський суд з прав людини наголосив, що обмеження свободи вираження поглядів є виправданим, якщо оприлюднена інформація є неправдивою або категоричною та може мати негативні наслідки для громадського здоров'я. Суд

дійшов висновку, що публікації заявника на вебсайті відповідали зазначеним критеріям, оскільки містили дезінформацію про вакцинацію та потенційно загрожували здоров'ю суспільства.

У справі "Паскінеллі та інші проти Сан-Маріно" Європейський суд з прав людини розглянув питання про можливість обмеження прав працівників соціальної та медичної сфер, які відмовилися від вакцинації проти COVID-19 (ECtHR, Pasquinelli and Others v. San Marino, 29.08.2024). Суд дійшов висновку, що такі обмеження не становлять порушення ст. 8 Європейської конвенції, яка гарантує право на повагу до приватного та сімейного життя. Відповідно до обставин справи, до заявників було застосовано низку заходів у зв'язку з їхньою відмовою від вакцинації. Зокрема, їх могли перевести на інші посади, залучати до виконання громадських робіт із відповідною фінансовою компенсацією або тимчасово усувати від виконання посадових обов'язків без збереження заробітної плати. Європейський суд з прав людини встановив, що ці заходи були пропорційними та залишалися в межах дискреційних повноважень держави у сфері охорони здоров'я. Він також визнав обґрунтованим запровадження менш суворих обмежень для вакцинованих працівників, оскільки вони мали менший ризик зараження. Таким чином, відповідні заходи не могли розглядатися як дискримінаційні, а рішення національних органів відповідало принципам необхідності в демократичному суспільстві.

Дискусія і висновки

Аналізуючи судову практику Європейського суду з прав людини щодо проведення обов'язкових профілактичних щеплень, можна зробити низку висновків. Суд неодноразово визнавав, що обов'язкові профілактичні щеплення становлять втручання у право на повагу до приватного життя, що охоплює як фізичну, так і психологічну цілісність особи. Зокрема, у справах "Маттер проти Словаччини" та "Салветті проти Італії" вакцинація була визначена як примусове медичне втручання. Водночас у деяких рішеннях Суд визнав обов'язкову вакцинацію виправданою, якщо вона спрямована на захист громадського здоров'я. Наприклад, у справі "Соломакін проти України" Європейський суд з прав людини зазначив, що втручання у право на фізичну недоторканність може бути легітимним у разі необхідності запобігання поширенню інфекційних захворювань у регіоні.

З урахуванням проаналізованої практики Європейського суду з прав людини, проведення обов'язкових профілактичних щеплень може бути допустимим у випадках боротьби з особливо заразними захворюваннями, що характеризуються високим рівнем смертності, за наявності науково обґрунтованих, безпечних та ефективних вакцин. Виходячи з рішень Європейського суду з прав людини, питання запровадження обов'язкових профілактичних щеплень належить до сфери національної дискреції. Це означає, що держави мають певну свободу розсуду при визначенні необхідності таких заходів, зважаючи на епідеміологічну ситуацію, стан громадського здоров'я та інші суспільно значущі фактори.

Список використаних джерел

- Волочий, Н. І., & Галіяш, Н. Б. (2023). Досвід проведення імунізації в Україні та світі. *Медсестринство*, 3(4), 46–52.
- Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) від 04.11.1950 року. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004
- Пашков, В. (2020). Імунопрофілактика в механізмі забезпечення та захисту права на здоров'я. *Право України*, 3, 61–84.
- Юдін, О. Ю. (2021). Обов'язкова вакцинація та Верховно-європейський суд. *Український Медичний Часопис*. https://anest.vn.ua/file/06_21_2.pdf

- ECtHR, Bielau v. Austria (Application no. 20007/22) 27.11.2024. *European Court of Human Rights*. <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%22001-235470%22%7D>
- ECtHR, Boffa and Others v. San Marino (Application no. 26536/95) 15.01.1998. *European Court of Human Rights*. <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%22001-235470%22%7D>
- ECtHR, Feilazoo v. Malta (Application no. 6865/19) 11.03.2021. *European Court of Human Rights*. <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22itemid%22%3A%22001-208447%22%7D>
- ECtHR, Jalloh v. Germany (Application no. 54810/00) 11.07.2006. *European Court of Human Rights*. <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22itemid%22%3A%22Jalloh%22%7D%22item%22%3A%22001-76307%22%7D>
- ECtHR, Jehovah's Witnesses of Moscow v. Russia (Application no. 302/02) 18.08.2010. *European Court of Human Rights*. <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22itemid%22%3A%22001-99221%22%7D>
- ECtHR, Matter v. Slovakia (Application no. 31534/96) 05.07.1997. *European Court of Human Rights*. <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%22001-22636%22%7D>
- ECtHR, Pasquinelli and Others v. San Marino (Application no. 24622/22) 29.08.2024. *European Court of Human Rights*. <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22itemid%22%3A%22001-235475%22%7D>
- ECtHR, Pretty v. the United Kingdom (Application no. 2346/02) 29.04.2002. *European Court of Human Rights*. <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22itemid%22%3A%22001-60448%22%7D>
- ECtHR, R. v. Poland (Application no. 27617/04) 28.11.2011. *European Court of Human Rights*. <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22itemid%22%3A%22001-104911%22%7D>
- ECtHR, Salvetti v. Italy (Application no. 42197/98) 09.07.2002. *European Court of Human Rights*. <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22itemid%22%3A%22001-22636%22%7D>
- ECtHR, Solomakhin v. Ukraine (Application no. 24429/03) 15.03.2012. *European Court of Human Rights*. <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22itemid%22%3A%22001-109565%22%7D>
- ECtHR, V. S. v. Slovakia (Application no. 15966/04) 13.04.2012. *European Court of Human Rights*. <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22itemid%22%3A%22001-114514%22%7D>
- ECtHR, Varžička and Others v. the Czech Republic (Application no. 47621/13) 08.04.2021. *European Court of Human Rights*. <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22itemid%22%3A%22001-209039%22%7D>

References

- Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (with Protocols) of 04.11.1950 [in Ukrainian]. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004
- ECtHR, Bielau v. Austria (Application no. 20007/22) 27.11.2024. *European Court of Human Rights*. <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%22001-235470%22%7D>
- ECtHR, Boffa and Others v. San Marino (Application no. 26536/95) 15.01.1998. *European Court of Human Rights*. <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%22001-235470%22%7D>
- ECtHR, Feilazoo v. Malta (Application no. 6865/19) 11.03.2021. *European Court of Human Rights*. <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22itemid%22%3A%22001-208447%22%7D>
- ECtHR, Jalloh v. Germany (Application no. 54810/00) 11.07.2006. *European Court of Human Rights*. <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22itemid%22%3A%22Jalloh%22%7D%22item%22%3A%22001-76307%22%7D>
- ECtHR, Jehovah's Witnesses of Moscow v. Russia (Application no. 302/02) 18.08.2010. *European Court of Human Rights*. <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22itemid%22%3A%22001-99221%22%7D>
- ECtHR, Matter v. Slovakia (Application no. 31534/96) 05.07.1997. *European Court of Human Rights*. <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%22001-22636%22%7D>
- ECtHR, Pasquinelli and Others v. San Marino (Application no. 24622/22) 29.08.2024. *European Court of Human Rights*. <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22itemid%22%3A%22001-235475%22%7D>
- ECtHR, Pretty v. the United Kingdom (Application no. 2346/02) 29.04.2002. *European Court of Human Rights*. <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22itemid%22%3A%22001-60448%22%7D>
- ECtHR, R. v. Poland (Application no. 27617/04) 28.11.2011. *European Court of Human Rights*. <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22itemid%22%3A%22001-104911%22%7D>
- ECtHR, Salvetti v. Italy (Application no. 42197/98) 09.07.2002. *European Court of Human Rights*. <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22itemid%22%3A%22001-22636%22%7D>
- ECtHR, Solomakhin v. Ukraine (Application no. 24429/03) 15.03.2012. *European Court of Human Rights*. <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22itemid%22%3A%22001-109565%22%7D>
- ECtHR, V. S. v. Slovakia (Application no. 15966/04) 13.04.2012. *European Court of Human Rights*. <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22itemid%22%3A%22001-114514%22%7D>
- ECtHR, Varžička and Others v. the Czech Republic (Application no. 47621/13) 08.04.2021. *European Court of Human Rights*. <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22itemid%22%3A%22001-209039%22%7D>
- Pashkov, V. (2020). Immunoprophylaxis in the mechanism of ensuring and protecting the right to health. *Law of Ukraine*, 3, 61–84 [in Ukrainian].
- Volochiy, N. I., & Galiyash, N. B. (2023). Experience of immunization in Ukraine and the world. *Nursing*, 3(4), 46–52 [in Ukrainian].
- Yudin, O. Yu. (2021). Mandatory vaccination and the Supreme European Court. *Ukrainian Medical Journal* [in Ukrainian]. https://anest.vn.ua/file/06_21_2.pdf

Отримано редакцію журналу / Received: 24.02.25
Прорецензовано / Revised: 19.03.25
Схвалено до друку / Accepted: 29.04.25

Karina YERMOLIEVA, PhD Student
ORCID ID: 0009-0009-6911-6742
e-mail: yermolyeva99@gmail.com
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

CURRENT ISSUES OF MANDATORY PROPHYLAXIS VACCINATIONS: THE PRACTICE OF THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS

B a c k g r o u n d . *The case law of the European Court of Human Rights on compulsory preventive vaccinations is highlighted. The relevance of the study is that in modern conditions, in particular in the context of the COVID-19 pandemic and the need to ensure public health. The purpose of the study is to generalize the case law of the European Court of Human Rights on compulsory preventive vaccinations and their correlation with the fundamental rights and freedoms of man and citizen guaranteed by the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms.*

M e t h o d s . *Both general and specific methods of legal science were used in the writing of this article, including: the formal-legal method; the system-structural method; the comparative-legal method; the historical-legal method; case analysis; and legal modeling.*

R e s u l t s . *The legal positions of the European Court of Human Rights on mandatory preventive vaccinations are determined, in particular, the European Court of Human Rights recognizes mandatory preventive vaccinations as an interference with the right to respect for private life, provided for by the European Convention, such interference may be justified if there are legitimate grounds, in particular for the purpose of protecting public health. The arguments regarding the correlation of mandatory preventive vaccinations and other human rights and the main restrictions on the rights of unvaccinated persons are considered.*

C o n c l u s i o n s . *It is substantiated that the European Court of Human Rights recognizes that mandatory preventive vaccinations constitute an interference with the private life of an individual, but this interference may be justified if it is aimed at protecting public health and meets the criteria of legality and proportionality. It is determined that the case law of the European Court of Human Rights contains different approaches to assessing mandatory preventive vaccinations, which indicates the need to take into account the specific circumstances of each case, the level of risk and the availability of alternative measures, in addition, the legality of restrictions for unvaccinated persons depends on their proportionality and the legitimacy of the goals pursued by the state.*

K e y w o r d s : *human rights, physical integrity, respect for human dignity, vaccination, preventive vaccinations, infectious diseases, European Court of Human Rights.*

Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The author declares no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.

УДК 347.965/4:[378.091.212.2+005.935.33](477)
DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2195/2025/1.129-4>

Ганна КЛИМЕНКО, асп.
ORCID ID: 0009-0007-4008-3102
e-mail: climenkoanna@gmail.com

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

РЕФОРМУВАННЯ ПРОЦЕДУРИ СКЛАДАННЯ КВАЛІФІКАЦІЙНОГО ІСПИТУ ДЛЯ ОТРИМАННЯ ПРАВА НА ЗАНЯТТЯ АДВОКАТСЬКОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ

Вступ. Відповідно до Конституції України, адвокатура є невід'ємним складником системи правосуддя. Високий рівень професійної підготовки адвокатів є необхідною умовою належного функціонування судової системи й ефективного захисту прав і свобод громадян. В Україні процедура складання кваліфікаційного іспиту для отримання права на заняття адвокатською діяльністю є основним етапом доступу до професії, яка, водночас, характеризується низкою системних проблем і корупційних ризиків, що негативно позначаються на функціонуванні системи правосуддя, ефективності надання правничої допомоги та довірі суспільства до адвокатури як інституту. Актуальність цього дослідження зумовлена необхідністю удосконалення процедури складання кваліфікаційного іспиту, що має відповідати кращим європейським і світовим практикам. Метою дослідження є аналіз чинної процедури складання кваліфікаційного іспиту для набуття права на заняття адвокатською діяльністю в Україні, виявлення її недоліків і формулювання авторського погляду на її реформування відповідно до міжнародних стандартів.

Методи. Дослідження ґрунтується на застосуванні методів аналізу та синтезу, індукції та дедукції, формально-юридичного та логіко-юридичного методів.

Результати дослідження полягають у виявленні низки недоліків процедури складання кваліфікаційного іспиту для отримання права на заняття адвокатською діяльністю та формулюванні теоретичних положень і практичних пропозицій щодо вдосконалення відповідної процедури.

Висновки. Виявлено, що чинна процедура складання кваліфікаційного іспиту для адвокатів в Україні є неефективною, не відповідає міжнародним стандартам та умовам часу, а також містить суттєві недоліки, що полягають у наявності високих корупційних ризиків, відсутності прозорої процедури проведення оцінювання та застарілих формах перевірки знань. З метою реформування процедури складання кваліфікаційного іспиту запропоновано запровадити анонімне комп'ютерне тестування шляхом запозичення технології зовнішнього незалежного оцінювання, що має забезпечити прозорість і контроль за діяльністю кваліфікаційно-дисциплінарних комісій адвокатури. Реалізація цих заходів сприятиме підвищенню рівня професійної підготовки адвокатів, зниженню корупційних ризиків і посиленню довіри до адвокатури в суспільстві.

Ключові слова: адвокатура, доступ до професії адвоката, адвокатська діяльність, кваліфікаційний іспит.

Вступ

Відповідно до Конституції України, адвокатура є невід'ємним складником системи правосуддя, яка відіграє ключову роль у забезпеченні права на захист, сприяє реалізації принципу верховенства права та забезпеченню справедливого правосуддя. Високий рівень професійної підготовки адвокатів є необхідною умовою належного функціонування судової системи й ефективного захисту прав і свобод громадян. В Україні процедура складання кваліфікаційного іспиту для отримання права на заняття адвокатською діяльністю є основним етапом доступу до професії. Водночас реалізація відповідної процедури на практиці супроводжується низкою системних проблем і корупційних ризиків, що негативно позначаються на функціонуванні системи правосуддя, ефективності надання правничої допомоги, загальному рівні професійної компетентності адвокатів і довірі суспільства до адвокатури як інституту.

Актуальність цього дослідження зумовлена необхідністю удосконалення процедури складання кваліфікаційного іспиту, що має відповідати кращим європейським і світовим практикам. У своєму звіті щодо України у 2023 р. Європейська комісія наголосила на важливості суттєвого вдосконалення кваліфікаційних процедур для адвокатів як на рівні законодавства, так і на практиці. Однак жодних заходів щодо реформування механізму доступу до професії адвоката, який включає в себе процедуру складання кваліфікаційного іспиту, реалізовано не було, що свідчить про відсутність прогресу в цій сфері та збереження існуючих системних проблем.

Метою дослідження є аналіз чинної процедури складання кваліфікаційного іспиту для набуття права на заняття адвокатською діяльністю в Україні, виявлення її

недоліків і формулювання авторського погляду на її реформування відповідно до міжнародних стандартів. Досягнення цієї мети забезпечується розв'язанням таких завдань, як-от: дослідження нормативно-правового регулювання процедури складання кваліфікаційного іспиту для набуття права на заняття адвокатською діяльністю в Україні; визначення основних недоліків чинної процедури та формулювання авторського бачення концептуальних змін процедури складання кваліфікаційного іспиту в Україні відповідно до міжнародних стандартів з метою удосконалення відповідної процедури та запобігання корупційним ризикам.

Методи

Дослідження ґрунтується на застосуванні формально-юридичного методу для проведення аналізу нормативно-правових актів, що регулюють процедуру складання кваліфікаційного іспиту, з метою виявлення законодавчих прогалин і недоліків у правовому регулюванні. У процесі дослідження також застосовувалися методи аналізу та синтезу, що дозволили систематизувати наявну інформацію, виокремити ключові проблеми й обґрунтувати необхідність реформування. Методи індукції та дедукції дали змогу встановити взаємозв'язок між загальними тенденціями у сфері доступу до адвокатської професії і конкретними недоліками чинної процедури складання кваліфікаційного іспиту в Україні, що стало основою для формулювання пропозицій щодо її удосконалення відповідно до міжнародних стандартів.

Результати

Основні вимоги до складання кваліфікаційного іспиту, який є однією з обов'язкових передумов доступу до професії адвоката в Україні, визначені ст. 9 Закону України "Про адвокатуру та адвокатську діяльність".

© Клименко Ганна, 2025

Зокрема, відповідно до положень зазначеної статті, кваліфікаційний іспит спрямований на перевірку теоретичних знань у сфері права, практичних навичок та умінь, необхідних для здійснення адвокатської діяльності. При цьому порядок складання кваліфікаційних іспитів, методика оцінювання та програма іспиту затверджуються Радою адвокатів України (Про адвокатуру та адвокатську діяльність, 2012, ст. 9). Варто зазначити, що попередній закон про адвокатуру взагалі не містив положень щодо порядку організації та проведення кваліфікаційного іспиту, фактично залишаючи вирішення цих питань на розсуд кваліфікаційно-дисциплінарних комісій адвокатури.

Запровадження у 2016 р. монополії адвокатури на представництво інтересів у судах стало вагомим чинником зростання кількості осіб, які бажають бути право на здійснення адвокатської діяльності, що стало помітним уже в перший рік після запровадження нововведень. Надалі ця тенденція зростання кількості адвокатів у Єдиному реєстрі адвокатів України не змінилась, що було досліджено в межах Тіньового звіту до розділу 23 "Правосуддя та фундаментальні права" Звіту Європейської комісії щодо України у 2024 р. (Тіньовий звіт, 2024, с. 173).

Однак таке суттєве зростання попиту на отримання адвокатського свідоцтва супроводжувалося певними негативними наслідками, серед яких особливо гостро постала проблема зростання корупційних ризиків у процедурі складання кваліфікаційного іспиту. Цей аспект знайшов своє підтвердження як у вітчизняних експертних дослідженнях (Тіньовий звіт, 2018; Тіньовий звіт, 2024), так і у звітах європейських інституцій щодо стану реформ в Україні.

Переваги й недоліки чинної системи складання кваліфікаційного іспиту були предметом дослідження і в наукових працях. Зокрема, В. В. Владишевська зазначила, що процедура складання кваліфікаційного іспиту є неефективною і не відповідає умовам і розвитку сучасності. Наприклад, аналізуючи першу частину кваліфікаційного іспиту (письмову), необхідно висловити зауваження з приводу недоцільності складання процесуальних документів у письмовому варіанті, у зв'язку з тим, що кандидат витрачає дуже багато часу на складання таких документів, але по суті це не дає комісії можливості об'єктивно оцінити його знання. З урахуванням технологічного прогресу вважаємо, що процедуру складання можна проводити за допомогою комп'ютеризованих класів, де претендент зможе підготувати макет процесуального документу та здати його членам комісії на перевірку. Альтернативою письмовій частині кваліфікаційного іспиту також може стати комп'ютерне анонімне тестування на визначення рівня знань претендента, що надасть можливість уникнути дублювання з програмою стажування кандидата, де він складає процесуальні документи з усіх спеціалізацій (Владишевська, 2021, с. 129).

У березні 2018 р. Рада адвокатів України затвердила Концепцію реформування процедури складання кваліфікаційного іспиту для отримання права на заняття адвокатською діяльністю та створила робочу групу з питань імплементації положень відповідної Концепції. Концепція передбачала низку важливих нововведень, спрямованих на підвищення прозорості й ефективності процедури складання кваліфікаційного іспиту та, передусім, на мінімізацію корупційних ризиків.

Запропонована процедура мала складатися з двох послідовних етапів. Перший етап включав теоретичне

тестування, метою якого була перевірка знань кандидата у сфері права, історії адвокатури й адвокатської етики, шляхом проходження тесту зі 100 запитань із 10 тематичних блоків. Для успішного проходження цього етапу кандидату було б потрібно правильно відповісти щонайменше на 94 % запитань. При цьому тестування мало проходити у спеціальному приміщенні Ради адвокатів і кваліфікаційно-дисциплінарної комісії, обладнаному відеоспостереженням. Другий етап передбачав виконання практичних завдань із розв'язання юридичних задач і складання процесуальних документів із можливістю використання спеціалізованого програмного забезпечення. Загалом процедура мала ґрунтуватися на автоматичній генерації запитань із загальнодоступного пулу, опублікованого на вебсайті НААУ, що суттєво зменшувало би вплив суб'єктивного фактора й забезпечувало прозорість і зрозумілість усього процесу (Рішення № 25..., 2018).

Крім того, відповідним рішенням Ради адвокатів України було визначено, що кваліфікаційний іспит за оновленою процедурою проводитиметься, починаючи з 1 вересня 2018 р. Утім, попри офіційне ухвалення концепції, її положення так і не були реалізовані на практиці. Як наслідок, станом на 2025 р. кваліфікаційні іспити продовжують проводитися за старою процедурою, що свідчить про декларативний характер ухвалених змін і відсутність реальних кроків для їх практичної імплементації.

У Тіньовому звіті "Адвокатура України: уроки перших років самоврядності" увагу було приділено суттєвим недолікам, які стосуються процедури складання кваліфікаційного іспиту для отримання права на заняття адвокатською діяльністю. Зокрема, зазначалося, що одним із ключових проблемних аспектів стала невинновато тривала процедура очікування кандидатами на можливість скласти кваліфікаційний іспит, що значною мірою обмежує їхній доступ до професії. Крім того, автори звіту наголошували на недосконалоості та непрозорості процедур, що застосовуються під час проведення іспиту, унаслідок чого виникають значні корупційні ризики та створюються умови для зловживань (Тіньовий звіт, 2018, с. 36). Окрему критику викликала формальна декларативність Концепції реформування процедури складання кваліфікаційного іспиту, яка, попри амбітні наміри щодо забезпечення відкритості та справедливості оцінювання кандидатів, так і не була повною мірою впроваджена на практиці. З огляду на це, автори звіту зазначили, що задекларовані реформи здебільшого залишилися нереалізованими, а чинна процедура продовжує містити численні системні недоліки.

У 2023 р. Європейська комісія у своєму звіті щодо оцінювання стану правосуддя в Україні вперше акцентувала увагу не лише на загальних питаннях функціонування української судової системи, але й окремо проаналізувала становище інституту адвокатури. Зокрема, було зазначено, що інститут адвокатури потребує суттєвих реформ, які б сприяли наближенню національного законодавства та практик до чинних європейських стандартів. Особливе занепокоєння у представників Європейської комісії викликала процедура набуття права на заняття адвокатською діяльністю, яку у звіті було охарактеризовано як таку, що супроводжується системними недоліками й має високий ступінь схильності до корупційних ризиків. Указувалося, що процес допуску до адвокатської професії залишається вразливим до корупційних ризиків, що негативно впливає на довіру суспільства до адвокатури

та ставить під сумнів її незалежність (Ukraine 2023 Report, с. 27).

Таким чином, уперше у своїх рекомендаціях Європейська комісія чітко наголосила на необхідності проведення глибоких системних змін, спрямованих на створення прозорої, зрозумілої та ефективної процедури доступу до професії, яка виключала б можливість суб'єктивного впливу та корупційних виявів.

Незважаючи на чіткі рекомендації та наполегливі заклики Європейської комісії щодо необхідності реформи адвокатури, зокрема й перегляду процедури доступу до професії адвоката в Україні, ситуація залишилася незмінною. Адвокатське самоврядування та відповідні державні інституції не робили жодних дієвих кроків до усунення тих системних недоліків, на яких було наголошено в офіційному звіті й публічних дискусіях, які вже давно точились у адвокатській спільноті. Така бездіяльність та ігнорування рекомендацій Європейської комісії може в перспективі негативно вплинути не тільки на статус адвокатури як незалежного інституту, але й загалом на подальший прогрес судової реформи в Україні.

Після оприлюднення Тіньового звіту щодо розділу 23 "Правосуддя та фундаментальні права" Звіту Європейської комісії, Національна асоціація адвокатів України (НААУ) офіційно висловила свою позицію стосовно порушених питань (Рішення № 65..., 2024, с. 29). Зокрема, НААУ підкреслила, що категорично не погоджується з наведеними у звіті негативними оцінками стану адвокатури в Україні й указала на те, що подібні висновки є упередженими й не повною мірою відображають реальний стан справ. Щодо процедури складання кваліфікаційного іспиту, НААУ зазначила, що Рада адвокатів України вже затвердила відповідну концепцію реформування процедури кваліфікаційного іспиту, яка покликана суттєво поліпшити прозорість, ефективність і об'єктивність процедури, а також знизити корупційні ризики. Окрім того, у своїй позиції НААУ підкреслила, що органами адвокатського самоврядування активно ведеться робота щодо впровадження нових механізмів проведення кваліфікаційного іспиту, однак конкретних термінів і практичних результатів такої діяльності поки не було представлено. Отже, офіційна позиція НААУ демонструє, з одного боку, формальне визнання необхідності реформи, а з іншого – відсутність чітких термінів і конкретних кроків щодо її практичного втілення, що залишає відкритим питання реального поліпшення ситуації у цій сфері.

Для здійснення незалежного моніторингу стану реформ у сфері правосуддя на замовлення Європейського Союзу було підготовлено Тіньовий звіт до розділу 23 "Правосуддя та фундаментальні права" Звіту Європейської комісії щодо України. Цей документ було створено силами коаліції українських громадських організацій, які дослідили й надали ґрунтовну незалежну оцінку ситуації, що склалася в інституті правосуддя, адвокатури та суміжних сферах станом на сьогодні.

Окрему увагу автори звіту приділили аналізу наявних проблем у доступі до адвокатської професії, особливо акцентуючи на недосконалості процедури складання кваліфікаційного іспиту. Крім того, гострою проблемою було названо отримання статусу адвоката особами з державної служби, колишніми співробітниками правоохоронних органів, суддями, прокурорами й фігурантами резонансних кримінальних проваджень, що викликає серйозні сумніви у прозорості та справедливості процедури. Водночас автори звіту зазначили, що значною перешкодою для реального реформування

процедури іспиту залишається активний опір із боку органів адвокатського самоврядування, які чинять постійний спротив будь-яким спробам модернізувати та зробити більш прозорою процедуру складання кваліфікаційного іспиту. Це, у свою чергу, посилює корупційні ризики та поглиблює кризу довіри до інституту адвокатури в Україні (Тіньовий звіт, 2024).

Дискусія і висновки

Отже, проведене дослідження дозволяє зробити висновок про наявність суттєвих системних проблем у процедурі доступу до адвокатської професії в Україні, особливо щодо порядку складання кваліфікаційного іспиту. Основними недоліками чинної процедури є її застарілість, відсутність прозорості й ефективності, а також значні корупційні ризики, що особливо загострилися після запровадження у 2016 р. монополії адвокатів на представництво в судах. Незважаючи на розроблення та ухвалення у 2018 р. нової концепції реформування іспиту, її положення так і не були впроваджені на практиці. Більше того, відповідні рекомендації та критика з боку Європейської комісії та українських експертних кіл залишилися без належної уваги з боку органів адвокатського самоврядування, які чинять постійний спротив модернізації процедури й упровадженню прозорих механізмів оцінювання кандидатів. Відсутність чітких критеріїв об'єктивного оцінювання кандидатів, застарілі методики проведення письмового іспиту, відмова від запровадження новітніх технологій створюють серйозні перешкоди для формування незалежного й високопрофесійного адвокатського корпусу. У підсумку, на сьогодні процедура складання кваліфікаційного іспиту не відповідає сучасним викликам та європейським стандартам, що негативно позначається на довірі до адвокатської професії та ставить під сумнів її реальну незалежність і професійність.

Для подолання зазначених проблем процедури складання кваліфікаційного іспиту доцільно впровадити низку комплексних заходів, спрямованих на забезпечення прозорості, об'єктивності й ефективності цього процесу. Насамперед важливо перейти до комп'ютеризованої форми проведення іспиту, включно з автоматичною генерацією запитань і використанням спеціалізованого програмного забезпечення для оцінювання знань кандидатів, що дозволить суттєво знизити корупційні ризики. Також необхідно переглянути структуру самого іспиту, відмовившись від застарілого формату написання процесуальних документів вручну на паперових аркушах, і замінити його електронними макетами документів та анонімним комп'ютерним тестуванням. Не менш важливим є затвердження єдиних і чітких критеріїв оцінювання знань і навичок кандидатів, а також відкритий доступ до бази запитань кваліфікаційного іспиту. Водночас критично необхідною умовою успішного реформування є подолання опору з боку органів адвокатського самоврядування, що потребує активної позиції громадянського суспільства та підтримки міжнародних партнерів. Реалізація цих заходів здатна значною мірою мінімізувати корупційні ризики, зміцнити довіру суспільства до адвокатури та сприяти наближенню українського законодавства і практики доступу до професії адвоката до сучасних європейських стандартів.

Список використаних джерел

Владишевська, В. В. (2021). *Набуття статусу адвоката в Україні та інших пострадянських країнах: порівняльно-правове дослідження* [Рукопис дис. д-ра філософії]. Національний університет "Одеська юридична академія". <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/58350f96-61f9-481f-81b5-59050e0f1a9f/content>

Питання реформування процедури складення кваліфікаційного іспиту для отримання права на заняття адвокатською діяльністю. (2018). Рішення № 25 від 30.03.2018. Рада адвокатів України. https://unba.org.ua/assets/uploads/legislation/rishennya/2018-03-30-r-shennya-rau-25_5acf55f8a1406.pdf

Про адвокатуру та адвокатську діяльність. (2012). Закон України від 05.07.2012 № 5076-VI. Верховна Рада України. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#Text>

Про затвердження Офіційної позиції Національної асоціації адвокатів України щодо Тінювого звіту до розділу 23 "Правосуддя та фундаментальні права" Звіту Європейської комісії щодо України у 2023 р. (2024). Рішення № 65 від 21.09.2024. Рада адвокатів України. https://unba.org.ua/assets/uploads/legislation/rishennya/2024-09-21-r-shennya-rau-65_67336ae8492aa.pdf

Тінювий звіт до розділу 23 "Правосуддя та фундаментальні права" Звіту Європейської комісії щодо України у 2023 р. (2024). <https://zmina.ua/wp-content/uploads/sites/2/2024/09/tinovyj-zvit-rozdil-23-yes-ukrayina.pdf>

Тінювий звіт. Адвокатура України: уроки перших років самоврядності. (2018). *Лабораторія законодавчих ініціатив*. https://parlament.org.ua/wp-content/uploads/2024/08/shadow_report_bar_19.09.2018pdf-1.pdf

Ukraine 2023 Report. Accompanying the document Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. 2023 Communication on EU Enlargement policy. (2023). *European Commission*. https://enlargement.ec.europa.eu/system/files/2023-11/SWD_2023_699%20Ukraine%20report.pdf

References

Vladyshchenska, V. V. (2021). *Acquisition of the status of an advocate in Ukraine and other post-Soviet countries: a comparative legal study* [Manuscript for the degree of Doctor of Philosophy]. National University "Odesa Law Academy" [in Ukrainian]. <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/58350f96-61f9-481f-81b5-59050e0f1a9f/content>

Issues of Reforming the Procedure for Passing the Qualification Exam for Obtaining the Right to Practice Law. (2018). Decision No. 25 of 30.03.2018. The Bar Council of Ukraine [in Ukrainian]. https://unba.org.ua/assets/uploads/legislation/rishennya/2018-03-30-r-shennya-rau-25_5acf55f8a1406.pdf

On Approval of the Official Position of the Ukrainian National Bar Association on the Shadow Report to Chapter 23 "Justice and Fundamental Rights" of the European Commission's Report on Ukraine in 2023. (2024). Decision No. 65 of 21.09.2024. Bar Council of Ukraine [in Ukrainian]. https://unba.org.ua/assets/uploads/legislation/rishennya/2024-09-21-r-shennya-rau-65_67336ae8492aa.pdf

Shadow report. The Ukrainian Bar: Lessons from the First Years of Self-Governance. (2018). *Agency for Legislative Initiatives* [in Ukrainian]. https://parlament.org.ua/wp-content/uploads/2024/08/shadow_report_bar_19.09.2018pdf-1.pdf

Shadow Report to Chapter 23 "Justice and Fundamental Rights" of the European Commission's Report on Ukraine in 2023. (2024) [in Ukrainian]. <https://zmina.ua/wp-content/uploads/sites/2/2024/09/tinovyj-zvit-rozdil-23-yes-ukrayina.pdf>

Ukraine 2023 Report. Accompanying the document Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. 2023 Communication on EU Enlargement policy. (2023). *European Commission*. https://enlargement.ec.europa.eu/system/files/2023-11/SWD_2023_699%20Ukraine%20report.pdf

On the Bar and Practice of Law. (2012). Law of Ukraine of 05.07.2012 No. 5076-VI. Verkhovna Rada of Ukraine [in Ukrainian]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#Text>

Отримано редакцією журналу / Received: 14.03.25

Прорецензовано / Revised: 15.04.25

Схвалено до друку / Accepted: 29.04.25

Hanna KLYMENKO, PhD Student

ORCID ID: 0009-0007-4008-3102

e-mail: climenkoanna@gmail.com

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

REFORMING THE QUALIFICATION EXAM PROCEDURE FOR ADMISSION TO THE LEGAL PROFESSION

Background. According to the Constitution of Ukraine, the Bar is an integral part of the justice system. A high level of professional training of advocates is a prerequisite for the proper functioning of the judicial system and effective protection of the rights and freedoms of citizens. In Ukraine, the procedure for passing the qualification exam to obtain the right to practice law is the main stage of access to the profession, which, at the same time, is characterised by several systemic problems and corruption risks that negatively affect the functioning of the justice system, the effectiveness of legal aid provision and public trust in the Bar as an institution. The relevance of this study is stipulated by the need to improve the procedure for passing the qualification exam, which should be in line with the best European and international practices. The purpose of the study is to analyse the current procedure for passing the qualification examination for the right to practice law in Ukraine, to identify its shortcomings and to formulate the author's own view on its reform in accordance with international standards.

Methods. The study is based on the application of the methods of analysis and synthesis, induction and deduction, formal legal and logical legal methods.

Results of the study are to identify several shortcomings of the qualification examination procedure for obtaining the right to practice law and to formulate theoretical provisions and practical proposals for improving the relevant procedure.

Conclusions. It is found that the current procedure for the qualification examination for advocates in Ukraine is ineffective, fails to meet international standards and contemporary requirements, and contains significant shortcomings. These include high corruption risks, a lack of transparency in the assessment process, and outdated methods of knowledge evaluation. To reform the qualification examination procedure, it is proposed to introduce anonymous computer-based testing by adopting the technology of external independent evaluation. This approach is expected to ensure transparency and enhance oversight of the activities of the Bar's qualification and disciplinary commissions. The implementation of these measures will contribute to improving the professional training of advocates, reducing corruption risks, and strengthening public trust in the legal profession.

Keywords: bar, access to the profession of lawyer, advocacy, qualification examination

Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The author declares no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.

УДК 342.25+323.172+352/353](477)
DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2195/2025/1.129-5>

Олександр КРАВЧЕНКО, студ.
ORCID ID: 0009-0005-5940-8013
e-mail: oleksandrkravchenko1404@gmail.com
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЯ ВЛАДИ В УКРАЇНІ: ІСТОРІЯ РЕФОРМУВАННЯ, ПРОБЛЕМИ ЗАКОНОДАВЧОГО УНОРМУВАННЯ ТА ШЛЯХИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ВПРОВАДЖЕННЯ

Вступ. Установлено, що процес децентралізації влади, який розпочався в Україні в 2014 році, хоч і не завершений, але вже приніс помітні результати. Водночас існують проблеми законодавчого забезпечення реформи місцевого самоврядування, тому виникає потреба в наданні пропозицій щодо їх розв'язання і нових наукових дослідженнях за цією темою. Матеріал статті має практичне значення і буде корисним для українських законотворців, урядовців і посадових осіб місцевого самоврядування.

Методи. Основою цього дослідження є метод системного аналізу українського законодавства та проблем місцевого самоврядування. Формально-юридичний метод було застосовано для дослідження актуального стану нормативно-правового забезпечення реалізації реформи децентралізації влади в Україні, метод періодизації – для опису етапів впровадження реформи, метод узагальнення – для формулювання висновків і пропозицій автора.

Результати. Проаналізовано історію впровадження реформи децентралізації влади в Україні та її законодавчу базу. Підтверджено доцільність реформи децентралізації. Доведено, що головним підтвердженням ефективної діяльності територіальних громад є їхня мобілізуюча робота в скрутний для нашої держави час, зокрема в період розгортання активної фази бойових дій. Досліджено проблеми законодавчого забезпечення реформи місцевого самоврядування, запропоновано шляхи їх розв'язання. Продемонстровано недоліки правового регулювання функціонування і повноважень органів місцевого самоврядування та надано поради щодо їх усунення.

Висновки. Доведено, що реформа децентралізації розпочата успішно, але державі потрібно докладати максимальних зусиль для її завершення. Зазначені в статті проблеми законодавства вимагають зовсім іншого рівня взаємодії центральних і місцевих органів виконавчої влади з органами місцевого самоврядування, оскільки ключовим об'єктом регіональної політики все більше стає територіальна громада. Тому територіальним громадам важливо налагоджувати співпрацю з органами державної влади для забезпечення ефективності їхнього розвитку.

Ключові слова: децентралізація, місцеве самоврядування, територіальна громада, префект, повноваження, житель, органи місцевого самоврядування, Європейська хартія місцевого самоврядування.

Вступ

Актуальність проблематики. Децентралізація влади є однією з основних реформ, які проводилися в Україні. В її основу покладені найкращі світові стандарти відносин у сфері місцевого самоврядування. Процес децентралізації публічної влади хоч і не завершений, але вже доводить, що реформа допомагає створити повноцінне життєве середовище для громадян.

З набуттям у червні 2023 р. статусу кандидата на членство в Європейському Союзі перед Україною постали завдання підвищення адміністративної спроможності публічних інституцій на національному, регіональному й місцевому рівнях, а також забезпечення швидкого процесу наближення національного законодавства до законодавства Європейського Союзу й реалізації основних принципів Європейської хартії місцевого самоврядування, що є важливим фактором успішних переговорів і подальшого вступу до ЄС.

Постановка проблеми. Водночас на шляху до успішного завершення реформи спостерігається низка перешкод. Зокрема, існують проблеми законодавчого регулювання процесів децентралізації влади в Україні.

Дослідженню реформи децентралізації і проблем її законодавчого забезпечення присвячено праці таких науковців, як О. Марцеляк, Ю. Шемшученко, Ю. Ключковський, В. Ухач, М. Баймуратов, Н. Гончарук, Б. Калиновський, М. Гультай та ін. Однак на сьогодні існує дуже велика кількість проблем місцевого самоврядування, тому виникає потреба в нових наукових роботах.

Метою і завданнями цієї статті є підтвердження ефективності реформи децентралізації, дослідження проблем законодавчого забезпечення реформи місцевого

самоврядування та надання пропозицій щодо їх розв'язання.

Об'єктом дослідження є сукупність теоретичних, методологічних і прикладних аспектів формування моделі децентралізації влади в Україні.

Предметом дослідження є історія впровадження реформи децентралізації влади в Україні, її здобутки, проблеми в законодавстві та шляхи їх розв'язання.

Методи

Основою цього дослідження є метод системного аналізу українського законодавства та проблем місцевого самоврядування. Під час написання статті використовувався формально-юридичний метод, який ліг в основу дослідження актуального стану нормативно-правового забезпечення реалізації реформи децентралізації влади в Україні. Метод періодизації застосовувався для опису етапів впровадження реформи. За допомогою методу узагальнення було сформульовано висновки та пропозиції щодо усунення недоліків правового регулювання функціонування і повноважень органів місцевого самоврядування.

Результати

Децентралізація – це передання значних повноважень і бюджетів від державної влади органам місцевого самоврядування, щоб якомога більше повноважень мали ті органи, які ближче до людей і можуть виконати ці повноваження найбільш ефективно (Ухач, & Сирко, 2018, с. 44). Обговорення питань децентралізації влади розпочалося ще в перші роки після відновлення незалежності України. У 1991 р. держава успадкувала централізовану модель управління, що значно обмежувала повноваження місцевих рад. Адміністративний поділ сприяв існуванню дрібних територіальних одиниць. На той час 24 області були

© Кравченко Олександр, 2025

поділені на 490 районів, на території яких розташовувалися 458 міст, 783 селищні ради й 10279 сільських рад.

Зусилля щодо децентралізації робили попередні українські уряди, але з обмеженим успіхом. Аж до 2010 р. більшість із них зосереджувалися на фінансовому, а не політичному й виконавчому складниках.

Однак безперервне політичне протиборство та мета Києва зберегти контроль над периферією блокували процес перерозподілу повноважень, необхідних місцевій владі для вирішення власних економічних завдань.

Адміністрація Януковича, яка розпочала роботу у 2010 р., просто централізувала владу, повернувши ключові функції, які до того моменту перебували на районному й обласному рівнях, міністерствам.

Євромайдан знову розпочав процеси децентралізації. Обидва постмайданні уряди заявляли про децентралізацію як про один із ключових пунктів їхніх реформ і, принаймні, на папері прогрес був стрімким. Загалом правові рамки децентралізації знайшли відображення у Концепції реформування місцевого самоврядування, схваленій Кабінетом міністрів 1 квітня 2014 р. Ця ініціатива була викликана необхідністю розв'язувати проблеми низького рівня життя, особливо в сільській місцевості, неефективного використання ресурсів тощо.

Що ж передбачала ця Концепція? Планувалося збереження 24 областей, 3 територій з особливим статусом і приблизно 100 районів, а також створення 1500 громад (спільнот) на базі міст, селищ і сіл. На кожному адміністративному рівні передбачалося обрання посад і наявність представників, які призначаються зверху. Зокрема, пропонувалися до прийняття конституційні поправки щодо заміни старих місцевих виконавчих органів префектами, які призначаються президентом, і наділення територіальних спільнот правом контролювати місцеві податки та збори (Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні, 2014).

Агресія Росії щодо України лише ускладнила ситуацію. Нормативно-правові акти, які регулюють особливості здійснення місцевого самоврядування в окремих районах Донецької та Луганської областей (територіях, непідконтрольних офіційному Києву станом на день ухвалення закону), були додані до пакету пропонувань конституційних поправок щодо децентралізації влади. Поправки, уже схвалені Конституційним судом України, були прийняті Радою у першому читанні 31 серпня 2015 р. Утім, процес був блокований того самого дня після запеклих протестів біля будівлі парламенту та вбивства чотирьох співробітників служби охорони внаслідок нападу із застосуванням гранат. Зазначені події наочно продемонстрували неможливість швидкого вирішення цього питання в Україні.

Практична реалізація реформи децентралізації розпочалась у 2015 р. Тоді було утворено 159 територіальних громад, що об'єднали 805 населених пунктів (Балдич, Гнидюк, & Трутковський, 2019, с. 16). Однак лише 3 міста обласного значення зі 187 – Лиман, Балта й Біляївка – наважилися створити територіальні громади у 2015 році (Створення об'єднаних територіальних громад, 2017, с. 8).

У травні 2016 р. Кабінет Міністрів спробував повернути процес у конструктивне русло. План дій включав такі завдання, як формування життєздатної системи місцевого самоврядування через об'єднання нечисленних спільнот у більші за розміром, скорочення повноважень обласних адміністрацій і забезпечення

належного фінансування органів місцевого самоврядування, особливо у сфері охорони здоров'я та освіти.

У 2016 р. було прийнято постанову Кабінету Міністрів України "Про внесення змін до Методики формування спроможних територіальних громад", якою врегульовано питання внесення змін до перспективних планів формування територій громад областей, подання таких змін на розгляд уряду, а також офіційного підтвердження складу об'єднаних територіальних громад, включених до відповідного перспективного плану (Про внесення змін до Методики формування спроможних територіальних громад, 2016). Суттєве вдосконалення законодавчого регулювання процесу формування спроможних територіальних громад відбулося в 2017 р., адже було ухвалено закон України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо добровільного приєднання територіальних громад", яким було запроваджено порядок добровільного приєднання до вже створеної територіальної громади, уточнено вимоги щодо визнання територіальної громади спроможною. Закон мав посприяти формуванню територіальних громад відповідно до затверджених перспективних планів, оскільки передбачає, що в разі відмови ради територіальної громади в наданні згоди на приєднання до неї іншої територіальної громади за її ініціативою Кабінет Міністрів України може скасувати рішення про визнання такої громади спроможною (Про внесення змін до деяких законів України щодо добровільного приєднання територіальних громад, 2017).

12 червня 2020 року Кабінет Міністрів України прийняв 24 розпорядження щодо визначення адміністративних центрів і затвердження територій громад областей. У результаті в країні було створено 1469 територіальних громад (Семенов, 2021, с. 122). Парадокс ситуації з децентралізацією полягає ще й у тому, що, незважаючи на широку громадську підтримку, більшість громадян очікує, що саме центральний уряд піклуватиметься про них.

Територіальні громади показали свою спроможність працювати в умовах мирного часу, оскільки більшість коштів, зароблених громадою, ішли на потреби громади, а населені пункти, які через ті чи інші причини майже не мали фінансування і не могли собі дозволити більш-менш витратні проекти, після впровадження реформи децентралізації, завдяки загальному фінансуванню територіальних громад, ішли шляхом поліпшення умов проживання. Аналізи доходів і видатків бюджетів громад свідчать, що децентралізація вражає вплинула на фінансування невеликих і небагатих сіл, які раніше не могли розраховувати на такі суми.

2022 р. став викликом для нашої країни загалом і місцевого самоврядування зокрема. Тому головним підтвердженням ефективної діяльності територіальних громад є їхня мобілізуюча робота у скрутний для нашої держави час, оскільки різке зменшення податкових надходжень і власних доходів громадян могло поставити під сумнів саме існування громад. Територіальним громадам потрібно було створити власний сценарій щодо можливих криз і шляхів виходу з непередбачуваних ситуацій. Зокрема, було створено чергові екіпажі на території громад, тобто загони територіальної оборони, які одразу стали на захист населених пунктів, і розгорнуто пункти незламності й обігріву. Територіальні громади показали свій неабиякий потенціал у царині життєзабезпечення селищ і сіл, допомоги внутрішньо переміщеним особам, людям, які опинилися у складних життєвих обставинах, і фронту. Сьогодні органи

місцевого самоврядування своєчасно реагують на непередбачувані виклики, забезпечуючи відновлення зруйнованих об'єктів, надання послуг населенню, створення робочих місць для внутрішньо переміщених осіб, залучення інвестицій тощо. Вони щодня працюють над тим, щоб громади були життєздатними, могли розвиватися, адже без успішних громад важко відбудувати Україну. При цьому громадам важливо налагоджувати комунікацію як із мешканцями, так і з органами державної влади, адже процес планування їх відновлення та розвитку буде ефективнішим, а напрацьовані стратегічні документи якіснішими, якщо вони поєднуюватимуть думки, потреби, інтереси якомога ширшого кола зацікавлених осіб.

Проте реформа висуває і свої проблеми, зокрема в законодавстві. Серед недоліків, які необхідно подолати, можна виокремити відсутність конституційного закріплення децентралізації. В українському парламенті вже були спроби розв'язання цього питання, але вони виявилися неуспішними. Наприклад, у 2015 р. Президент України вніс на розгляд Верховної Ради законопроект, що передбачав створення офісу префектур, поділ на громади, райони, регіони (Проект Закону України "Про внесення змін до Конституції України (щодо децентралізації влади)", 2015), який, незважаючи на попереднє схвалення, 29.08.2019 був знятий із розгляду на підставі частини першої статті 105 Регламенту Верховної Ради України (законопроекти, внесені й не прийняті до закінчення терміну повноважень Верховної Ради відповідного скликання в першому читанні, вважаються відкликаними). Схожа ситуація була і з внесеним у 2019 р. Президентом України проектом закону про внесення змін до Основного Закону України, який, зокрема, передбачав: створення офісу префектів, адміністративно-територіальний поділ України на громади, округи, області, а також суттєве розширення територіальних громад (Проект Закону про внесення змін до Конституції України (щодо децентралізації влади), 2019). Утім, у 2020 р., незважаючи на доопрацювання його ініціатором, документ був відкликаний на підставі частини першої статті 104 Регламенту Верховної Ради України (законопроект може бути відкликаний суб'єктом права законодавчої ініціативи, який його вніс, до включення такого законопроекту до порядку денного сесії Верховної Ради) (Про Регламент Верховної Ради України, 2010).

Варто зауважити, що 30 листопада 2021 р. на сайті парламентського Комітету з питань організації державної влади, місцевого самоврядування, регіонального розвитку та містобудування опублікували текст змін до Конституції України в частині децентралізації влади, які потрібні для реалізації положень і принципів Європейської хартії місцевого самоврядування, принципів субсидіарності та мають остаточно закріпити зміни, що відбулися у країні в ході децентралізації. Проте на сьогодні, в умовах воєнного стану, ці зміни до Конституції в частині децентралізації не можуть бути затверджені на національному рівні.

У разі прийняття змін дев'ять статей Конституції отримають повністю нову редакцію. Серед основних нововведень – запровадження громад як нових адміністративно-територіальних одиниць, територіальної основи для місцевого самоврядування і його первинного суб'єкта – територіальної громади. Замість місцевих державних адміністрацій передбачене створення префектур, за якими залишаються лише функції адміністративного нагляду, обласні та районні ради

отримують власні виконавчі органи. Повноваження префекта збалансовані, він не матиме права зупиняти дію актів місцевого самоврядування, буде державним службовцем і призначатиметься на посаду на 3 роки на конкурсних засадах. Термін каденції місцевого самоврядування становитиме 5 років. Громади мають отримати право на достатні фінансові ресурси, якими вони можуть вільно розпоряджатися, і зможуть вільно вирішувати питання місцевого значення, які держава не віднесла до компетенції інших органів. Делеговані повноваження забезпечуватимуться фінансами в повному обсязі, а зміна компетенції місцевого самоврядування здійснюватиметься з одночасними відповідними змінами в розподілі фінансових ресурсів. Держава залишатиме за собою лише функції адміністративного нагляду, які реалізуються через префектів. Проте залишається невирішеним порядок призначення та підпорядкування префекта (Проект змін до Конституції в частині децентралізації, 2021).

У контексті взаємодії між органами влади різних рівнів необхідно зауважити, що одним із завдань реформи децентралізації є розширення та оптимізація повноважень органів місцевого самоврядування. При цьому основним принципом взаємодії є те, що державні органи виконавчої влади, їхні посадові особи не мають права втручатися в законну діяльність органів і посадових осіб місцевого самоврядування, а також вирішувати питання, віднесені Конституцією України та іншими законами до повноважень органів і посадових осіб місцевого самоврядування, крім випадків виконання делегованих їм радами повноважень та в інших випадках, передбачених законом (Про місцеве самоврядування в Україні, 1997).

За висновками Ради Європи, Україна – це єдина європейська країна, яка не врегулювала на законодавчому рівні систему адміністративного нагляду за діяльністю органів місцевого самоврядування, передбачену Європейською хартією місцевого самоврядування (Centre of expertise for good governance, 2024). Хоча це питання виносилося на порядок денний ще у 2015 р., коли реформа тільки розгорталася, воно залишається невирішеним досі. До 2016 р. функцію нагляду за законністю рішень органів місцевого самоврядування виконувала прокуратура, потім змінами до Конституції України її було визнано частиною системи правосуддя, що призвело до звуження повноважень. Аналітикиня Лабораторії законодавчих ініціатив Тетяна Лукеря стверджує, що це стало перевагою для органів місцевого самоврядування, оскільки нагляд із боку прокуратури здійснювався несистемно й був предметом маніпуляцій, що збільшувало корупційні ризики. Сьогодні відсутність урегульованої системи взаємодії державної та місцевої влади призводить до зростання ризиків надмірного втручання державної влади в роботу органів місцевого самоврядування та підвищення імовірності незаконних рішень, які ухвалюються на місцевому рівні (Лукеря, 2023).

У 2020 р. у Верховній Раді був зареєстрований і прийнятий у першому читанні законопроект № 4298 "Про внесення змін до ЗУ "Про місцеві державні адміністрації" та деяких інших законодавчих актів України щодо реформування територіальної організації виконавчої влади в Україні", який забезпечує механізм нагляду, поки не внесено зміни до Конституції. Законопроект пропонує закріпити префектурні повноваження за місцевими державними адміністраціями (обласними й районними), які є органами виконавчої влади на місцях. Він передбачає два префектурні інструменти для місцевих

державних адміністрацій щодо забезпечення законності рішень: вимога про усунення порушення законності та звернення до суду з позовом про визнання акту органу місцевого самоврядування незаконним. Отже, якби органи місцевого самоврядування не виконали вимогу про усунення порушення законності, то місцеві державні адміністрації мали би право подавати до суду. Законодавці пропонують таку систему нагляду: обласна державна адміністрація здійснює нагляд за законністю рішень районних рад, а районна державна адміністрація – за законністю рішень сільських, селищних, міських рад. Окрім цього, органам місцевого самоврядування надається можливість отримувати консультації від місцевої державної адміністрації, тобто система нагляду діятиме як превентивний механізм, оскільки можливості консультацій мінімізуватимуть ризики прийняття незаконних рішень. Однак усі наглядові повноваження буде активовано тільки після завершення режиму воєнного стану, коли ми повернемося до цивільних адміністрацій. На сьогодні остаточна редакція законопроекту доопрацьовується у комітеті Верховної Ради (Навіщо Україні адміністрації префектурного типу, 2023).

На нашу думку, законотворцям варто було б розглянути варіант, коли префект призначається і підзвітний Кабінету Міністрів України, оскільки уряд може більш комплексно підійти до вибору кандидатів на посаду префекта, що дасть можливість ширшого доступу до представників державної влади різних міністерств із метою консультацій у разі потреби. Вважаємо, що основними вимогами до кандидата на посаду префекта мають бути досвід роботи в органах місцевого самоврядування та наявність достатнього рівня знання законів щодо діяльності місцевого самоврядування, а також варто віддавати перевагу особам з юридичною освітою.

Необхідно внести зміни до визначення поняття "територіальна громада" у статті 140 Конституції України з урахуванням економічного, соціального та політичного аспектів функціонування громади. Визначення "житель", яке міститься в Законі України "Про місцеве самоврядування в Україні", теж потребує уточнення, адже це не тільки особа, яка постійно проживає на території громади, але й особа, яка має у власності об'єкти нерухомості на території громади.

Також існують проблеми, пов'язані зі здійсненням окремих повноважень у сфері державної реєстрації актів цивільного стану органами місцевого самоврядування. Адже в більшості створених центрів надання адміністративних послуг досі надається незначна кількість дійсно необхідних для громадян послуг. Цифри свідчать, що у 2021-22 рр. лише 13 % цих послуг надавалися органами місцевого самоврядування, а 87 % – органами Міністерства юстиції. Після укрупнення громад сільські території, які приєдналися до міст, втратили повноваження надавати послуги державної реєстрації актів цивільного стану. Віктор Тимошук, заступник голови правління Центру політико-правових реформ, стверджує, що, хоча парламент виправив цю ситуацію, ухваливши відповідний закон (Закон №1427 від 29.04.2021), більшість органів місцевого самоврядування ці послуги так і не надають (Повноваження громад у сфері державної реєстрації актів цивільного стану, 2023). На нашу думку, це зумовлено тим, що найбільш важливі сфери в Україні ще досі належать до компетенції центральних органів виконавчої влади, а також небажання Міністерства юстиції України передати максимальні повноваження у сфері державної реєстрації актів цивільного стану органам місцевого самоврядування.

Також необхідно прийняти закон "Про місцевий референдум", оскільки після ухвалення Закону України "Про всеукраїнський референдум" у 2012 р., який у 2018 р. був визнаний неконституційним, в Україні немає законодавчого регулювання місцевих референдумів, які, у свою чергу, є формою розв'язання територіальною громадою питань місцевого значення шляхом прямого волевиявлення.

За даними Асоціації міст України, наразі відсутній чіткий розподіл повноважень між районними державними (військовими) адміністраціями й виконавчими органами сільських, селищних, міських рад (служб у справах дітей) щодо питань, пов'язаних із захистом прав дитини. Також виконавчі органи сільських і селищних рад, відповідно до Сімейного кодексу України, не можуть утворювати прийомні сім'ї та дитячі будинки сімейного типу, а сільські та селищні служби у справах дітей законодавчо обмежені у своїх повноваженнях, що не дає можливості у просторі територіальної громади якісно організувати захист прав дітей (Асоціація міст України, 2023, с. 18). Тому, на нашу думку, необхідно законодавчо розподілити повноваження між районними державними (військовими) адміністраціями й виконавчими органами сільських, селищних, міських рад (службами у справах дітей) з питань, пов'язаних із захистом прав дитини, і наділити всі органи місцевого самоврядування базового рівня однаковими повноваженнями із цих питань.

Вважаємо, що варто виділити проблеми, пов'язані з нечіткістю у розмежуванні повноважень між органами місцевого самоврядування і місцевими органами виконавчої влади. Сьогодні органи місцевого самоврядування (напр. міські органи соціального захисту) продовжують виконувати державні повноваження з питань призначення і виплати соціальних допомог. Зазначене призводить до додаткових витрат бюджетів громад на утримання апарату й суперечить принципам децентралізації, згідно з якими всі органи місцевого самоврядування базового рівня повинні мати однакові повноваження. Тому існує необхідність у законодавчому розділенні повноважень між органами державної влади й органами місцевого самоврядування у сфері соціального захисту населення (Асоціація міст України, 2023, с. 23).

Сьогодні дублювання повноважень міських рад і районних військових адміністрацій створює перешкоди для якісного й оперативного виконання завдань органами місцевого самоврядування. Фінансові проблеми пов'язані з необхідністю фінансування з місцевого бюджету пільг, гарантованих державою, на які не йде субвенція, і листами з вимогами органів виконавчої влади в прийнятті тих чи інших програм без урахування думки й потреб стратегічних документів громади.

Вважаємо, що взаємодія органів державної влади й органів місцевого самоврядування здійснюється все більше не на засадах рівноправності й партнерства, а на принципах адміністративно-розпорядчих дій через відсутність чітко сформульованих повноважень органів місцевого самоврядування, військових і районних державних адміністрацій. Проблема полягає в необхідності органів місцевого самоврядування виконувати всі директиви, які надають військові й районні державні адміністрації, при цьому належне фінансування для виконання цих задач не надається, а частина з наданих вказівок узагалі не входить до компетенцій органів місцевого самоврядування.

На нашу думку, районна державна адміністрація взагалі є зайвою ланкою у структурі управління, оскільки

після реалізації реформи місцевого самоврядування з'явилася можливість прямої співпраці органів місцевого самоврядування з обласними державними адміністраціями. Також відбувається дублювання районними державними адміністраціями функцій органів місцевого самоврядування, витрачаються додаткові кошти на утримання районної державної адміністрації, яка є лише проміжною ланкою між органами місцевого самоврядування та обласними державними адміністраціями.

Зараз існують проблеми фінансування будівництва, реконструкції та облаштування споруд цивільного захисту на території закладів освіти, що унеможлиблює проведення навчання офлайн. Тому погоджуємося з пропозицією Асоціації міст України щодо необхідності передбачення програми в державному бюджеті для підтримки громад у питанні фінансування будівництва й облаштування бомбосховищ, укриттів на території навчальних закладів. Також потрібно передбачити додаткове фінансування з державного бюджету для реалізації змін генеральних планів населених пунктів і детальних планів територій із метою створення розгалуженої мережі облаштованих споруд цивільного захисту, які гарантують збереження здоров'я і життя людей під час обстрілів, повітряних атак тощо (Асоціація міст України, 2023, с. 108).

На нашу думку, незрозумілою є необхідність вести облік внутрішньо переміщених осіб і військових, що не входить в обов'язки органів місцевого самоврядування, а у великих громадах і населених пунктах вони навіть не мають механізмів для здійснення цієї діяльності. Проблемою є складнощі фінансування утримання пожежних станцій за рахунок бюджетів громад, хоча Державна служба з надзвичайних ситуацій є державною службою. Тому варто ухвалити закон щодо передання цієї функції територіальній громаді, а також збільшити відсоток відрахувань із податку на доходи фізичних осіб для утримання пожежних станцій (USAID, & ГО "ДЕСПРО", 2024, с. 41).

Пріоритетним законодавчим забезпеченням просування реформи децентралізації є питання щодо надання додаткових повноважень органам місцевого самоврядування в частині адміністрування місцевих податків і зборів (Децентралізація 2024. Законодавчий порядок денний, 2024). Також існує необхідність у створенні відкритого для органів місцевого самоврядування реєстру комунального майна й ухваленні Містобудівного кодексу України. Сьогодні є потреба у бронюванні для представників комунальних служб громади. Вважаємо, що варто також розробити законопроекти "Про муніципальну статистику" і "Про створення та статус міських агломерацій".

Дискусія і висновки

Отже, реформа децентралізації дала свої позитивні результати. Незважаючи на те, що вона втілюється в життя непросто і шляхи розв'язання проблем децентралізації відшукуються в ході процесу, реформа вже довела свою спроможність та успішність, оскільки нові місцеві виконавчі органи мають кращі перспективи щодо економічного розвитку й користуються повагою у країні. Також значною мірою саме завдяки територіальним громадам в умовах воєнного стану вирішуються гуманітарні й військові питання.

Реформа децентралізації розпочата успішно, але державі потрібно докладати максимальних зусиль для її завершення. Зазначені у статті проблеми законодавства вимагають зовсім іншого рівня взаємодії центральних і місцевих органів виконавчої влади з органами місцевого

самоврядування, оскільки ключовим об'єктом регіональної політики все більше стає територіальна громада. Майже всі важливі процеси, пов'язані з регіональним розвитком і відновленням територій, відбуваються на рівні територіальних громад. Збирання інформаційно-аналітичних даних, ухвалення відповідних управлінських рішень, необхідних для здійснення таких процесів, здебільшого відбувається шляхом саме взаємодії центральних і місцевих органів виконавчої влади з органами місцевого самоврядування. Збройна агресія Російської Федерації проти України й тимчасова окупація частини нашої території поглибила розрив у рівнях розвитку регіонів, спричинила руйнування інфраструктури й масове переміщення працездатного населення і капіталу з територій, прилеглих до тимчасово окупованих, а також посилила міграційне навантаження на регіони внаслідок вимушеного внутрішнього переміщення населення, підвищила підприємницькі та інвестиційні ризики.

З набуттям у червні 2023 р. статусу кандидата на членство в Європейському Союзі перед Україною відкрились нові перспективи та можливості, зокрема щодо використання фінансових інструментів і фондів Європейського Союзу для країн-кандидатів, що, у свою чергу, значно пришвидшить процес післявоєнного відновлення нашої країни, особливо її інфраструктури. Дуже важливо в цьому процесі, наскільки швидко територіальні громади зможуть навчитися працювати із цими новими інструментами, а це ще один дуже перспективний напрям взаємодії центральних органів виконавчої влади з органами місцевого самоврядування, від якого залежить, насамперед, ресурсне забезпечення розвитку територіальних громад та/або їх відновлення.

Європейський досвід щодо взаємодії місцевих і центральних органів влади з питань формування та реалізації державної політики свідчить, що чітке визначення повноважень і обов'язків місцевих органів влади гарантується основними принципами Європейської хартії місцевого самоврядування, а також прописано в більшості європейських конституцій або місцевому законодавстві. Інструментальні принципи, такі як взаємне інформування, консультування, фінансова достатність і моніторинг, сприяють налагодженню плідних стосунків між різними рівнями публічного управління після розподілу повноважень і обов'язків та потребують практичної імплементації.

Подяки, джерела фінансування. Автор вдячний науковому керівнику, кандидату юридичних наук, доценту кафедри теорії та історії права та держави Навально-наукового інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка Олександру Михайловичу Ковальчуку за допомогу в написанні статті.

Список використаних джерел

- Асоціація міст України. (2023). Проблемні питання в основних сферах діяльності органів місцевого самоврядування та пропозиції щодо їх вирішення, 129. https://auc.org.ua/sites/default/files/library/problemni/_pytannya_oms_amu_2023.pdf
- Балдич, Н., Гнидюк, Н., & Трутковський, Ц. (2019). Дослідження навчальних потреб представників органів місцевого самоврядування України. Аналітичний звіт. *Програма Ради Європи "Децентралізація і реформа місцевого самоврядування в Україні"*, 122. https://decentralization.ua/uploads/library/file/444/TNA_Ukraine-2018-2019-Final-Report_ukr_F.pdf
- Верховна Рада України. (2017). *Про внесення змін до деяких законів України щодо добровільного приєднання територіальних громад*. Закон України від 09.02.2017 року № 1851-VIII. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1851-19#n6>
- Верховна Рада України. (2015). *Про внесення змін до Конституції України (щодо децентралізації влади)*. Проект Закону України № 2217-а від 01.07.2015. http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=55812

Верховна Рада України. (2019). *Про внесення змін до Конституції України (щодо децентралізації влади)*. Проект Закону України № 2598 від 13.12.2019. https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67644

Верховна Рада України. (1997). *Про місцеве самоврядування в Україні*. Закон України від 21 травня 1997 року № 280/97-ВР. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text>

Верховна Рада України. (2010). *Про Регламент Верховної Ради України*. Закон України від 10.02.2010 № 1861-VI. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1861-17#Text>

Верховна Рада України. (2014). *Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні*. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 1 квітня 2014 р. № 333-р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80#Text>

Всеукраїнська Асоціація об'єднаних територіальних громад. (2024). Децентралізація 2024. Законодавчий порядок денний: представники ВАОТ взяли участь у Форумі. <https://hromady.org/decentralizaciya-2024-zakonodavchij-poryadok-dennij/>

Децентралізація в Україні. (2023). *Повноваження громад у сфері державної реєстрації актів цивільного стану*. <https://decentralization.ua/news/16692>

Децентралізація в Україні. (2021). *Проект змін до Конституції в частині децентралізації: що передбачає і які подальші кроки*. <https://decentralization.gov.ua/news/14307>

Лабораторія законодавчих ініціатив. (2023). *Навіщо Україні адміністрації префектурного типу?* <https://parlament.org.ua/analytics/navishho-ukrayini-administracziyi-prefekturnogo-tipu/>

Лукея, Т. (2023). *Запровадження місцевих адміністрацій префектурного типу: що це і навіщо Україні?* <https://decentralization.ua/en/news/16147>

Семенов, Є. О. (2021). Регулювання діяльності територіальних громад у проекті закону про адміністративно-територіальний устрій України. *Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право*, 121–127. http://nvppp.in.ua/vip/2021/5/part_2/21.pdf

Урядовий портал. (2016). *Про внесення змін до Методики формування спроможних територіальних громад*. Постанова Кабінету Міністрів України від 8 вересня 2016 р. № 601. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/601-2016-%D0%BF#Text>

Ухач, В., & Сирко, У. (2018). Законодавче забезпечення децентралізації місцевого самоврядування в Україні (теоретико-правовий аспект). *Актуальні проблеми правознавства*, 1(13), 42–48. [file:///C:/Users/Admin/Downloads/admin,+42-48%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/Admin/Downloads/admin,+42-48%20(1).pdf)

Centre of expertise for good governance. (2024). *Про внесення змін до Закону України "Про місцеві державні адміністрації" та деяких інших законодавчих актів України щодо реформування територіальної організації виконавчої влади в Україні*. Висновок щодо проекту Закону № 4298. <https://rm.coe.int/cegg-lex-2024-1-local-state-administrations-draft/-law-4298-as-of-21-fe/1680aea85f>

USAID, & ГО "ДЕСПРО". (2024). Децентралізація. Законодавчий порядок денний 2024. *Звіт за результатами дослідження думки представників органів місцевого самоврядування*, 88. https://decentralization.gov.ua/uploads/attachment/document/1523/3.1.Legislative_Agenda_Forum_Report_.pdf

References

All-Ukrainian Association of Amalgamated Territorial Communities. (2024). *Decentralization 2024. Legislative agenda: representatives of the UAATC participated in the Forum* [in Ukrainian]. <https://hromady.org/decentralizaciya-2024-zakonodavchij-poryadok-dennij/>

Association of Ukrainian Cities. (2023). Problematic issues in the main areas of local self-government activity and proposals for their resolution, 129 [in Ukrainian]. https://auc.org.ua/sites/default/files/library/problemni_pytannya_oms_amu_2023.pdf

Baldych, N., Hnydiuk, N., & Trutkovskiy, T. (2019). Study of the educational needs of local self-government representatives in Ukraine. Analytical content. *Council of Europe Program "Decentralization and Local Government Reform in Ukraine"*, 122 [in Ukrainian]. https://decentralization.ua/uploads/library/file/444/TNA_Ukraine-2018-2019-Final-Report_ukr_F.pdf

Centre of Expertise for Good Governance. (2024). *On Amendments to the Law of Ukraine 'On Local State Administrations' and some other legislative acts of Ukraine regarding the reform of the territorial organization of executive power in Ukraine*. Opinion on the draft Law № 4298 [in Ukrainian]. <https://rm.coe.int/cegg-lex-2024-1-local-state-administrations-draft-law-4298-as-of-21-fe/1680aea85f>

Decentralization in Ukraine. (2021). *Draft amendments to the Constitution regarding decentralization: what is provided and what are the next steps* [in Ukrainian]. <https://decentralization.gov.ua/news/14307>

Decentralization in Ukraine. (2023). *The powers of communities in the field of state registration of civil status acts: theses from the Congress hearings* [in Ukrainian]. <https://decentralization.ua/news/16692>

Government Portal. (2016). *On amendments to the Methodology for the formation of capable territorial communities*. Cabinet of Ministers Resolution dated 08. 09. 2016. №601 [in Ukrainian]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/601-2016-%D0%BF#Text>

Laboratory of Legislative Initiatives. (2023). *Why does Ukraine need prefecture-type administrations?* <https://parlament.org.ua/analytics/navishho-ukrayini-administracziyi-prefekturnogo-tipu/>

Lukeia, T. (2023). *Introduction of prefecture-type local administrations: what is it and why does Ukraine need it?* [in Ukrainian]. <https://decentralization.ua/en/news/16147>

Semenov, Ye. O. (2021). Regulation of the activities of territorial communities in the draft law on the administrative-territorial structure of Ukraine. *Administrative Law and Procedure; Financial Law; Information Law*, 121–127 [in Ukrainian]. http://nvppp.in.ua/vip/2021/5/part_2/21.pdf

Uhach, V., & Syrko, U. (2018). Legislative support for the decentralization of local self-government in Ukraine (theoretical and legal aspect). *Current Issues of Law*, 1(13), 42–48 [in Ukrainian]. [file:///C:/Users/Admin/Downloads/admin,+42-48%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/Admin/Downloads/admin,+42-48%20(1).pdf)

USAID, & NGO "DESPRO". (2024). *Decentralization. Legislative Agenda 2024. Report on the results of the study of opinions of local government representatives*, 88 [in Ukrainian]. https://decentralization.gov.ua/uploads/attachment/document/1523/3.1.Legislative_Agenda_Forum_Report_.pdf

Verkhovna Rada of Ukraine. (1997). *On Local Self-Government in Ukraine*. Law of Ukraine dated 21.05.1997 № 280/97-BP [in Ukrainian]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text>

Verkhovna Rada of Ukraine. (2010). *On the Rules of Procedure of the Verkhovna Rada of Ukraine*. Law of Ukraine dated 10.02.2010 № 1861-VI [in Ukrainian]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1861-17#Text>

Verkhovna Rada of Ukraine. (2014). *On the approval of the Concept of Reforming Local Self-Government and Territorial Organization of Power in Ukraine*. Cabinet of Ministers Resolution dated 01.04.2014 № 333-p. [in Ukrainian]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80#Text>

Verkhovna Rada of Ukraine. (2015). *On Amendments to the Constitution of Ukraine (regarding decentralization of power)*. Draft Law of Ukraine № 2217a dated 01.07.2015 [in Ukrainian]. https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=55812

Verkhovna Rada of Ukraine. (2017). *On amendments to some laws of Ukraine regarding voluntary association of territorial communities*. Law of Ukraine dated February 09.02.2017 № 1851-VIII [in Ukrainian]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1851-19#n6>

Verkhovna Rada of Ukraine. (2019). *On Amendments to the Constitution of Ukraine (regarding decentralization of power)*. Draft Law of Ukraine № 2598 dated 13.12.2019 [in Ukrainian]. https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67644

Отримано редакцією журналу / Received: 09.02.25

Прорецензовано / Revised: 29.03.25

Схвалено до друку / Accepted: 29.04.25

Oleksandr KRAVCHENKO, Student
ORCID ID: 0009-0005-5940-8013
e-mail: oleksandrkravchenko1404@gmail.com
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

DECENTRALISATION OF POWER IN UKRAINE: HISTORY OF REFORM IMPLEMENTATION, ACHIEVEMENTS, LEGISLATIVE ISSUES, AND SOLUTIONS

Background. It has been established that the decentralization process, which began in Ukraine in 2014, although not yet completed, has already brought noticeable results. However, there are issues with the legislative framework supporting the reform of local self-government, which necessitates proposals for their resolution and new scientific research on this topic. The material of this article has practical significance and will be useful for Ukrainian lawmakers, government officials, and local government representatives.

Methods. The foundation of this research is the method of systematic analysis of Ukrainian legislation and issues of local governance. The formal-legal method was used to examine the current state of legal regulation for the implementation of the decentralization reform in Ukraine. The method of periodization was applied to describe the stages of reform implementation, and using the method of generalization, the author formulated conclusions and proposals.

Results. The article analyzes the history of the decentralization reform in Ukraine and its legislative framework. The relevance of the decentralization reform is confirmed. It has been proven that the main evidence of the effective functioning of territorial communities is their mobilization efforts during challenging times for the country, particularly during the active phase of military hostilities. The article explores the legal challenges of the reform of local self-government and proposes solutions. It highlights the shortcomings of the legal regulation of the functioning and powers of local self-government bodies and offers recommendations for addressing them.

Conclusions. The article proves that the decentralization reform has been successfully launched, but the state must exert maximum efforts to complete it. The legislative issues highlighted in the article require a fundamentally different level of interaction between central and local executive authorities and local self-government bodies, as the territorial communities are increasingly becoming the key object of regional policy. Therefore, it is crucial for territorial communities to establish cooperation with state authorities to ensure the effectiveness of their development.

Keywords: decentralization, local self-government, territorial community, prefect, powers, resident, local self-government bodies, European Charter of Local Self-Government.

Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; або в рішенні про публікацію результатів.

The author declares no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.

УДК 341.64+341.384+339.726.5]:355.01(470:477)
DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2195/2025/1.129-6>

Дарина КРАВЧУК, д-р філософії (право), асист.
ORCID ID: 0000-0003-4475-7198
e-mail: darynakravchuk@ukr.net

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

Олександра СИМОНОВА, студ.
ORCID ID: 0009-0009-9712-1012
e-mail: aleksandrasimonova327@gmail.com

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ЗАСТОСУВАННЯ ПРИНЦИПУ "ALTER EGO" У СПРАВАХ ПРО ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЗАВДАНОЇ ЗБРОЙНОЮ АГРЕСІЄЮ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ

Вступ. Дослідження базується на необхідності розв'язання складних правових проблем, пов'язаних із застосуванням принципу alter ego ("друге я") у справах про відшкодування шкоди, завданої збройною агресією Російської Федерації проти України. Актуальність такого аналізу визначається у потребі висвітлення принципу alter ego задля його ефективного й належного застосування національними та міжнародними судами у справах про стягнення збитків із Росії в умовах збройної агресії. Метою дослідження є наголосити на актуальних підходах до розуміння поняття принципу alter ego, на формуванні належного тесту на alter ego задля доведення обґрунтованості його застосування у справах про стягнення збитків із Російської Федерації через воєнні дії на території України.

Методи. Стаття заснована на національній і міжнародній судовій практиці, правовій доктрині з використанням порівняльно-правового підходу, формально-логічних методів, а також методів аналізу, дедукції та узагальнення.

Результати. Досліджено проблеми застосування принципу alter ego шляхом аналізу національної і міжнародної судової практики, аналізу належного застосування критеріїв задля проведення тесту на alter ego у справах про відшкодування шкоди в умовах воєнного стану внаслідок збройної агресії, бойових дій, терористичних актів, вчинених Російською Федерацією.

Висновки. Розглянуто основні проблемні аспекти застосування принципу alter ego задля залучення до відповідальності держави-агресора через її державні підприємства, банки та інші юридичні особи, що фактично контролюються або фінансуються Російською Федерацією. Акцентовано увагу на необхідності доведення правового зв'язку між такими суб'єктами й державою-агресором для обґрунтування їхньої відповідальності за шкоду, заподіяну внаслідок збройної агресії. Проаналізовано проблеми доведення наявності складу цивільного правопорушення, включно з причинно-наслідковим зв'язком між діями суб'єктів, що діють як alter ego держави-агресора, і завданою шкодою. Визначено підходи до збирання та оцінювання доказів, необхідних для обґрунтування відповідальності таких суб'єктів, зокрема використання міжнародних стандартів доказування та судової практики національних і міжнародних судів. Ураховуючи останні зміни в законодавстві України та міжнародну практику, сформовано практичні рекомендації щодо ефективного застосування принципу alter ego у справах про відшкодування шкоди, завданої збройною агресією РФ.

Ключові слова: принцип alter ego, відшкодування шкоди, тест на alter ego.

Вступ

Передумови. Російська Федерація, розпочавши 24 лютого 2022 року повномасштабну збройну агресію проти України, завдала численної шкоди українському населенню, що й обумовлює необхідність притягнення держави-агресора до неминучої відповідальності. Одним із потенційних варіантів відшкодування завданих агресором збитків є застосування принципу alter ego.

Принцип alter ego відіграє ключову роль у правовому механізмі залучення до відповідальності держави-агресора через контрольовані нею юридичні особи, що є особливо актуальним в умовах збройного конфлікту та правової невизначеності. Його застосування сприяє ефективному захисту прав постраждалих осіб, дозволяючи розширити коло суб'єктів, відповідальних за заподіяну шкоду. В умовах збройної агресії питання юридичної відповідальності держави-агресора та її alter ego набуває особливого значення, оскільки традиційні механізми відшкодування шкоди можуть бути обмежені або ускладнені. Розуміння та правильне застосування цього принципу є критично важливими для забезпечення справедливого відшкодування завданої шкоди та створення прецедентів, що встановлюють реальні можливості для відшкодування шкоди, завданої збройною агресією РФ.

Актуальність. Наукові дослідження на тему застосування принципу alter ego відіграють важливу роль у вдосконаленні механізмів залучення до відповідальності

держави-агресора через контрольовані нею юридичні особи. Ураховуючи сучасні виклики, пов'язані зі збройною агресією Російської Федерації проти України, необхідність детального аналізу та практичного застосування цього принципу набуває особливої значущості. Незважаючи на те, що в міжнародному праві принцип alter ego застосовується для подолання юридичних бар'єрів у притягненні держав до відповідальності через їхні дочірні або афілійовані структури, його використання в контексті відшкодування шкоди, завданої збройною агресією, залишається недостатньо дослідженим. Це ускладнює реалізацію прав потерпілих осіб і підприємств на справедливе відшкодування завданої шкоди. Зважаючи на це, подальші наукові дослідження у сфері застосування принципу alter ego сприятимуть формуванню ефективних правових механізмів для забезпечення справедливості та притягнення до відповідальності всіх осіб і структур, які сприяють агресивним діям держави-окупанта.

Мета та завдання дослідження. Метою цього дослідження є висвітлення актуальних проблем застосування принципу alter ego у справах про відшкодування шкоди, завданої збройною агресією Російської Федерації проти України. Дослідження зосереджується на аналізі правових підходів до визначення цього принципу в національному та міжнародному праві, виокремлюючи його теоретичні та практичні аспекти. Особливу увагу приділено національній і міжнародній судовій практиці,

© Кравчук Дарина, Симонова Олександра, 2025

яка визначає критерії та умови застосування принципу *alter ego*. Одним із завдань дослідження є вивчення порядку застосування тесту на *alter ego* задля притягнення до відповідальності окремої юридичної особи за борги держави.

Методи

Стаття заснована на національній і міжнародній судовій практиці та правовій доктрині. Робота ґрунтується на порівняльно-правовому, формально-логічному методах, а також методах аналізу, дедукції та узагальнення.

Результати

До питання розуміння принципу *alter ego*.

У правовій доктрині *alter ego* часто використовується як обґрунтування для "відкривання" корпоративної завіси та покладання особистої відповідальності на власника бізнесу. Це відбувається, коли суддя вважає, що між власником і суб'єктом господарювання не існує достатнього відокремлення. У таких випадках компанія не є самостійним суб'єктом господарювання, а лише *alter ego* власника.

Установлення відсутності відмінностей між власником і його юридичною особою саме по собі не є достатньою підставою для автоматичного покладення відповідальності на власника. Для притягнення його до персональної відповідальності суди аналізують наявність додаткових правопорушень, що свідчать про зловживання корпоративною завісою.

У більшості випадків суди посилаються на такі чотири причини для "відкривання" корпоративної завіси: шахрайство; недостатня фінансова стабільність; переплетення бізнесу та фінансів компанії і власника; наявність *alter ego*.

Майже в кожному випадку недостатня фінансова забезпеченість компанії сама по собі не є достатнім виправданням для "відкривання" корпоративної завіси. Однак у поєднанні з іншими причинами (особливо шахрайством) суди часто проникають крізь таку завісу.

Для того, щоб визнати юридичну особу *alter ego* її власника, суди беруть до уваги цілу низку факторів. Слід зазначити, що суб'єкт господарювання може бути *alter ego* іншого суб'єкта господарювання, наприклад у випадках, коли одна компанія володіє та управляє іншою (*Alter Ego Doctrine*, 2016).

Аналізуючи судову практику України в контексті застосування принципу *alter ego*, можна дійти висновку, що національні суди почали застосовувати доктрину *alter ego* із середини 2010-х років до приватних компаній. Це означало, що якщо суд установлював, що фактичний контроль над компанією здійснює інша особа або група осіб, він міг покласти відповідальність за зобов'язання компанії на цих осіб. Зокрема, доктрина *alter ego* була застосована Верховним судом (Постанова Касаційного адміністративного суду Верховного Суду від 17.06.2020 року у справі № 826/11415/16; Постанова Касаційного господарського суду Верховного Суду від 30.06.2021 року у справі №916/1914/20; Постанова Касаційного господарського суду Верховного Суду від 04.08.2021 року у справі №910/10900/19; Постанова Касаційного господарського суду Верховного Суду від 15.06.2022 року у справі №905/671/19).

Однак зростання економічної інтеграції та глобалізації призвело до збільшення кількості спорів, пов'язаних з іноземними компаніями. Проте застосування цієї доктрини щодо юридичних осіб, створених іноземною державою, має свою специфіку. Це вимагало від судів розроблення нових підходів до застосування принципу *alter ego* в таких випадках.

З огляду на вищезазначене, суди почали застосовувати принцип *alter ego* та приспускати корпоративну завісу не тільки у випадку приватних осіб і власників, а й у випадку юридичних осіб щодо держави, тобто принцип *alter ego* почали застосовувати в ситуаціях, коли юридична особа фактично виконує функції держави, державного органу або іншої публічної установи. Також органами держави можуть бути визнані не тільки ті організації, які мають відповідний статус у національному праві держави-боржника, а й, за певних умов, державні компанії.

Відповідно, якщо Суд визнає, що юридична особа є *alter ego* держави або іншого публічного органу, це може мати наслідок у вигляді відповідальності за борги держави, а саме: на майно юридичної особи може бути звернено стягнення за боргами держави або іншого публічного органу.

Якщо юридична особа фактично виконує функції державного органу, тобто є *alter ego* такої держави, то на майно, формально належне такій юридичній особі, може бути звернуто стягнення за боргами держави. У таких випадках суд нехтує формальною відокремленістю майна цієї юридичної особи від майна держави.

Застосування принципу *alter ego* національними судами України. Окремої уваги потребує аналіз судової практики України в контексті належного застосування принципу *alter ego* та розуміння мотивів, якими керуються суди при визнанні наявності зазначеного принципу між державою та її окремими юридичними особами. Зокрема, важливо дослідити, яким чином окремі юридичні особи держави-агресора можуть притягуватися до відповідальності за борги Російської Федерації в контексті збройної агресії проти України.

Особливості застосування доктрини *alter ego* до юридичних осіб, створених іноземною державою, не порушувалися в українському суді до розгляду у 2020 році справи №910/4210/20, рішення Верховного Суду у якій стало основоположним із цього питання.

У зазначеній справі низка інвесторів намагалися виконати міжнародне арбітражне рішення, винесене проти Росії, щодо акцій українського банку, частка якого належала державному російському інвестиційному банку (далі ВЕБ), на тій підставі, що ВЕБ є *alter ego* Російської Федерації. ВЕБ оскаржив спроби інвесторів в українському суді. Суд першої інстанції відхилив заперечення ВЕБ, постановивши, що, виходячи з наявних доказів, ВЕБ фактично є *alter ego* Росії, тому суд має ігнорувати формальне відокремлення активів ВЕБ від активів Росії, і борг Російської Федерації може бути стягнутий з активів ВЕБ. Зрештою рішення було оскаржено до Верховного Суду України.

Постановою від 20 липня 2022 року Верховний Суд погодився із судом першої інстанції, хоча й із деяко відмінним мотивуванням. Загалом тест, установлений Верховним Судом у цій справі, відповідав судовій практиці ЄСПЛ з цього питання.

Щодо юридичного статусу компанії, за національним законодавством Верховний Суд зазначив, що "Загально-визнаним є те, що держава несе відповідальність за дії державних органів, [і що] її органи, навіть якщо вони є формально окремими юридичними особами, несуть відповідальність за дії та борги держави. Тоді як державні компанії, які є окремими юридичними особами, не несуть відповідальності за боргами держави. Водночас, органами держави можуть бути визнані не тільки ті організації, які мають відповідний статус у національному праві держави-боржника, а й, за певних

умов, державні компанії". Застосовуючи цей критерій тесту в розглядуваній справі, Верховний Суд визнав достатнім лише зазначити, що ВЕБ є "державною корпорацією, створеною Російською Федерацією".

Що стосується характеру діяльності компанії, то Верховний Суд постановив, що "якщо юридична особа фактично виконує функції державного органу, тобто є *alter ego* ("другим я") такої держави, то на майно, формально належне такій юридичній особі, може бути звернене стягнення за боргами держави (суд не бере до уваги формальну відокремленість майна цієї юридичної особи від майна держави)".

Зокрема, урахуванню підлягають такі критерії: чи утворена компанія для виконання комерційних цілей; чи виконує компанія функції, притаманні державним органам (тобто здійснює публічну функцію, не характерну для приватних осіб); чи провадить така компанія інші види діяльності та чи є вони основними /самостійними або мають допоміжний характер до виконання нею публічної функції; яким є ступінь контролю з боку держави; чи відокремлене майно компанії від майна держави.

Застосовували раніше згадані критерії до ВЕБ, Верховний Суд постановив: "виходячи з формулювань закону, згідно з яким ВЕБ було створено та функціонувало, ВЕБ переслідував цілі, поставлені Російською Федерацією щодо забезпечення соціально-економічного розвитку Росії; ВЕБ мав право займатися комерційною діяльністю лише тією мірою, якою вона служила цим цілям; ВЕБ діяв як виключний агент уряду щодо зовнішнього боргу Росії, і його функції включали ті, що, як правило, виконувалися міністерством фінансів або центральним банком; відповідно, функції ВЕБ були аналогічні функціям, які виконували державні органи, а тому ВЕБ слід вважати органом Російської Федерації".

Що стосується обсягу державної власності, а також обсягу державного нагляду й контролю, Верховний Суд зазначив, що питання "який ступінь контролю з боку держави" є одним із "критеріїв, [які] слід враховувати", хоча й не уточнив далі цю частину тесту. Застосовуючи цей критерій, Верховний Суд зазначив, що, виходячи виключно з положень закону, за яким створено та функціонує ВЕБ, "уряд РФ фактично розглядає [ВЕБ] як підпорядкований уряду орган, а не самостійну юридичну особу, яка на власний розсуд і ризик займається підприємницькою діяльністю".

На підставі вищенаведеного застосування тесту до обставин справи Верховний Суд постановив, що ВЕБ "по суті є органом Російської Федерації, оскільки виконує цілі, функції та завдання, притаманні державним органам, знаходиться під щільним контролем Російської Федерації настільки, що є її *alter ego* ("другим я"), і майном якого держава розпоряджається як своїм. Відповідно... на майно [ВЕБ], яке знаходиться на території України, може бути звернено стягнення за боргами Російської Федерації." (Постанова Касаційного господарського суду Верховного Суду від 20.07.2022 року у справі № 910/4210/20).

Аналогічної позиції також дотримувався Господарський суд Запорізької області у його рішенні від 27.08.2024 року у справі № 908/1955/22(908/1654/24), у якій велику енергетичну компанію було визнано *alter ego* Російської Федерації (Рішення Господарського суду Запорізької області від 27.08.2024 року у справі №908/1955/22(908/1654/24)).

Отже, як вбачається з вищезазначеного, національні суди активно застосовують принцип *alter ego* у своїй

практиці задля запобігання зловживанням корпоративною завісою, забезпечення справедливості у вирішенні спорів, а також притягнення до відповідальності осіб, які фактично контролюють діяльність інших юридичних осіб, але використовують їх як інструмент для ухилення від зобов'язань або вчинення правопорушень.

Застосування принципу *alter ego* ЄСПЛ. Практика розгляду справ Європейським судом з прав людини відіграє суттєву роль у формуванні правових підходів до вирішення справ, пов'язаних із порушенням прав людини, а також сприяє поглибленню розуміння цих прав громадянами країн, що є учасниками Конвенції.

Позицію ЄСПЛ щодо використання принципу *alter ego* пропонуємо проаналізувати на прикладі справ *LISEYTSEVA AND MASLOV V. RUSSIA* та *ALIŠIĆ AND OTHERS V BOSNIA AND HERZEGOVYNA, CROATIA, SERBIA, SLOVENIA AND THE FORMER YUGOSLAV REPUBLIC OF MACEDONIA*.

LISEYTSEVA AND MASLOV V. RUSSIA. 3 обставин справи вбачається наступне:

Позивачі, Лісейцева та Маслов, звернулися до ЄСПЛ через тривалу невиплату заробітної плати підприємствами, які раніше були державними /мали значний державний контроль. Хоча підприємства мали заборгованість перед працівниками, держава не визнавала своєї відповідальності за ці борги.

ЄСПЛ розглянув можливість застосування принципу *alter ego* для встановлення відповідальності держави за дії цих підприємств, якщо вони фактично функціонували як продовження державних структур. Суд звернув увагу на такі ключові аспекти:

"Що стосується юридичного статусу компанії згідно з національним законодавством [тобто пункт [1] тесту], [ЄСПЛ] послідовно підходив до того, що цей статус, яким би важливим він не був, не є вирішальним для визначення відповідальності держави... Справді, кілька разів [ЄСПЛ] визнавав державу відповідальною за борги компаній незалежно від їх формальної класифікації за національним законодавством".

Що стосується характеру діяльності компанії та контексту діяльності [тобто пункти [2] та [3] тесту], ЄСПЛ зазначив, що "Фактори, які беруться до уваги Судом, включають права, надані компанії, тобто те, чи ці права, як правило, зберігаються за державними органами..., характер її діяльності, тобто чи здійснює юридична особа публічну функцію або є типовим бізнесом, а також контекст, в якому вона здійснюється. Наприклад, Суд встановив, що юридичні особи можуть вважатися "урядовими організаціями", якщо вони виконують певні державні обов'язки під наглядом державних органів...".

Крім того, ЄСПЛ "також бере до уваги ступінь державної власності, а також ступінь державного нагляду та контролю, а також контроль над активами компанії [тобто пункти [4] і [5] тесту]. У низці українських справ [ЄСПЛ] розглядав питання про те, чи належали державі більшість акцій, чи всі акції, таким чином, щоб підприємство повністю залежало від держави, контролювалося та управлялося ним. У справі Р. Качапора та інших [ЄСПЛ] встановив, що компанія-боржник належала холдинговій компанії, яка переважно складалася із соціального капіталу, і що вона, відповідно, перебувала під пильним контролем Агентства приватизації, яке є державним органом, а також уряду".

Що стосується відокремлення майна компанії від власності держави, то ЄСПЛ включив це питання в операційну незалежність компанії [тобто пункт [5] тесту],

зазначивши, що "в справі Cooperativa Agricola... [ЄСПЛ] зазначив, що держава здійснювала значний контроль над активами компанії".

ЄСПЛ постановив, що Росія має нести відповідальність за невикладену заробітну плату, оскільки ці підприємства діяли фактично як державні установи. Держава, хоч і формально не була роботодавцем, контролювала підприємства до такої міри, що їхні фінансові зобов'язання мали вважатися обов'язками держави.

Аналізуючи цю справу, можна дійти висновку, що вона демонструє, як принцип alter ego може використовуватися для захисту прав працівників та інших осіб, які мають фінансові вимоги до організацій, що перебувають під державним контролем. Це рішення показує, що держава не може уникати відповідальності за свої зобов'язання, формально дистанціюючись від підприємств, які вона фактично контролює (European Court of Human Rights. Case LISEYTSOVA AND MASLOV V. RUSSIA 09.10.2014).

ALIŠIĆ AND OTHERS V. BOSNIA AND HERZEGOVYNA, CROATIA, SERBIA, SLOVENIA AND THE FORMER YUGOSLAV REPUBLIC OF MACEDONIA.

З обставин справи вбачається таке. У справі Ališić and Others v. Bosnia and Herzegovina, Croatia, Serbia, Slovenia and the former Yugoslav Republic of Macedonia Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ) розглянув ситуацію із вкладниками, які постраждали через розвал колишньої Югославії. Основне питання полягало в тому, хто несе відповідальність за неповернені депозити, що залишилися на рахунках ощадних банків після розпаду Югославії.

У цій справі позивачі стверджували, що кілька держав-спадкоємців колишньої Югославії мають нести відповідальність за втрачені вклади, оскільки ці банки фактично контролювалися державою (у цьому разі новими державами, що виникли після розпаду Югославії). Суд мав визначити, чи можна вважати ці держави відповідальними за дії банків так, начебто ці держави діяли через банки як через своє alter ego.

Суд застосував принцип alter ego для аналізу, чи перебували банки під фактичним контролем нових держав і чи можна було вважати їхні дії діями держав. При цьому ЄСПЛ звернув увагу на таке:

Контроль з боку держави. Суд вивчив, чи контролювали держави фінансову діяльність банків та їхнє управління. У цьому випадку банки були тісно пов'язані з державними структурами, а рішення щодо них часто ухвалювалися на державному рівні.

Неможливість відновлення вкладів без участі держав. Вкладники не могли повернути свої гроші через рішення, ухвалені урядами держав-спадкоємців, тобто відповідальність за депозити, на думку суду, мала лежати на відповідних державах.

Звертаючи увагу на вищенаведені критерії, Суд постановив, що деякі держави-спадкоємці (зокрема Сербія та Словенія) несуть відповідальність за неповернені депозити, оскільки вони фактично контролювали відповідні банки та їхню політику. Цей контроль був настільки тісним, що банки можна було розглядати як alter ego цих держав. Таким чином, держави були визнані відповідальними за порушення права на власність позивачів, закріпленого у статті 1 Протоколу № 1 Європейської конвенції з прав людини (European Court of Human Rights. Case ALIŠIĆ AND OTHERS V. BOSNIA AND HERZEGOVYNA, CROATIA, SERBIA, SLOVENIA AND THE FORMER YUGOSLAV REPUBLIC OF MACEDONIA 17.10.2011).

Отже, з вищезазначеного вбачається, що не тільки національні суди, а й міжнародні інстанції активно застосовують принцип alter ego у своїх рішеннях. Також, проаналізувавши зазначені справи, можна дійти висновку, що при розгляді справ та ухвалення судами рішень для визначення, чи має місце застосування принципу alter ego, здійснюється тест на безпосередньо alter ego за чіткими критеріями.

Тест на alter ego. Тестом на alter ego називають, по суті, критерії, які застосовують ЄСПЛ і національні суди для того, щоб перевірити, чи дійсно приватна компанія є alter ego держави й чи може вона нести відповідальність за дії держави й завдану нею шкоду, зокрема у справах про відшкодування шкоди, завданої збройною агресією Російської Федерації проти України.

Критерії, за якими проводиться тест на alter ego: правовий статус компанії згідно з національним законодавством, зокрема спеціальний порядок створення та функціонування; інституційна незалежність компанії (у т. ч. ступінь державної власності); характер діяльності компанії та контекст її діяльності, зокрема, чи створені вони з комерційною метою та чи виконують конкретні державні функції під наглядом державних органів; операційна незалежність компанії, тобто ступінь державного нагляду і контролю при виконанні вищезазначених функцій, а також контроль держави над її активами; відокремлення майна компанії від власності держави. Необхідно ігнорувати формальне відокремлення майна, якщо встановлено, що фактично "держава розпоряджається [майном компанії] як своїм" або "суттєво контролює" його.

При цьому як ЄСПЛ, так і Верховний Суд при застосуванні вищезазначених критеріїв установили, що жоден із них не є "визначальним" сам по собі.

Пропонуємо детальніше проаналізувати кожен критерій тесту на alter ego окремо.

1. Правовий статус компанії згідно з національним законодавством, зокрема спеціальний порядок створення та функціонування.

Змодельюємо ситуацію, у якій державна корпоративна група, створена з метою контролю над стратегічними галузями економіки, об'єднує в собі низку взаємопов'язаних компаній. Ця група, підпорядкована державним органам, функціонує в особливому правовому режимі, який надає їй значні повноваження та привілеї.

Основна компанія групи є найбільшим активом держави й виконує роль стратегічного постачальника, оператора й інвестора. Окрім неї, до складу групи входять фінансові та інвестиційні структури, які повністю контролюються державою і діють в її інтересах. У такому випадку, незважаючи на формальну юридичну самостійність кожної компанії, усі вони тісно взаємодіють між собою і є частиною єдиної державної корпоративної структури. Така організаційна модель дозволяє державі ефективно управляти стратегічними активами й забезпечувати стабільність економіки.

Отже, за критерієм тесту, що стосується правового статусу, така юридична особа повністю підпадає під поняття alter ego.

2. Інституційна незалежність компанії (у т. ч. ступінь державної власності).

Держава є власником контрольного пакету акцій великої енергетичної компанії. Цей факт закріплений у спеціальному законі, який гарантує постійний державний контроль над компанією. Крім того, держава як мажоритарний акціонер володіє 100 % акцій фінансової структури та іншої компанії, яка повністю контролюється

цією фінансовою структурою. Таким чином, держава здійснює прямий і опосередкований контроль над усіма цими компаніями. Завдяки такому розподілу власності держава має повну владу над прийняттям рішень у цих компаніях, включаючи стратегічні й операційні питання. Це дозволяє державі впливати на діяльність компаній, навіть якщо такі рішення можуть бути несприятливими для їхнього розвитку.

Отже, за критерієм тесту, що стосується інституційної незалежності, компанія повністю підпадає під поняття *alter ego*.

3. Характер діяльності компанії та контекст її діяльності, зокрема, чи створені вони з комерційною метою і чи виконують конкретні державні функції під наглядом державних органів.

Державна корпоративна група, створена для контролю над стратегічними галузями економіки, об'єднує взаємопов'язані компанії та діє в особливому правовому режимі. Її діяльність спрямована на виконання державних завдань, таких як управління критичною інфраструктурою та реалізація стратегічних проєктів. Група підпорядкована державним органам, а її рішення ухвалюються з урахуванням державних інтересів. Вона отримує державне фінансування, преференції і діє поза стандартними ринковими умовами, що свідчить про її інтеграцію в державний механізм.

Таким чином, якщо компанія функціонує в особливому режимі, підконтрольна державі та виконує її завдання, то вона може вважатися її *alter ego*, що впливає на її юридичний статус і відповідальність. За критерієм тесту, що стосується характеру та контексту діяльності, компанія повністю підпадає під поняття *alter ego*.

4. Операційна незалежність компанії, тобто ступінь державного нагляду і контролю при виконанні вищезазначених функцій, а також контроль держави над її активами.

Велика енергетична компанія систематично використовується державою для досягнення її політичних цілей як усередині країни, так і за її межами. Компанія перебуває під суворим контролем держави й виконує функції, спрямовані на реалізацію політичних інтересів. Історія діяльності компанії демонструє, що її основною метою є не стільки отримання прибутку, скільки виконання державних завдань. Зокрема, компанія використовувалася для досягнення політичних цілей під час збройних конфліктів, а також для надання економічних преференцій союзникам держави. Керівництво держави безпосередньо втручалось у комерційні переговори компанії, установлюючи ціни на товари й послуги на рівні, що був явно не вигідний для компанії, але відповідав політичним інтересам держави.

Отже, за критеріями тесту, що стосується оперативної незалежності, компанія повністю підпадає під поняття *alter ego*.

5. Щодо відокремлення майна компанії від власності держави.

Незважаючи на формальне відокремлення активів великої енергетичної компанії від держави, фактично ситуація виглядає інакше. Держава, приймаючи рішення, які суперечать комерційним інтересам компанії, але відповідають її політичним цілям, демонструє повний контроль над активами компанії та її дочірніх структур. Це означає, що держава фактично використовує ці активи як свої власні. Крім того, значна частина активів компанії є невід'ємною частиною критичної інфраструктури держави й підлягає особливому режиму управління. Це означає, що держава має додаткові повноваження щодо розпорядження цими активами, тобто

поділ власності між державою і компанією є формальним. Насправді держава здійснює фактичний контроль над усіма активами компанії та її дочірніх структур.

Отже, за критеріями тесту, що стосується відокремленості майна компанії від власності держави, компанія повністю підпадає під поняття *alter ego*.

При цьому як ЄСПЛ, так і Верховний Суд при застосуванні вищезазначених критеріїв зазначили, що жоден із них не є "визначальним" сам по собі, а має застосовуватися в сукупності з іншими.

Дискусія і висновки

З огляду на значну кількість порушень, що обумовлюють актуальність цього дослідження, у статті здійснено аналіз застосування принципу *alter ego* у справах щодо відшкодування шкоди, завданої збройною агресією Російської Федерації проти України. Особливу увагу приділено необхідності застосування тесту на *alter ego* для встановлення відповідальності фактичних вигодоодержувачів, які здійснюють контроль над юридичними особами та використовують корпоративну завісу для ухилення від виконання зобов'язань.

Наголошено на тому, що суди активно застосовують принцип *alter ego*. Такий принцип застосовується, коли держава не лише формально контролює організацію, але й фактично впливає на її дії. Важливо довести, що дії цієї організації можна вважати діями держави.

Доведено, що ефективне застосування тесту на *alter ego* потребує встановлення ключових елементів: наявності фактичного контролю над юридичною особою, зловживання корпоративною правосуб'єктністю, а також існування причинно-наслідкового зв'язку між діяльністю відповідної юридичної особи та завданою шкодою. Акцентовано увагу на проблемних аспектах доведення цих обставин у судовій практиці, що потребує ретельного збирання доказів і належного юридичного обґрунтування позовних вимог. Зроблено висновок, що не існує єдиного критерію, який би визначав наявність принципу *alter ego*, усі наявні обставини слід аналізувати в комплексі.

У межах дослідження проаналізовано міжнародний досвід застосування принципу *alter ego* та перспективи його імплементації в українську правозастосовчу практику щодо відшкодування збитків, спричинених військовими діями.

Узагальнюючи, зроблено висновок, що тест на *alter ego* є дієвим інструментом для ідентифікації реальних суб'єктів відповідальності за завдану шкоду. Його застосування у справах щодо відшкодування шкоди, спричинених повномасштабною збройною агресією Російської Федерації, є необхідним для реального відшкодування. Це дозволяє мати можливість дійсно виконати рішення суду про відшкодування завданої шкоди за рахунок майна формально окремих юридичних осіб, які фактично є *alter ego* заподіювача такої шкоди.

Ураховуючи актуальність досліджуваної проблематики, її подальше опрацювання має вагоме значення для правозастосовної практики України й потребує подальших наукових досліджень.

Внесок авторів: Олександра Симонова – програмне забезпечення, валідація даних, написання (оригінальна чернетка); Дарина Кравчук – формальний аналіз, перегляд і редагування.

Список використаних джерел

Постанова Касаційного адміністративного суду Верховного Суду від 17.06.2020 року у справі № 826/11415/16. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89977368> (дата звернення: 30.01.2025).

Постанова Касаційного господарського суду Верховного Суду від 04.08.2021 року у справі № 910/10900/19. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/99123149>

Постанова Касаційного господарського суду Верховного Суду від 15.06.2022 року у справі № 905/671/19. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104987465>

Постанова Касаційного господарського суду Верховного Суду від 20.07.2022 року у справі № 910/4210/20. <https://verdictum.ligazakon.net/document/105612017>

Постанова Касаційного господарського суду Верховного Суду від 30.06.2021 року у справі № 916/1914/20. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98391286>

Рішення Господарського суду Запорізької області від 27.08.2024 року у справі № 908/1955/22(908/1654/24). <https://verdictum.ligazakon.net/document/121272357>

Alter Ego Doctrine. (2016.09.13). *Northwest Registered Agent*. <https://www.northwestregisteredagent.com/maintain-a-business/alter-ego-doctrine>

European Court of Human Rights. Case LISEYTSOVA AND MASLOV V. RUSSIA 09.10.2014. <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-146774>

European Court of Human Rights. Case ALIŠIĆ AND OTHERS V. BOSNIA AND HERZEGOVYNA, CROATIA, SERBIA, SLOVENIA AND THE FORMER YUGOSLAV REPUBLIC OF MACEDONIA 17.10.2011. <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=002-373>

References

Alter Ego Doctrine. (2016.09.13). *Northwest Registered Agent*. <https://www.northwestregisteredagent.com/maintain-a-business/alter-ego-doctrine>

Decision of the Administrative Court of Cassation of the Supreme Court of 17.06.2020 in case No. 826/11415/16 [in Ukrainian]. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89977368>

Decision of the Economic Court of Zaporizhzhia Region of 27.08.2024 in case No. 908/1955/22 (908/1654/24) [in Ukrainian]. <https://verdictum.ligazakon.net/document/121272357>

European Court of Human Rights. Case ALIŠIĆ AND OTHERS V. BOSNIA AND HERZEGOVYNA, CROATIA, SERBIA, SLOVENIA AND THE FORMER YUGOSLAV REPUBLIC OF MACEDONIA 17.10.2011. <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=002-373>

European Court of Human Rights. Case LISEYTSOVA AND MASLOV V. RUSSIA 09.10.2014. <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-146774>

Resolution of the Economic Court of Cassation of the Supreme Court of 30.06.2021 in case No. 916/1914/20 [in Ukrainian]. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98391286>

Resolution of the Economic Court of Cassation of the Supreme Court of 04.08.2021 in case No. 910/10900/19 [in Ukrainian]. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/99123149>

Resolution of the Economic Court of Cassation of the Supreme Court of 15.06.2022 in case No. 905/671/19 [in Ukrainian]. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104987465>

Resolution of the Economic Court of Cassation of the Supreme Court of 20.07.2022 in case No. 910/4210/20 [in Ukrainian]. <https://verdictum.ligazakon.net/document/105612017>

Отримано редакцією журналу / Received: 13.03.25

Прорецензовано / Revised: 31.03.25

Схвалено до друку / Accepted: 29.04.25

Daryna KRAVCHUK, PhD (Law), Assist.

ORCID ID: 0000-0003-4475-7198

e-mail: darynakravchuk@ukr.net

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

Oleksandra SYMONOVA, Student.

ORCID ID: 0009-0009-9712-1012

e-mail: aleksandrasimonova327@gmail.com

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

APPLICATION OF THE PRINCIPLE OF ALTER EGO IN CASES OF COMPENSATION FOR DAMAGE CAUSED BY THE ARMED AGGRESSION OF THE RUSSIAN FEDERATION AGAINST UKRAINE

Background. The study is based on the need to resolve complex legal issues related to the application of the alter ego principle in cases of compensation for damage caused by the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine. The relevance of such an analysis is determined by the need to highlight the alter ego principle for its effective and proper application by national and international courts in cases of recovery of damages from Russia in wartime. The purpose of this study is to emphasize the current approaches to understanding the concept of the alter ego principle, and to formulate a proper alter ego test to prove the validity of its application in cases of recovery of damages from the Russian Federation due to military actions on the territory of Ukraine.

Methods. The article is based on national and international case law and legal doctrine, using a comparative legal approach, formal and logical methods, as well as methods of analysis, deduction and generalization.

Results. The author investigates the problems of applying the "alter ego" principle by analyzing national and international case law, by analyzing the proper application of the criteria for conducting the alter ego test in cases of compensation for damage under martial law as a result of armed aggression, hostilities, and terrorist acts committed by the Russian Federation.

Conclusions. The author examines the main problematic aspects of applying the "alter ego" principle to hold the aggressor state liable through its state-owned enterprises, banks and other legal entities that are actually controlled or financed by the Russian Federation. The author emphasizes the need to prove the legal connection between such entities and the aggressor State to substantiate their liability for damage caused by armed aggression. The author analyzes the problems of proving the existence of a civil offense, including the causal link between the actions of entities acting as the "alter ego" of the aggressor State and the damage caused. Approaches to the collection and evaluation of evidence necessary to substantiate the liability of such entities, including the use of international standards of evidence and case law of national and international courts, are identified. Taking into account the latest changes in Ukrainian legislation and international practice, the author formulates practical recommendations for the effective application of the "alter ego" principle in cases of compensation for damage caused by the armed aggression of the Russian Federation.

Keywords: alter ego principle, compensation for damage, alter ego test.

Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The authors declare no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.

УДК 347.9

DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2195/2025/1.129-7>

Марина МЕЛЯНЧУК, магістр

ORCID ID: 0009-0005-0017-3213

e-mail: marynamarynamel@gmail.com

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ЦИФРОВІЗАЦІЯ ЦИВІЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА: НОВЕЛИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Вступ. Розвідка присвячена малодослідженим аспектам цифровізації цивільного судочинства, зокрема забезпеченню можливості виконання судових рішень через підсистему Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи "Електронний суд", статусу електронних довіреностей і вимогам, що до них ставляться в межах судового процесу, а також ризикам використання штучного інтелекту в цивільному процесі. Проаналізовано термінологічне розмежування понять "цифровізація" та "діджиталізація" у контексті судочинства, відсутність нормативної визначеності та єдиного підходу в доктрині щодо зазначених понять. Стаття спрямована на розвиток наукових досліджень у цій сфері та підвищення правової обізнаності фахівців.

Методи. У процесі підготовки статті застосовано діалектичний, порівняльно-правовий, формально-логічний, системно-структурний та інші методи наукового пізнання, які сприяли всебічному дослідженню окремих аспектів цифровізації цивільного судочинства.

Результати. Проведене дослідження підтвердило, що цифровізація є стратегічним напрямом реформування судової системи України, зумовленим як глобальними тенденціями розвитку інформаційних технологій, так і національними викликами, спричиненими пандемією COVID-19 і повномасштабною війною. Запропоновано підхід до розмежування понять "цифровізація" та "діджиталізація", акцентовано увагу на необхідності усунення термінологічних прогалин законодавства. Дослідження засвідчило, що, незважаючи на позитивні кроки на шляху до поліпшення ситуації з виконанням судових рішень, міжнародний досвід лишається актуальним для запозичення. Проаналізовано судову практику щодо довіреностей, сформованих через підсистему Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи "Електронний суд", а також виокремлено ризики, які виникають навколо ідей із впровадженням штучного інтелекту у сферу правосуддя.

Висновки. Цифровізація судової системи є неминучою, але потребує комплексного підходу. Важливо усунути нормативні прогалини щодо визначення понять "цифровізація" та "діджиталізація", чітко регламентувати статус електронних довіреностей, а також розробити правові механізми інтеграції штучного інтелекту, не порушуючи фундаментальні принципи судочинства.

Ключові слова: цифровізація, штучний інтелект, діджиталізація, виконання судових рішень, електронні довіреності, судова система, правосуддя.

Вступ

Актуальність дослідження. Світ не стоїть на місці: XXI століття асоціюється з активним розвитком і застосуванням інформаційних технологій у всіх сферах життя суспільства, у тому числі в судочинстві. Справжніми каталізаторами на цьому шляху стали останні події у світовій історії – пандемія COVID-19 і повномасштабне вторгнення росії, які перевели питання доцільності впровадження цифрових технологій із площини "зручності" в площину необхідності збереження життя та здоров'я людини. Афіші новин на початку повномасштабної війни інформували, що внаслідок ракетного обстрілу Господарського суду Миколаївської області наприкінці березня одна працівниця суду загинула, а іншій ампутували ногу (Мамченко, 2022). Ворог продовжує завдавати удари донині, тому цифровізація правосуддя – це не лише про технологічну модернізацію, а стратегічний напрям реформування судової системи, викликаний глобальними загрозами.

Постановка проблеми. За даними Google Scholar, у період 2021–2025 років опубліковано 1220 наукових праць, присвячених цифровізації правосуддя. Проте більшість досліджень зосереджені на функціонуванні підсистеми Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи (далі ЄСІТС) "Електронний суд", модулі відеоконференцзв'язку тощо. Водночас існують малодосліджені аспекти, оскільки цифровізація цивільного судочинства не обмежується виключно впровадженням судових засідань у режимі відеоконференції чи електронним документообігом, а охоплює глибокі структурні зміни та перспективи. До таких аспектів належать цифровізація процесу виконання судових рішень, юридична сила електронних довіре-

ностей, а також виклики використання штучного інтелекту для цілей правосуддя.

Метою і завданням дослідження є комплексний аналіз маловивчених аспектів цифровізації цивільного правосуддя, визначення їхньої ефективності та перспективи імплементації міжнародного досвіду в українську судову систему. У межах дослідження розглядається розмежування понять "цифровізація" та "діджиталізація", аналізується запровадження нового функціоналу підсистеми ЄСІТС "Електронний суд" і визначаються їхні особливості. Значний акцент зроблено на потенціалі штучного інтелекту для автоматизації судових процесів і прогнозування судових рішень. Результати дослідження сприятимуть розвитку цифрової інфраструктури судової системи України, підвищенню ефективності здійснення правосуддя та посиленню гарантій доступу до суду, особливо в умовах воєнного стану й післявоєнної відбудови.

Об'єктом дослідження є процес цифровізації цивільного судочинства, що охоплює правове регулювання, технологічні аспекти та практичні виклики впровадження цифрових інструментів у діяльність судової системи України.

Методи

У процесі підготовки статті застосовано діалектичний, порівняльно-правовий, формально-логічний, системно-структурний та інші методи наукового пізнання. Діалектичний метод дозволив визначити закономірності розвитку цифровізації цивільного правосуддя, виявити ключові проблеми та перспективи впровадження цифрових технологій у судочинство, а також дослідити взаємозв'язок між поняттями "цифровізація" та "діджиталізація". Порівняльно-правовий метод використано

© Мелянчук Марина, 2025

для аналізу застосування штучного інтелекту при здійсненні правосуддя в зарубіжних країнах, що дозволило виокремити позитивний досвід іноземних правових систем. Формально-логічний метод застосовано для дослідження положень чинного законодавства, що регулюють цифровізацію цивільного судочинства, зокрема щодо використання електронних довіреностей, функціонування окремих модулів ЄСІТС. Системно-структурний метод дозволив розглянути ЄСІТС як комплексну цифрову структуру, що складається з окремих модулів, а також проаналізувати взаємозв'язок між упровадженням цифрових технологій і загальними процесами цифрової трансформації судової влади.

Результати

Співвідношення понять "цифровізація" та "діджиталізація" у правовому дискурсі. Поняття "цифровізація" та його варіації стали невід'ємною частиною суспільного життя, знайшовши застосування у різних сферах, зокрема в судочинстві. Аналіз наукових досліджень і законодавчих актів свідчить, що в правовій площині найчастіше вживаються терміни "діджиталізація" та "цифровізація", які використовують по-різному: від повного розрізнення до ототожнення. До прикладу, професор Д. Манько пропонує концептуальне розмежування зазначених понять. Позицію науковця щодо співвідношення понять можна узагальнити таким чином, що цифровізація є процесом зміни форми існування інформації, який виявляється або в переведенні аналогових даних у цифровий формат, або в первинному створенні інформації у цифровому вигляді. Діджиталізація, у свою чергу, включає ширший спектр явищ: процеси, технології та їхні результати, пов'язані із застосуванням цифрових технологій, зокрема модернізацію програмного забезпечення, онлайн-сервісів і цифрових платформ, які сприяють такій трансформації (Манько, 2024, с. 57).

Натомість існує альтернативний підхід, згідно з яким терміни "цифровізація" та "діджиталізація" вважаються синонімами. Така позиція ґрунтується на тому, що термін "digitalization" в англійській мові перекладається як "цифровізація", чим нівелюється необхідність їх розмежування (Скопенко, Євсєєва-Северина, & Кириченко, 2023, с. 6). Однак такий підхід видається спрощеним, оскільки не враховує змістового наповнення цих категорій у контексті правових трансформацій.

Якщо звернутися до чинного законодавства, то варто зазначити, що термін "діджиталізація" здебільшого використовується в актах органів виконавчої влади, зокрема в розпорядженні Кабінету Міністрів України від 18 лютого 2025 року № 131-р "Про затвердження плану пріоритетних дій Уряду на 2025 рік" (Про затвердження плану..., 2025). Однак визначення цього поняття в зазначеному документі не міститься.

У законодавчій площині частіше зустрічається термін "цифровізація", який має нормативне закріплення, наприклад у Законі України "Про Національну програму інформатизації" від 01.12.2022 № 2807-ІХ (Про національну програму..., 2022). У цьому нормативному акті цифровізація визначається як процес упровадження цифрових технологій у всі сфери суспільного життя. Аналіз цієї дефініції свідчить про його надмірну загальність, що унеможливорює його екстраполяцію на сферу цивільного процесуального законодавства через відсутність урахування специфіки судового процесу. Вочевидь законодавець обрав стратегію точкового нормативного регулювання окремих елементів цифро-

візації правосуддя, зокрема визначив поняття "Електронний кабінет" в ч. 5 ст. 14 Цивільного процесуального кодексу України (далі ЦПК України), тоді як поняття "цифровізація" лишив у таємниці (Цивільний процесуальний кодекс України, 2004). Однак і така позиція має право на існування, оскільки ЦПК України має іншу мету – регламентувати порядок реалізації права на справедливий судовий захист, а не ставити крапку в доктринальних дискусіях.

Цікаво, що Касаційний цивільний суд у складі Верховного Суду у своїх рішеннях фактично не використовує термін "цифровізація". Водночас інформаційний пошук за запитом "діджиталізація" дозволив виявити лише один процесуальний акт – окрему думку судді В. І. Крата від 05.10.2022: "Безперечно, інтенсивна діджиталізація суспільства, пандемія коронавірусу COVID-19, повномасштабна збройна агресія проти України російської федерації та введення воєнного стану на всій території України, хоча б з точки зору найвищої соціальної цінності життя та здоров'я людини, спонукають до сприяння в забезпеченні плюралізму способів взаємодії між судами та учасниками судового процесу" (Окрема думка..., 2022).

На рівні законодавства Європейського Союзу (далі ЄС) також відсутнє визначення терміна "діджиталізація". Однак у нормативних актах ЄС цей термін широко використовується в контексті цифрової трансформації економіки, суспільства та державного управління. Наприклад, Цифровий компас 2030 (2030 Digital Compass, 2021) – стратегічний документ, що окреслює цифрові цілі Європейського Союзу до 2030 року, – застосовує поняття "digital transformation" (з англ. "цифрова трансформація"), яке включає цифровізацію бізнесу, державного управління та суспільства (2030 Digital..., 2021). Такий ключовий акт, як Акт про цифрові ринки (Digital Markets Act, DMA), регулюючи цифрове середовище, не містить чіткого визначення терміна "діджиталізація", хоча оперує поняттями цифрових платформ, цифрової економіки тощо (Regulation (EU)..., 2022).

Отже, у національному правовому полі спостерігається невизначеність щодо розмежування і застосування понять "цифровізація" та "діджиталізація", яка не усувається навіть завдяки діяльності найвищого суду в системі судоустрою України. Видається доцільним на законодавчому рівні розмежувати поняття "цифровізація" та "діджиталізація" в контексті судочинства, що сприятиме принципу юридичної визначеності. Ми пропонуємо такі дефініції аналізованих понять: *цифровізація цивільного судочинства* – це процес упровадження та використання інформаційно-комунікаційних технологій у судову систему, спрямований на автоматизацію процесуальної діяльності та електронний обіг інформації; *діджиталізація цивільного судочинства* – комплексна трансформація судової системи шляхом упровадження інформаційно-комунікаційних технологій, що охоплює модернізацію програмного забезпечення, розвиток онлайн-сервісів, інтеграцію цифрових платформ та автоматизацію процесуальних дій.

Виконавчі документи в "Електронному суді" як новела цифровізації судочинства. Виконання судового рішення є завершальною стадією судового провадження та невід'ємним складником права на судовий захист. Конституція України (ст. 129) закріплює обов'язковість судових рішень і відповідальність держави за їх виконання у визначеному законом порядку (Конституція..., 1996). Європейський суд з прав людини в низці рішень

наголошував, що виконання судового акта є невід'ємною частиною судового розгляду в розумінні статті 6 Конвенції. Зокрема, у справі "Горнсбі проти Греції" (Case of Hornsby v. Greece, 1997) (п. 40) Суд підтвердив, що невиконання рішення про стягнення заборгованості, зокрема аліментів, є порушенням права на справедливий суд (Case of Hornsby..., 1997). Крім того, Конституційний Суд України у рішенні від 15 травня 2019 р. № 2-р(II)/2019, посилаючись на практику ЄСПЛ, підкреслив, що визначене статтею 6 Конвенції право на суд було б ілюзорним, якби правова система держави допускала, щоб остаточне обов'язкове судові рішення не виконувалося на шкоду одній зі сторін; саме на державу покладено позитивний обов'язок створити систему виконання судових рішень, яка була б ефективною як у теорії, так і на практиці, і гарантувала б їх виконання без неналежних затримок; ефективний доступ до суду включає право на те, щоб рішення суду було виконане без невинуватених затримок; держава та її органи відповідальні за повне та своєчасне виконання судових рішень, які постановлені проти них (п. 43 рішення у справі "Шмалько проти України", заява № 60750/00; п. 84 рішення у справі "Валерій Фуклев проти України", заява № 6318/03; п. 64 рішення у справі "Apostol v. Georgia", заява № 30779/04; п. 46, 51, 54 рішення у справі "Юрій Миколайович Іванов проти України", заява № 40450/04) (Рішення Конституційного Суду України, 2019).

Проте в Україні існує серйозна криза ефективності виконання судових рішень. За різними оцінками, у разі ухвалення судового рішення про стягнення певної суми на користь кредитора фактичний рівень виконання становить лише близько 3 % (Михалюк, 2023). Це означає, що з кожних 100 грн боргу реально стягується лише 3 грн. Такий стан речей підриває довіру до судової системи, оскільки невиконання судових рішень зводить нанівець сам сенс судочинства. Крім того, знижується інвестиційна привабливість країни, оскільки потенційні кредитори усвідомлюють ризики невиконання боржниками своїх зобов'язань.

Низька ефективність виконання судових рішень обумовлена комплексом чинників. Однією з основних причин є недосконалість законодавства, зокрема відсутність ефективних механізмів розшуку майна боржника, наявність численних мораторіїв на примусове виконання рішень щодо певних категорій боржників, наприклад державних підприємств, а також недостатньо регламентована відповідальність за невиконання судових рішень. Крім того, в українському суспільстві досі не сформована культура добровільного виконання судових рішень. Часто боржники використовують різні схеми уникнення відповідальності, наприклад переоформлення майна на третіх осіб або штучне банкрутство. Державна виконавча служба також стикається із серйозними труднощами: перевантаженість виконавців, відсутність належного матеріального забезпечення та технічних ресурсів, а також корупційні ризики суттєво ускладнюють процес стягнення боргів.

Вирішення проблеми потребує комплексного підходу, і Україна, на щастя, на цьому шляху. Так, у наукових статтях дуже рідко звертається увага на оновлення порядку видачі та пред'явлення судових рішень до виконання в електронній формі, що так високо оцінюється практиками. Наприклад, на виконання Закону України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обов'язкової реєстрації та

використання електронних кабінетів в Єдиній судовій інформаційно-телекомунікаційній системі або її окремій підсистемі (модулі), що забезпечує обмін документами" з 12 вересня 2023 року було запроваджено можливість надсилання сторонам електронних виконавчих документів до їхніх електронних кабінетів, а також їх пред'явлення у цифровому форматі державним або приватним виконавцям для подальшого виконання (Про внесення..., 2023; Електронні виконавчі..., 2023).

Завдяки такому нововведенню виконавці можуть значно швидше надсилати документи в межах виконавчого провадження, а сторони процесу отримуватимуть їх у своїх електронних кабінетах ЄСІТС без затримок. Очевидно, що запровадження цієї опції не лише сприятиме прискоренню роботи виконавців і забезпечить зручність для учасників процесу, а й дозволить уникнути витрат на пересилання документів поштою.

Користувачі мають можливість переглядати картку конкретного документа, ознайомлюватися з його змістом, перевіряти електронний підпис, завантажувати файл у форматі .zip разом із підписаним документом або відкривати його безпосередньо в браузері.

Безумовно, зазначені новації є вкрай позитивним явищем, проте досвід інших країн свідчить, що ефективність цифровізації залежить не лише від електронного документообігу, а й від інтеграції виконавчих служб із автоматизованими базами даних. Наприклад, у Грузії система виконання судових рішень базується на широкій цифровізації, що забезпечує виконавцям безперешкодний доступ до демографічного реєстру, реєстрів нерухомого майна, юридичних осіб і баз даних податкової інформації. Це дозволяє швидко оцінити фінансовий стан боржника й визначити його активи. Крім того, Грузія запровадила реєстр соціально незахищених осіб, і якщо боржник належить до цієї категорії, то виконавче провадження щодо нього може бути зупинене (Khujadze T., & Khujadze M., 2023).

Юридична сила електронних довіреностей, сформованих через "Електронний суд". Цифровізація судочинства сприяє спрощенню та прискоренню процесуального представництва, зокрема шляхом використання електронних довіреностей. Одним із ключових інструментів їх створення та використання є підсистема ЄСІТС "Електронний суд", яка забезпечує можливість оформлення довіреностей в електронній формі з використанням кваліфікованого електронного підпису. Ураховуючи правові вимоги до представництва в суді, виникає необхідність дослідження юридичної сили таких документів, їх відповідності до норм процесуального законодавства та судової практики.

Хоча Цивільний процесуальний кодекс України не містить норм щодо електронних довіреностей, їх використання передбачене Положенням про порядок функціонування окремих підсистем Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи, затвердженим Рішенням Вищої ради правосуддя від 17 серпня 2021 року № 1845/0/15-21. Відповідно до пунктів 30–31 підрозділу 2 розділу III Положення, користувач ЄСІТС може уповноважити іншу особу на вчинення процесуальних дій шляхом формування електронної довіреності безпосередньо в підсистемі ЄСІТС "Електронний суд" (Положення..., 2021). При цьому законодавство не містить положень щодо реквізитів для таких довіреностей. Це призводить до того, що суди інколи відмовляють у прийнятті до уваги таких довіреностей, указуючи на відсутність певних реквізитів (напр. підпису), хоча їх неможливо додати через

алгоритми роботи системи. Зокрема, у справі № 759/21980/23 (Постанова Київського апеляційного суду, 2024) суд першої інстанції безпідставно відмовив у видачі судового наказу через відсутність реквізитів у електронній довіреності. Проте апеляційний суд зазначив, що система "Електронний суд" автоматично формує електронну довіреність відповідно до затверджених алгоритмів, і відсутність можливості внести додаткові реквізити не може бути підставою для її невизнання (Постанова..., 2024).

Ключовим критерієм правомірності електронної довіреності є дотримання порядку її формування в межах ЄСІТС. Касаційний адміністративний суд у складі Верховного суду у справі № 560/10261/21 (Постанова Касаційного адміністративного суду у складі Верховного суду від 11.11.2021) зазначив, що суди мають перевіряти факт її створення через електронний кабінет довірителя, а не вимагати відповідності до формальних вимог, які прямо не встановлені законодавством (Постанова..., 2021). Водночас деякі суди займають більш консервативну позицію. Наприклад, у справі № 336/12499/23 (Ухвала Шевченківського районного суду м. Запоріжжя від 22.02.2024) суд відмовив у прийнятті процесуальних документів, поданих представником відповідача, через недоведеність факту реєстрації довірителя в ЄСІТС і відсутність доказів існування електронної довіреності (Ухвала..., 2024).

Окреме питання – це обсяг повноважень представника, передбачених електронною довіреністю. У Постанові Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 09.08.2023 у справі № 285/5168/22 підкреслюється, що у випадку звернення до суду через підсистему "Електронний суд" суди мають перевіряти відповідність вчиненої представником дії до наданого представнику обсягу повноважень, визначеному в електронному дорученні (Постанова..., 2023).

Отже, судова практика, хоча й неоднозначна, але підтверджує, що електронна довіреність, сформована в системі "Електронний суд", має юридичну силу та є достатнім підтвердженням повноважень представника за дотримання вищезазначених умов. Для мінімізації негативних наслідків адвокатам та іншим представникам слід забезпечувати належне виконання технічних вимог при формуванні електронних довіреностей, зокрема перевіряти наявність електронного кабінету в ЄСІТС і правильність підписання довіреності КЕП. Проведений аналіз свідчить про необхідність додаткового врегулювання питання електронних довіреностей у процесуальному законодавстві для усунення неоднозначного підходу судів до їхньої правомірності та використання в судовому процесі.

Штучний інтелект: перспективи чи загрози?

Застосування штучного інтелекту (далі ШІ) у сфері правосуддя залишається предметом дискусій і має переважно теоретичний характер. Суддя Верховного Суду Ян Берназюк зазначив, що Верховний Суд позиціонує себе як суд високих технологій, який уже застосовує штучний інтелект, зокрема для забезпечення єдності судової практики (Берназюк, 2025). Попри цю тезу, досвіду з імплементації елементів ШІ в українську судову систему немає, чого не скажеш про практику зарубіжних країн. Наприклад, у Китаї впровадження штучного інтелекту в судову систему відбувалося поетапно. На першому етапі технології застосовувалися для впорядкування та систематизації судової інформації, що значно спростило пошук необхідних даних. Далі ШІ почав не лише збирати інформацію, а й

аналізувати її, що допомогло автоматизувати процеси первинної підготовки й оброблення матеріалів проваджень. З появою онлайн-судів можливості ШІ ще більше розширилися: системи почали аналізувати докази, порівнювати судові рішення та прогнозувати результати в подібних справах. Завершальним етапом розвитку стало створення "розумних судів", які поєднують у собі різноманітні цифрові технології – від автоматизованого збирання даних до складних алгоритмів ухвалення рішень. Станом на сьогодні в Китаї діють онлайн-суди, які спеціалізуються на справах, пов'язаних із цифровою економікою та електронною комерцією.

Окрім цього, у судах Китаю впроваджено роботизованих помічників, які можуть здійснювати пошук інформації, сканувати документи й забезпечувати електронний документообіг. Під час судових засідань системи розпізнавання мови здатні точно ідентифікувати голоси учасників процесу й автоматично фіксувати слухання в реальному часі. Досвід Китаю демонструє поступове впровадження ШІ – від базової автоматизації до складних процесів ухвалення рішень, що робить його цінним для адаптації в нашій країні (Chen, & Li, 2020; Zou, 2020).

У Латинській Америці впровадження ШІ в судочинстві також набирає обертів. Верховний федеральний суд Бразилії використовує систему "VICTOR", яка аналізує справи, що надійшли, і вирішує юрисдикційні питання. Упровадження цієї системи дозволило скоротити час первинного аналізу звернень із 30 хв до 5 сек. Вищий суд правосуддя Бразилії застосовує систему "SOKRAT", яка аналізує нові справи на основі попередньої судової практики та групує їх за схожими критеріями для спільного розгляду (Ferari, & Becker, 2020).

Отже, досвід інших країн свідчить, що перспективним напрямом є автоматизація первинного аналізу справ, що дозволить використовувати штучний інтелект для попереднього оброблення процесуальних документів і визначення юрисдикційної належності справ, зменшуючи навантаження на суддів і прискорюючи розгляд справ. ШІ може також аналізувати судову практику та прогнозувати можливі варіанти розвитку проваджень, що сприятиме однаковому застосуванню законодавства. Упровадження голосових помічників та автоматичної розшифровки судових засідань підвищить швидкість підготовки судових матеріалів і забезпечить їхню точність.

Незважаючи на перелічені переваги, постає низка викликів у розрізі ризиків порушення фундаментальних принципів цивільного судочинства. Однією з головних загроз є усунення із судового процесу емоційного та морального складників. Відповідно до статті 2 ЦПК України, завданням цивільного судочинства є не лише своєчасний і неупереджений розгляд справ, а й їхнє справедливе вирішення (Цивільний процесуальний кодекс України, 2004). Штучний інтелект, навіть якщо забезпечує швидкість розгляду справи та формальну відповідність до критеріїв законності, не здатний ураховувати етичні, соціальні й моральні аспекти судового процесу. Відсутність здатності до людського співчуття та розуміння намірів сторін може призвести до ситуацій, коли алгоритмічно ухвалені рішення буде юридично правильним, але несправедливим у широкому розумінні верховенства права.

Однією з найбільш серйозних загроз є так званий "ефект чорного ящика", коли алгоритм ухвалює рішення без можливості пояснити логіку викладу. Це суперечить принципу правової визначеності, адже судовий розгляд справи передбачає обов'язковість мотивування судового

рішення, щоб учасники справи могли зрозуміти підстави його прийняття.

Наступний ризик пов'язаний з упередженістю, коли система ухвалює рішення на основі даних, що містять систематичні викривлення. Оскільки штучний інтелект функціонує на основі великих масивів даних, він може відтворювати існуючі соціальні чи правові упередження. Наприклад, якщо алгоритм функціонував у судових справах, у яких щодо певної категорії відповідачів частіше визначалось порушення договірних зобов'язань, то він може почати відтворювати цю закономірність у нових справах.

Крім того, як і будь-яке програмне забезпечення, штучний інтелект не застрахований від технічних помилок і збоїв. Оскільки такі системи працюють автоматично, то існує ризик, що подібні помилки не будуть своєчасно виявлені або виправлені.

Водночас невизначеним залишається питання відповідальності за судові рішення, ухвалені ШІ. У традиційній системі суддя несе персональну відповідальність за ухвалені рішення (хоча й, визнаємо, рідко зазнає реальних негативних наслідків), яке, до того ж, може бути переглянуте в апеляційному чи касаційному порядку. Однак у випадку використання алгоритмів постає питання: хто відповідатиме за помилкові або незаконні рішення? Чи це буде компанія-розробник алгоритму, оператор системи, який здійснює її адміністрування, чи судовий орган, що використовує цю технологію?

Цікаво, що в практиці Касаційного цивільного суду у складі Верховного суду наразі відсутні рішення, у яких би фігурував термін "штучний інтелект". Водночас в ухвалі Касаційного господарського суду у складі Верховного суду у справі № 925/200/22 від 08.02.2024 зазначено, що заявник цитував визначення "добровільного зобов'язання", отримане за допомогою ChatGPT, і просив Верховний Суд підтвердити або спростувати його коректність; цим скаргник фактично поставив під сумнів судові тлумачення та остаточність судового рішення, що створює загрози для авторитету судової влади (Ухвала..., 2024).

Отже, попри потенційні переваги використання штучного інтелекту в судочинстві, його впровадження потребує глибокого аналізу та якісного нормативного врегулювання. Відсутність людського фактору в процесі ухвалення рішень може негативно вплинути на справедливість правосуддя, а відсутність прозорості та бачення інституту відповідальності за рішення, ухвалені ШІ, створює значні ризики для захисту прав. Отже, важливо забезпечити ефективні механізми контролю за діяльністю ШІ у правосудді, передбачити специфіку процедури оскарження рішень, ухвалених автоматизованими системами, тощо.

Дискусія і висновки

Цифровізація цивільного правосуддя в Україні є неминучим процесом, що відкриває значні можливості для підвищення його ефективності, проте водночас породжує низку правових та організаційних викликів. Одним із ключових питань залишається відсутність чіткого нормативного розмежування понять "цифровізація" та "діджиталізація". З огляду на це, доцільно закріпити на рівні законодавства цифровізацію як суто технічний процес переведення інформації у цифровий формат, тоді як діджиталізацію слід визначити як комплексну трансформацію правосуддя, що включає автоматизацію процесів, впровадження інноваційних технологій і зміну підходів до судової діяльності.

Важливим кроком на цьому шляху стало запровадження можливості виконання судових рішень через підсистему ЄСІТС "Електронний суд". Однак питання ефективності цього механізму залишається малодослідженим. Варто врахувати досвід зарубіжних країн, у яких упровадження цифрових рішень у сфері виконавчого провадження значно підвищило рівень довіри до судової системи.

Не менш актуальною проблемою є правова невизначеність у сфері використання електронних довіреностей у судовому процесі. Відсутність чітко регламентованої процедури й вимог до таких документів призводить до неоднозначної судової практики та створює штучні бар'єри для їхнього використання.

Окремим напрямом дискусії залишається застосування штучного інтелекту у сфері правосуддя. Хоча на сьогодні ця технологія переважно перебуває на стадії теоретичних розроблень, уже зараз існують обґрунтовані побоювання щодо її впливу на фундаментальні принципи судочинства. Основними ризиками є алгоритмічна упередженість, неможливість простежити логіку ухвалення рішень і потенційне порушення принципу мотивованості судових рішень. Упровадження ШІ в судову систему має базуватися на чітких критеріях правової відповідальності, обов'язковості людського контролю тощо.

Отже, цифровізація цивільного правосуддя є невід'ємним складником судової реформи в Україні, однак її реалізація вимагає комплексного підходу. Необхідно усунути нормативні прогалини, забезпечити чіткість правового регулювання окремих елементів ЄСІТС, а також обережно підходити до інтеграції штучного інтелекту в судові процеси. Подальші дослідження мають бути спрямовані на розроблення правових механізмів, які дозволять гармонійно поєднати технологічні інновації зі збереженням основоположних принципів правосуддя.

Список використаних джерел

- Берназюк, Я. (2025). Штучний інтелект та система правосуддя України: результати співпраці у році, що минув. *Supreme Observer*. <https://so.supreme.court.gov.ua/authors/934/shtuchnyi-intelekt-ta-sistema-pravosudivia-ukrainy-rezultaty-spiivpratsi-u-rotsi-shcho-minuv>
- Верховна Рада України. (1996). Конституція України (Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
- Верховна Рада України. (2004). Цивільний процесуальний кодекс України (Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV). <https://zakon.rada.gov.ua/go/1618-15>
- Верховна Рада України. (2022). Про Національну програму інформатизації. Закон України від 01.12.2022 № 51. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2807-20>
- Верховна Рада України. (2023). Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обов'язкової реєстрації та використання електронних кабінетів в Єдиній судовій інформаційно-телекомунікаційній системі або її окремій підсистемі (модулі), що забезпечує обмін документами. Закон України від 29.06.2023 № 81. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3200-20>
- Вища рада правосуддя. (2021). Про затвердження Положення про порядок функціонування окремих підсистем Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи. Рішення Вищої ради правосуддя від 17.08.2021 № 1845/0/15-21. <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1845910-21>
- Електронні виконавчі документи тепер можна подати через електронний суд. (2025). Міністерство юстиції. <https://minjust.gov.ua/news/ministry/elektronni-vikonavchi-dokumenti-teper-mojna-podati-cherez-elektronniy-sud>
- Кабінет Міністрів України. (2025). Про затвердження плану пріоритетних дій Уряду на 2025 рік. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 18.02.2025 № 131-п. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/131-2025-p>
- Мамченко, Н. (2022). Ракетний удар по приміщенню Господарського суду: одна з працівниць апарату загинула, іншій довелося ампутувати ногу, ще одну досі не знайшли. *Судово-юридична газета*. <https://sud.ua/ru/news/publication/233590-raketniy-udar-po-primischennyyu-gospodarskogo-sudu-odna-z-pratsivnit-s-aparatu-zaginula-inshiy-dovelosya-amputuvati-nogu-sche-odnu-dosi-ne-znayshli>

- Манько, Д. Г. (2024). Цифровізація та цифрове середовище: щодо співвідношення понять. *Цифровий розвиток України: проблеми та перспективи* (Одеса, 22 березня 2024 р., с. 57). Міжнародний гуманітарний університет, Фенікс. <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/91274484-f67f-416b-bebe542d51d328ab/content>
- Михалюк, С. (2023). Україна має критично низький рівень ефективності виконання судових рішень. *Юридична газета*. <https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/okremi-pitannya-efektivnosti-vikonannya-sudovih-rishen.html>
- Окрема думка судді Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 05.10.2022 у справі № 127/22271/20. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106815514>
- Постанова Касаційного адміністративного суду у складі Верховного суду від 11.11.2021 у справі № 560/10261/21. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/101009628>
- Постанова Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 09.08.2023 у справі № 285/5168/22. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112845796>
- Постанова Київського апеляційного суду у справі № 759/21980/23. (2024). <https://reyestr.court.gov.ua/Review/120267397>
- Скопенко, Н. С., Євсєєва-Северина, І. В., & Кириченко, О. М. (2023). Діджиталізація бізнесу як запорука зростання конкурентоспроможності та успішного розвитку компаній в динамічному середовищі господарювання. *Наукові праці Національного університету харчових технологій*, 29(1), 44–56. <https://dspace.nuft.edu.ua/server/api/core/bitstreams/e4cd18d7-e4cc-491c-b4cd-6bfe30dd464d/content>
- Рішення Європейського суду з прав людини від 19.03.1997 у справі "Горнсбі проти Греції" (Case of Hornsby v. Greece). (1997). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_079#Text
- Рішення Конституційного Суду України від 15.05.2019 у справі № 3-368/2018 (5259/18). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-19#Text>
- Ухвала Шевченківського районного суду м. Запоріжжя від 22.02.2024 у справі № 336/12499/23. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117462031>
- 2030 Digital Compass: the European way for the Digital Decade. (2021). https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/communication-digital-compass-/2030_en.pdf
- Chen, B. M., & Li, Z. (2020). How will technology change the face of Chinese Justice? *Columbia Journal of Asian Law*, 34. <https://journals.library.columbia.edu/index.php/cjal/article/view/7484>
- Ferari, I., & Becker, D. (2020). Artificial Intelligence and the Supreme Court of Brazil – Beauty or a Beast? *SIFOCC Website*. <https://sifocc.org/app/uploads/2020/06/Victor-Beauty-or-the-Beast.pdf>
- Khujadze, T., & Khujadze, M. (2023). The organizational structure of the enforcement system in Georgia: (In terms of a mixed system of enforcement and protection of basic rights of persons participating in the enforcement proceedings). *Law and World*, 9(27), 180–204. <https://doi.org/10.36475/9.3.10>
- Regulation (EU) 2022/1925 of the European Parliament and of the Council of 14 September 2022 on contestable and fair markets in the digital sector and amending Directives (EU) 2019/1937 and (EU) 2020/1828 (Digital Markets Act) (Text with EEA relevance). <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32022R1925>
- Zou. (2020). 'Smart Courts' in China and the Future of Personal Injury Litigation. *Journal of Personal Injury Law*, June 2020. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3552895
- References**
- 2030 Digital Compass: the European way for the Digital Decade. (2021). https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/communication-digital-compass-/2030_en.pdf
- Bernaziuk, Y. (2025). Artificial Intelligence and the Justice System of Ukraine: Results of Cooperation in the Past Year. *Supreme Observer* [in Ukrainian]. <https://so.supreme.court.gov.ua/authors/934/shtuchnyi-intelekt/-ta-systema-pravosuddia-ukrainy-rezultaty-spivpivpratsi-u-rotsi-shcho-mynuv>
- Cabinet of Ministers of Ukraine. (2025). *On approval of the Government's priority action plan for 2025*. Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 02/18/2025 No. 131-p [in Ukrainian]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/131-2025-p>
- Chen, B. M., & Li, Z. (2020). How will technology change the face of Chinese Justice? *Columbia Journal of Asian Law*, 34. <https://journals.library.columbia.edu/index.php/cjal/article/view/7484>
- Decision of the Constitutional Court of Ukraine dated 15.05.2019 in case No. 3-368/2018 (5259/18) [in Ukrainian]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-19#Text>
- Decision of the European Court of Human Rights of 19.03.1997 in the case of Hornsby v. Greece. (1997) [in Ukrainian]. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_079#Text
- Decision of the Shevchenkivskiy District Court of Zaporizhia dated 02/22/2024 in case No. 336/12499/23 [in Ukrainian]. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117462031>

- Dissenting opinion of a judge of the Civil Court of Cassation within the Supreme Court dated 05.10.2022 in case No. 127/22271/20 [in Ukrainian]. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106815514> (date of application: 04.03.2025).
- Electronic enforcement documents can now be submitted through the electronic court*. (2025). Ministry of Justice. <https://minjust.gov.ua/news/ministry/elektronni-vikonavchi-dokumenti-teper-mojna-podati-cherez-elektronniy-sud>
- Ferari, I., & Becker, D. (2020). Artificial Intelligence and the Supreme Court of Brazil – Beauty or a Beast? *SIFOCC Website*. <https://sifocc.org/app/uploads/2020/06/Victor-Beauty-or-the-Beast.pdf>
- High Council of Justice. (2021). *On approval of the Regulation on the procedure for the functioning of individual subsystems of the Unified Judicial Information and Telecommunications System*. Decision of the High Council of Justice dated 08/17/2021 No. 1845/0/15-21 [in Ukrainian]. <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1845910-21>
- Khujadze, T., & Khujadze, M. (2023). The organizational structure of the enforcement system in Georgia: (In terms of a mixed system of enforcement and protection of basic rights of persons participating in the enforcement proceedings). *Law and World*, 9(27), 180–204. <https://doi.org/10.36475/9.3.10>
- Mamchenko, N. (2022). Rocket strike on the premises of the Commercial Court: one of the employees of the office died, another had to have her leg amputated, another has not yet been found. *Judicial and Legal Newspaper* [in Ukrainian]. <https://sud.ua/ru/news/publication/233590-raketniy-udar-po-primischennyu-gospodarskogo-sudu-odna-z-pratsivnitsi-aparatu-zaginula-inshiy-dovolosya-amputuvati-nogu-sche-odnu-dosi-ne-znayshli>
- Manko, D. G. (2024). Digitalization and the digital environment: on the relationship of concepts. *Digital development of Ukraine: problems and prospects* (Odessa, March 22, 2024, p. 57. International Humanitarian University, Phoenix [in Ukrainian]. <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/91274484-f67f-416b-bebe542d51d328ab/content>
- Mykhalyuk, S. (2023). Ukraine has a critically low level of efficiency in the execution of court decisions. *Yurydychna Gazeta* [in Ukrainian]. <https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/okremi-pitannya-efektivnosti-vikonannya-sudovih-rishen.html>
- Regulation (EU) 2022/1925 of the European Parliament and of the Council of 14 September 2022 on contestable and fair markets in the digital sector and amending Directives (EU) 2019/1937 and (EU) 2020/1828 (Digital Markets Act) (Text with EEA relevance). <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32022R1925>
- Resolution of the Administrative Court of Cassation of the Supreme Court of 11.11.2021 in case No. 560/10261/21 [in Ukrainian]. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/101009628>
- Resolution of the Civil Court of Cassation of the Supreme Court of 09.08.2023 in case No. 285/5168/22 [in Ukrainian]. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112845796>
- Resolution of the Kyiv Court of Appeal in case No. 759/21980/23 [in Ukrainian]. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/120267397> (accessed 10.03.2025).
- Skopenko, N. S., Yevseeva-Severina, I. V., & Kyrychenko, O. M. (2023). Digitalization of business as a guarantee of increasing competitiveness and successful development of companies in a dynamic business environment. *Scientific works of the National University of Food Technologies*, 29(1), 44–56 [in Ukrainian]. <https://dspace.nuft.edu.ua/server/api/core/bitstreams/e4cd18d7-e4cc-491c-b4cd-6bfe30dd464d/content>
- Verkhovna Rada of Ukraine. (1996). Constitution of Ukraine (Law of Ukraine dated 28.06.1996 No. 254x/96-BP) [in Ukrainian]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
- Verkhovna Rada of Ukraine. (2004). Civil Procedure Code of Ukraine (Law of Ukraine dated 18.03.2004 No. 1618-IV) [in Ukrainian]. <https://zakon.rada.gov.ua/go/1618-15>
- Verkhovna Rada of Ukraine. (2022). On the National Informatization Program (Law of Ukraine dated 01.12.2022 No. 51) [in Ukrainian]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2807-20>
- Verkhovna Rada of Ukraine. (2023). *On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine Regarding the Mandatory Registration and Use of Electronic Cabinets in the Unified Judicial Information and Telecommunications System or Its Separate Subsystem (Module) Providing Document Exchange*. Law of Ukraine dated 29.06.2023 No. 81 [in Ukrainian]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3200-20>
- Zou. (2020). 'Smart Courts' in China and the Future of Personal Injury Litigation. *Journal of Personal Injury Law*, June 2020. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3552895

Отримано редакцією журналу / Received: 14.03.25
Прорецензовано / Revised: 10.04.25
Схвалено до друку / Accepted: 29.04.25

Maryna MELIANCHUK, Master's Student
ORCID ID: 0009-0005-0017-3213
e-mail: marynamarynamel@gmail.com
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

DIGITALIZATION OF CIVIL PROCEEDINGS: NOVELTIES AND PROSPECTS

B a c k g r o u n d . *The study focuses on the little-studied aspects of digitalization of civil proceedings, in particular, ensuring the possibility of enforcing court decisions through the "Electronic Court" subsystem of the Unified Judicial Information and Telecommunication System (hereinafter – UJITS), the status of electronic powers of attorney and the requirements to them in the course of court proceedings, as well as the risks of using artificial intelligence in civil proceedings. The author analyses the terminological distinction between the concepts of "digitalization" and its variations in the context of judicial proceedings and draws attention to the lack of regulatory certainty and a unified approach in the doctrine regarding these concepts. The article aims at developing scientific research in this area and raising legal awareness of specialists.*

M e t h o d s . *In the course of preparation of the article, the author used dialectical, comparative legal, formal and logical, systemic and structural, and other methods of scientific knowledge, which contributed to a comprehensive study of certain aspects of the digitalization of civil proceedings.*

R e s u l t s . *The study has confirmed that digitalization is a strategic direction for reforming the judicial system of Ukraine, driven by both global trends in the development of information technology and national challenges caused by the COVID-19 pandemic and full-scale war. The author proposes an approach to distinguishing between the concepts of "digitalization" and its variations and focuses on the need to eliminate terminological gaps in legislation. The study shows that despite positive steps towards improving the situation with the enforcement of court decisions, international experience remains relevant for borrowing. The author analyses the case law on powers of attorney formed through the "Electronic Court" subsystem and identifies the risks arising from the idea of introducing artificial intelligence into the field of justice.*

C o n c l u s i o n s . *Digitalization of the judicial system is inevitable but requires a comprehensive approach. It is important to eliminate regulatory gaps, clearly regulate the status of electronic powers of attorney, and develop legal mechanisms for integrating artificial intelligence without violating the fundamental principles of justice.*

K e y w o r d s : *digitalization, artificial intelligence, enforcement of court decisions, electronic powers of attorney, judicial system, justice.*

Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The author declares no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.

УДК 347.61

DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2195/2025/1.129-8>

Оксана МИХАЛЬНЮК, канд. юрид. наук, доц.

ORCID ID: 0000-0001-7685-131X

e-mail: oksana_mk@knu.ua

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ПРИПИНЕННЯ ПОРУКИ: НОВЕЛИ ЗАКОНОДАВСТВА ТА ПРАКТИКИ

Вступ. Дослідження присвячене аналізу законодавчих положень, судової практики та теоретичних підходів до припинення поруки за цивільним законодавством України. Актуальність теми обумовлена постійними змінами у правовому регулюванні зобов'язальних правовідносин, особливо в аспекті акцесорної природи поруки, яка зумовлює її нерозривний зв'язок із забезпеченням основним зобов'язанням. Основна мета дослідження – систематизувати чинні норми законодавства, дослідити ключові аспекти судової практики, окреслити прогалини й недоліки у правовому регулюванні припинення поруки.

Методи. У роботі застосовано: методи порівняльно-правового аналізу, що дозволяє зіставити національне регулювання з відповідними міжнародними підходами; системний метод для комплексного аналізу законодавчих положень і судової практики; методи формальної логіки та тлумачення норм права для визначення ключових аспектів припинення поруки.

Результати. Проаналізовано загальні та спеціальні підстави припинення поруки, закріплені в Цивільному кодексі України, зокрема у статті 559 ЦК України. Особливу увагу приділено впливу змін основного зобов'язання на відповідальність поручителя, строкам припинення поруки, а також проблемі заміни боржника без згоди поручителя. Зокрема, досліджено правові позиції Верховного Суду України, включно з постановами Великої Палати, які деталізують акцесорний характер поруки й визначають умови її припинення. Наприклад, у справі № 910/19199/21 підтверджено, що порука припиняється одночасно з припиненням основного зобов'язання. Окремо розглянуто винятки, передбачені частиною 5 статті 559 ЦК України.

Крім того, увагу зосереджено на довірчих відносинах між поручителем і боржником, які впливають на стабільність договірних зобов'язань. З'ясовано, що заміна боржника без згоди поручителя може призводити до істотного порушення прав останнього, а відмова кредитора прийняти належне виконання зобов'язання – до додаткових ризиків.

Висновки. У статті визначено ключові проблеми, що залишаються нерозв'язаними у сучасному цивільному праві, – недостатній рівень правової захищеності поручителя у випадку змін основного зобов'язання чи порушення кредитором умов договору. Авторка наголошує на необхідності вдосконалення законодавства для усунення прогалин та уніфікації судової практики. Результати дослідження мають практичну цінність для вдосконалення правозастосування, особливо у вирішенні спорів, пов'язаних із припиненням поруки.

Ключові слова: порука, договір поруки, акцесорний характер поруки, підстави припинення поруки, смерть поручителя, заміна боржника, строк дії поруки, строк пред'явлення вимоги до поручителя.

Вступ

Порука як інститут цивільного права відіграє важливу роль у забезпеченні виконання зобов'язань. Вона виступає додатковою гарантією для кредитора, що підвищує імовірність виконання боржником свого обов'язку. Водночас порука має акцесорний (додатковий) характер, що означає її нерозривний зв'язок із основним зобов'язанням. Цей зв'язок визначає не лише умови її виникнення та виконання, але й підстави припинення.

Припинення поруки є одним із ключових аспектів, який потребує детального аналізу, оскільки це питання часто стає предметом спорів у правозастосуванні. Зокрема, важливо враховувати, що порука припиняється разом із припиненням основного зобов'язання, а також у разі змін у його змісті, які впливають на відповідальність поручителя.

Актуальність. Дослідження припинення поруки обумовлене складністю взаємовідносин між сторонами, значимим обсягом судової практики із цих питань, а також необхідністю забезпечення балансу між правами кредитора, поручителя та боржника.

На практиці питання припинення поруки часто стають предметом розгляду в судах, що зумовлено неоднозначністю трактування деяких норм цивільного законодавства України. Верховний Суд і Касаційний цивільний суд у складі Верховного Суду неодноразово висловлювали правові позиції щодо моменту та підстав припинення поруки, зокрема у випадках закінчення строку, передбаченого договором, або змін умов основного зобов'язання.

Питання припинення поруки тривалий час перебуває у фокусі наукових досліджень і судової практики. Зокрема, значний внесок у вивчення цього питання

зробили такі дослідники, як Т. В. Боднар, О. В. Дзера, Н. Т. Дроздова, Р. А. Майданик, О. В. Михальнюк, О. О. Кот, які звертали увагу на правові наслідки зміни основного зобов'язання для поручителя та умови припинення поруки. Їхні роботи розкривають тісний зв'язок поруки з основним зобов'язанням та окреслюють ключові аспекти її припинення.

Мета та завдання дослідження. Проблема припинення поруки є багатогранною і вимагає подальшого аналізу для забезпечення єдності судової практики та правової визначеності. Попри значний обсяг досліджень і сформовану судову практику, у сучасному цивільному праві залишаються відкритими питання щодо чіткого визначення строків припинення поруки, зокрема в контексті строків давності; впливу змін основного зобов'язання на відповідальність поручителя; наслідків порушення прав поручителя у процесі виконання чи зміни основного зобов'язання. Це дослідження спрямоване на узагальнення чинних підходів, виявлення прогалин у законодавстві та формулювання рекомендацій для їх усунення.

Методи

У роботі застосовано: методи порівняльно-правового аналізу, що дозволяють зіставити національне регулювання з відповідними міжнародними підходами; системний метод для комплексного аналізу законодавчих положень і судової практики; методи формальної логіки та тлумачення норм права для визначення ключових аспектів припинення поруки.

Результати

Оскільки порука за правовою природою є зобов'язанням, то вона припиняється на загальних підставах, передбачених у главі 50 ЦК України, зокрема, у разі

© Михальнюк Оксана, 2025

виконання поручителем своїх зобов'язань, за домовленістю сторін тощо.

Водночас спірним залишається питання про те, чи припиняється зобов'язання поруки у зв'язку зі смертю поручителя. У доктрині цивільного права (Михальнюк, 2009) це питання пропонується вирішувати залежно від характеру зобов'язання, а саме: є воно особистим чи ні. Таким чином, якщо зобов'язання поручителя має особистий характер, то порука припиняється і, відповідно, спадкоємці звільняються від відповідальності за спадкодавця. Якщо ж зобов'язання не є особистим, а є, наприклад, грошовим, що на сьогодні найчастіше має місце на практиці, то порука не припиняється, а обов'язки поручителя переходять до його спадкоємців у порядку спадкування.

Крім того, у ст. 559 ЦК України визначені спеціальні підстави припинення поруки, до яких належать:

1) припинення основного зобов'язання, забезпеченого порукою;

2) відмова кредитора прийняти належне виконання боржника або поручителя після настання строку виконання забезпеченого порукою зобов'язання;

3) заміна боржника (переведення боргу на іншу особу) без згоди поручителя нести відповідальність за нового боржника;

4) закінчення строку (строку дії поруки), який надається кредитору для пред'явлення вимоги поручителю.

1. Традиційною підставою, яка була передбачена ЦК УРСР і в такому самому формулюванні перенесена до ЦК України, є *припинення поруки у зв'язку з припиненням забезпеченого нею основного зобов'язання*. З теоретичного погляду наведене положення, що впливає з акцесорного характеру поруки, не викликає ніяких заперечень ні в теорії, ні на практиці. Це питання вже неодноразово було предметом наукових досліджень (Михальнюк, 2008, с. 69).

Правові позиції про припинення поруки через припинення основного зобов'язання також неодноразово висловлював Верховний Суд, зокрема в постанові від 08 серпня 2023 року у справі № 910/19199/21. У цій справі розглядався спір про недійсність договору про відступлення права вимоги, за яким була передана вимога про виконання боржником зобов'язань за кредитним договором, забезпеченим порукою. Основна увага була зосереджена на питанні, чи збереглося забезпечувальне зобов'язання (порука) після відступлення права вимоги.

Боржник стверджував, що він виконав свої зобов'язання перед первісним кредитором до відступлення права вимоги, тобто основне зобов'язання припинилося. Відповідно, припинилася і порука, оскільки вона є акцесорним (залежним) зобов'язанням, існування якого безпосередньо пов'язане з наявністю основного боргу. Поручитель підтримував твердження боржника, наголошуючи на тому, що в разі припинення основного зобов'язання, відповідно до ч. 1 ст. 559 ЦК України, припиняється і зобов'язання поручителя.

Суди попередніх інстанцій погодилися, що порука має акцесорний характер і не може існувати без основного зобов'язання. У разі виконання боржником своїх зобов'язань перед первісним кредитором порука автоматично припиняється, оскільки забезпечене зобов'язання вже не існує.

Водночас Велика Палата Верховного Суду сформулювала висновок про те, що недійсність вимоги не зумовлює недійсність відповідного договору, за яким була передана така вимога, а має наслідком відпо-

відальність первісного кредитора перед новим кредитором, урегульовану положеннями ЦК України, відступивши від висновку, який був викладений Верховним Судом у складі колегії суддів Касаційного господарського суду в постанові від 01.12.2022 у справі № 910/7305/20 про те, що права вимоги (майнові права) можуть бути відступлені (продані) лише за чинним зобов'язанням; первісний кредитор може відступити (продати) тільки ті права вимоги (майнові права), які дійсно існують і йому належать; відступлення (продаж) прав вимоги (майнових прав) здійснюється виключно в межах того обсягу прав, який має в такому зобов'язанні кредитор. У разі підтвердження доводів позивача, що на момент укладення вказаних договорів зобов'язання за договорами про надання кредиту й договорами застави майна були припинені шляхом їх повного виконання, відступлення (продаж) банком неіснуючих прав вимоги й майнових прав суперечить статті 514 ЦК України та є підставою для визнання оспорюваних договорів у цій частині недійсними (Постанова у справі № 910/19199/21).

Ця справа чітко ілюструє положення про те, що порука припиняється разом із припиненням забезпеченого нею основного зобов'язання. Оскільки порука є акцесорним правовідношенням, то її існування не є самостійним і нерозривно пов'язане з долею основного боргу. Таким чином, позиція Верховного Суду в цій справі підтверджує усталений підхід, закріплений у ЦК України, що повністю відповідає теоретичним засадам акцесорності.

Виняток із цього правила передбачено у ч. 5 ст. 559 ЦК України, відповідно до якої припинення основного зобов'язання у зв'язку з ліквідацією боржника-юридичної особи не припиняє поруку, якщо до дня внесення до Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців і громадських формувань запису про припинення боржника-юридичної особи кредитор звернувся до суду з позовом до поручителя у зв'язку з порушенням таким боржником зобов'язання.

2. Відмова кредитора прийняти належне виконання боржника або поручителя після настання строку виконання забезпеченого порукою зобов'язання є однією із підстав припинення поруки, передбаченою ч. 2 ст. 559 ЦК України.

Як було зазначено вище, поручитель за договором поруки може бути зобов'язаний здійснити виконання за боржника. Більше того, навіть за відсутності такого обов'язку за поручителем слід визнавати право надати таке виконання. Також підкреслимо, що цьому обов'язку чи праву з необхідністю має протистояти обов'язок кредитора прийняти від поручителя виконання, запропоноване ним замість боржника.

За загальним правилом ст. 613 ЦК України відмова кредитора прийняти належне виконання, запропоноване боржником, є підставою вважати кредитора таким, що прострочив, з усіма наслідками, що із цього випливають (відшкодування збитків, звільнення боржника від сплати відсотків за час прострочення виконання грошового зобов'язання тощо). Ч. 2 ст. 559 ЦК України містить спеціальне, більш строге (порівняно із загальним) щодо кредитора правило, відповідно до якого у випадку відмови кредитора прийняти належне виконання боржника чи поручителя порука припиняється і є дискусійною в теорії цивільного права (Дзера, Кузнєцова, & Луць (Ред.), 2013).

На нашу думку, цю новелу ЦК України слід оцінити позитивно, оскільки відмова кредитора тягне розширення відповідальності боржника, а отже, і поручителя.

У такому випадку поручитель, щоб запобігти сплаті кредиторі додаткових сум, які викликані простроченням виконання зобов'язання (неустойка, відсотки, збитки), одержує можливість вчасно розрахуватися з кредитором за боржника. Така позиція законодавця слугує великою мірою забезпеченості захисту прав і законних інтересів поручителя.

3. Порука також припиняється у разі заміни боржника (переведення боргу на іншу особу) без згоди поручителя нести відповідальність за нового боржника. Це правило закріплене у ч. 3 ст. 559 ЦК України як спеціальна підстава припинення поруки та у ч. 1 ст. 523 ЦК України, яка відображає особливості заміни боржника в зобов'язанні, забезпеченому порукою, тобто фактично одне й те саме положення дублюється у різних нормах.

Саме таке законодавче рішення пов'язане з особливим характером зазначених відносин (Кот, 2002). Зокрема, визначальним є те, що порука, за своєю сутністю, – це фідучіарна угода, яка ґрунтується на довірі сторін (так само як, наприклад, доручення). Ці довірчі стосунки боржника і поручителя сприяють укладенню договору поруки і є передумовою встановлення правовідносин поруки між кредитором і поручителем.

Такі взаємовідносини поруки боржника і поручителя, не входячи безпосередньо у структуру поруки, породжують можливість прийняття на себе поручителем юридичних наслідків невиконання боржником свого зобов'язання за головним зобов'язанням. Вони забезпечують досягнення мети поруки – установлення гарантійних правовідносин між кредитором і поручителем, і ця обставина не може не враховуватися при заміні боржника новою особою, з якою поручителя довірчі стосунки не пов'язують.

Також на положення поручителя серйозний вплив мають особливості майнового та правового становища боржника: чим воно є сильнішим, тим більше шансів у поручителя вийти із правовідношення без збитків, і навпаки. Тому природно, що заміна боржника, здійснена без згоди поручителя, дає йому підстави звільнитися від відповідальності за договором поруки (Дзера, Кузнєцова, & Луць (Ред.), 2013).

Звичайно, відносини поруки можуть бути збереженими, якщо поручителем буде прийнята порука за нового боржника. У цьому зв'язку цілком слушно є пропозиція про те, що в такому випадку доцільно укласти новий договір поруки між поручителем і кредитором (Федосєєв, 2002).

Згідно із ч. 1 ст. 523 ЦК України, порука або застава, встановлена іншою особою, припиняється після заміни боржника, якщо поручитель або заставодавець не погодився забезпечувати виконання зобов'язання новим боржником. Заміна боржника може відбуватися з різних підстав, у тому числі й з тих, що не залежать від нього, зокрема в результаті його смерті. Наприклад, у постанові Великої Палати Верховного Суду від 04 липня 2023 року у справі № 570/3891/14 сформульовано правову позицію про те, що в разі неотримання кредитором згоди поручителя та/або іпотекодавця забезпечувати виконання зобов'язання новим боржником (спадкоємцем) порука та/або іпотека визнаються припиненими.

За встановлених у цій справі обставин кредитор звернувся до суду з позовом до позичальника та майнових поручителів про стягнення заборгованості за кредитним договором і звернення стягнення на предмет іпотеки (лютий 2014 року), після чого під час розгляду справи позичальник помер (жовтень 2015 року). Велика

Палата Верховного Суду погодилася з висновком суду апеляційної інстанції про припинення зобов'язань за договором іпотеки на підставі ч. 1 ст. 523 ЦК України у зв'язку зі смертю позичальника та ненаданням іпотекодавцем згоди на забезпечення виконання основного зобов'язання новим боржником.

У постанові Великої Палати Верховного Суду від 04 липня 2023 року зроблено такі висновки: "9.10. При цьому спільну підставу для припинення поруки та застави (іпотеки) законодавець визначив у частині першій статті 523 ЦК України, відповідно до якої порука або застава, встановлена іншою особою, припиняється після заміни боржника, якщо поручитель або заставодавець не погодився забезпечувати виконання зобов'язання новим боржником. 9.11. Заміна боржника може відбуватися з різних підстав, у тому числі й з незалежних від нього, зокрема у результаті його смерті. 9.12. У випадку смерті боржника за кредитним договором його права і обов'язки за цим договором переходять до спадкоємців, які зобов'язані задовольнити вимоги кредитора повністю, але в межах вартості майна, одержаного у спадщину. Кожен із спадкоємців зобов'язаний задовольнити вимоги кредитора особисто, у розмірі, який відповідає його частці у спадщині. Вимоги кредитора вони зобов'язані задовольнити шляхом одноразового платежу, якщо домовленістю між спадкоємцями і кредитором інше не встановлено. У разі відмови від одноразового платежу суд за позовом кредитора стягує заборгованість в межах вартості майна, одержаного у спадщину (стаття 1282 ЦК України). 9.13. За змістом зазначеної норми в разі смерті фізичної особи, боржника за зобов'язанням у правовідносинах, що допускають правонаступництво в порядку спадкування, обов'язки померлої особи (боржника) за загальним правилом переходять до іншої особи – її спадкоємця, тобто відбувається передбачена законом заміна боржника в зобов'язанні, який відповідає перед кредитором в межах вартості одержаного у спадок майна. 9.14. Слід наголосити, що зобов'язання за договором поруки нерозривно пов'язані з особою боржника, тому в разі смерті цього боржника кредитор, який хоче задовольнити свої вимоги, повинен отримати від поручителів померлого та/або іпотекодавців відповідну згоду забезпечувати виконання зобов'язання новим боржником (спадкоємцем). 9.15. У разі отримання такої згоди правовідносини поруки / іпотеки за своїм змістом і природою продовжують існувати за основними своїми характеристиками. 9.16. У разі ж недосягнення згоди і неотримання кредитором згоди поручителя та/або іпотекодавця забезпечувати виконання зобов'язання новим боржником (спадкоємцем), порука та/або іпотека визнаються припиненими" (Постанова у справі № 570/3891/14).

4. Виходячи із ч. 4 ст. 559 ЦК України порука припиняється після закінчення строку, який надається кредитором для пред'явлення вимоги поручителю (строку дії поруки). Такий строк може бути передбачений у договорі (договірний строк) або визначений у законі (законний строк). Договірний строк може бути встановлено для всіх без винятку зобов'язань: як із визначеним строком виконання основного зобов'язання боржника, так і у випадках, коли строк виконання зобов'язання не вказаний або визначений моментом пред'явлення вимоги. Законний строк диференціюється таким чином: а) три роки – для зобов'язань із визначеним строком виконання, що обчислюється від дня настання строку виконання основного зобов'язання;

б) три роки – для зобов'язань, строк виконання яких невизначений або визначений моментом пред'явлення вимоги, який обчислюється з моменту укладення договору поруки. Крім того, ч. 4 ст. 559 ЦК України встановлено правове регулювання для зобов'язань, виконання яких здійснюється частинами. У такому разі строк поруки обчислюється окремо за кожною частиною зобов'язання, починаючи з дня закінчення строку або настання терміну виконання відповідної частини такого зобов'язання.

За правовою природою строк дії поруки є преклюзивним, або припиняльним. Як справедливо зазначається в цивілістичній літературі, "строк поруки не є строком для захисту порушеного права. Це строк існування самого зобов'язання поруки" (Дзера, Кузнєцова, & Майданик (Ред.), 2017). Таким чином, і право кредитора, і обов'язок поручителя по його закінченні припиняються, а це означає, що жодних дій щодо реалізації цього права, у тому числі застосування примусових заходів захисту в судовому порядку, кредитор вчиняти не може. Із його спливанням припиняє існування суб'єктивне право кредитора на звернення до поручителя, а разом із ним – і кореспондуючий йому юридичний обов'язок поручителя виконати зобов'язання замість боржника, на відміну від строків позовної давності, які лише позбавляють правомочну особу судового захисту права, але саме право не припиняється. Це означає, що жодних дій щодо реалізації цього права, у тому числі застосування примусових заходів захисту в судовому порядку, кредитор вчиняти не може. Крім того, указаний строк не зупиняється, не переривається та не може бути поновлений судом.

У зв'язку із розглядом питання про припиняльний характер строку дії поруки вважаємо за необхідне звернути увагу на ще одну практичну проблему, яка була дискусійною впродовж тривалого періоду часу, а саме: які дії повинен вчинити кредитор у рамках зазначеного строку. У доктрині цивільного права поширена набула думка, що проста вимога кредитора (претензія) може бути заявлена протягом законодавчо встановленого строку, а позов до суду можна заявляти й пізніше – протягом строку позовної давності. Судова ж практика виходила з того, що в межах указанного строку кредитор повинен заявити позов до поручителя.

Законом України № 2478-VIII від 03.07.2018 р. було внесено зміни до ч. 4 ст. 559 ЦК України, де чітко передбачено, що в межах визначеного строку поруки має бути пред'явлено позов. Вважаємо, що такий підхід є більш виваженим і цілком відповідає правовій природі строку дії поруки як припиняльного. Тому навіть якщо в межах строку дії поруки (трирічного чи будь-якого іншого строку, який установили сторони в договорі поруки) була пред'явлена претензія і поручитель не виконав указані в ній вимоги, то кредитор не має права на задоволення позову, заявленого поза межами вказаного строку, оскільки із закінченням строку припинилося саме матеріальне право.

5. Зміна основного зобов'язання, що спричинила збільшення відповідальності поручителя, без його згоди, вважалася підставою для припинення поруки, передбаченою ч. 1 ст. 559 ЦК України, до внесення змін відповідно до Закону № 2478-VIII від 03.07.2018 р.

Зміна основного зобов'язання може мати місце через різні обставини: продовження строку його дії за рахунок збільшення періоду, за який нараховуються відсотки за користування чужими грошовими коштами; підвищення розміру відсотків, установлення (збільшення розміру)

неустойки, інші обставини, що спричинили погіршення майнової сфери поручителя.

Як свідчить зміст ч. 1 ст. 559 ЦК України в редакції Закону № 2478-VIII від 03.07.2018 р., після зміни основного зобов'язання, що привело до збільшення відповідальності поручителя без його згоди, поручитель залишається зобов'язаним на початкових умовах. Якщо ж поручитель надав свою згоду на зміну основного зобов'язання, що привело до збільшення його відповідальності, то поручитель вважається зобов'язаним на нових умовах.

Дискусія і висновки

Завершуючи проведений аналіз, слід зазначити таке.

1. Порука припиняється за наявності загальних підстав припинення зобов'язань, закріплених у главі 50 ЦК України. Практичне значення мають виконання поручителем договору поруки у зв'язку зі смертю фізичної особи-поручителя, домовленість сторін.

2. Дискусійний характер мають спеціальні підстави припинення поруки, визначені у ст. 559 ЦК України. До них автором віднесено:

1) припинення поруки у зв'язку з припиненням забезпеченого нею основного зобов'язання. Виняток становить припинення основного зобов'язання у зв'язку з ліквідацією юридичної особи;

2) у зв'язку із закінченням строку дії поруки, який надається кредитору для пред'явлення вимоги поручителю;

3) заміна боржника (переведення боргу на іншу особу) без згоди поручителя нести обов'язки за нового боржника;

4) відмова кредитора прийняти належне виконання боржника чи поручителя після настання строку виконання зобов'язання, забезпеченого порукою.

3. Традиційною підставою припинення поруки є строк, який, згідно із ЦК України, може бути передбачений у договорі (договірний строк) або визначений у законі (законний строк). Договірний строк застосовується до всіх без винятку зобов'язань як із визначеним строком виконання основного зобов'язання боржника, так і у випадках, коли строк виконання зобов'язання не вказаний або визначений моментом пред'явлення вимоги. Законний строк диференціюється таким чином: а) три роки – для зобов'язань із визначеним строком виконання, що обчислюється від дня настання строку виконання основного зобов'язання; б) три роки – для зобов'язань, строк виконання яких невизначений або визначений моментом пред'явлення вимоги, який обчислюється з моменту укладення договору поруки.

Дискусійним у теорії цивільного права залишається питання про те, коли має бути заявлено вимогу до поручителя про виконання взятого ним зобов'язання. У статті доведено, що, виходячи із чинної редакції ЦК України, будь-яку вимогу до поручителя, у тому числі претензію чи позов, має бути пред'явлено в межах законного трирічного строку.

4. Новелою ЦК України є норма в ч. 1 ст. 559 ЦК України (у редакції Закону № 2478-VIII від 03.07.2018 р.), відповідно до якої після зміни основного зобов'язання, що призвело до збільшення відповідальності поручителя без його згоди, порука не припиняється, як це було раніше, а поручитель залишається зобов'язаним на початкових умовах. Якщо ж поручитель надав свою згоду на зміну основного зобов'язання, що призвело до збільшення його відповідальності, то поручитель вважається зобов'язаним на нових умовах.

5. Подальші дослідження в галузі правового регулювання поручительських правовідносин мають бути спрямовані на теоретичне та практичне обґрунтування обсягу цивільно-правової відповідальності поручителя, а також більш детальний розгляд кожної із підстав і порядку припинення правовідносин поруки.

Список використаних джерел

- Велика Палата Верховного Суду України. (2023, 4 липня). Постанова у справі № 570/3891/14. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/122302691>
- Велика Палата Верховного Суду України. (2023, 8 серпня). Постанова у справі № 910/19199/21. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112873033>
- Дзера, О. В., Кузнецова, Н. С., & Луць, В. В. (Ред.). (2013). *Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України* (5-те вид., перероб. і доп., Т. 1). Юрінком Інтер.
- Дзера, О. В., Кузнецова, Н. С., & Майданик, Р. А. (Ред.). (2017). *Цивільне право України. Загальна частина*. Юрінком Інтер.
- Кот, О. О. (2002). *Перехід прав кредитора до третіх осіб в цивільному праві України* [Дис. канд. юрид. наук]. Київ.
- Михальнюк, О. В. (2008). *Порука в цивільному праві України*. КНТ.
- Михальнюк, О. В. (2009). Акцесорний характер забезпечувальних зобов'язань. *Вісник господарського судочинства*, 5, 72–80.
- Федосеев, П. М. (2002). *Інститут поруки за римським правом та його рецепція у цивільному праві України* [Дис. канд. юрид. наук]. Одеса.

References

- Kot, O. O. (2002). *Transfer of creditor rights to third parties in the civil law of Ukraine* [Candidate of Legal Sciences dissertation]. Kyiv [in Ukrainian].
- Mykhalniuk, O. V. (2009). The accessory nature of security obligations. *Bulletin of Commercial Litigation*, 5, 72–80. [in Ukrainian]
- Mykhalniuk, O. V. (2008). *Suretyship in the civil law of Ukraine: Monograph*. Kyiv: KNT. [in Ukrainian]
- Dzera, O. V., Kuznetsova, N. S., & Luts, V. V. (Eds.). (2013). *Scientific and practical commentary on the Civil Code of Ukraine* (5th ed., revised and expanded, Vol. 1). Yurinkom Inter [in Ukrainian].
- Dzera, O. V., Kuznetsova, N. S., & Maidanyk, R. A. (Eds.). (2017). *Civil law of Ukraine. General part*. Yurinkom Inter [in Ukrainian]
- Fedoseiev, P. M. (2002). *The institution of suretyship in Roman law and its reception in the civil law of Ukraine* [Candidate of Legal Sciences dissertation]. Odesa [in Ukrainian].
- Grand Chamber of the Supreme Court of Ukraine. (2023, July 4). Judgment in case No. 570/3891/14 [in Ukrainian]. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/122302691>
- Grand Chamber of the Supreme Court of Ukraine. (2023, August 8). Judgment in case No. 910/19199/21 [in Ukrainian]. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112873033>

Отримано редакцією журналу / Received: 29.01.25

Прорецензовано / Revised: 03.03.25

Схвалено до друку / Accepted: 29.04.25

Oksana MYKHALNIUK, PhD (Law), Assoc. Prof.

ORCID ID: 0000-0001-7685-131X

e-mail: oksana_mk@knu.ua

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

TERMINATION OF GUARANTEE: LEGISLATIVE AND PRACTICAL INNOVATIONS

Background. This study is dedicated to analyzing the legislative provisions, judicial practice, and theoretical approaches to the termination of guarantees under the civil legislation of Ukraine. The relevance of this topic is determined by ongoing changes in the legal regulation of obligational relationships, particularly regarding the accessory nature of a guarantee, which establishes its inseparable connection with the secured principal obligation. The primary objective of the study is to systematize existing legislative norms, explore key aspects of judicial practice, and outline the gaps and shortcomings in the legal regulation of guarantee termination.

Methods. The research employs comparative legal analysis to juxtapose national regulations with corresponding international approaches, a systematic method to comprehensively analyze legislative provisions and judicial practice, as well as methods of formal logic and interpretation of legal norms to identify key aspects of guarantee termination.

Results. The study analyzes both general and specific grounds for the termination of guarantees as stipulated in the Civil Code of Ukraine, particularly in Article 559. Special attention is given to the impact of changes to the principal obligation on the guarantor's liability, the time limits for the termination of guarantees, and the issue of substituting the debtor without the guarantor's consent. The study also examines the legal positions of the Supreme Court of Ukraine, including decisions of the Grand Chamber, which detail the accessory nature of guarantees and define the conditions for their termination. For instance, in Case No. 910/19199/21, the court confirmed that a guarantee is terminated simultaneously with the termination of the principal obligation. Exceptions outlined in Part Five of Article 559 of the Civil Code of Ukraine, which establish additional grounds for terminating guarantees, are also addressed.

Additionally, the study focuses on trust-based relationships between guarantors and debtors, which influence the stability of contractual obligations. It reveals that the substitution of a debtor without the guarantor's consent may significantly violate the rights of the guarantor. At the same time, a creditor's refusal to accept proper performance of the obligation poses additional risks.

Conclusions. The article identifies key unresolved issues in modern civil law, including the lack of clear definitions for the time limits of guarantee termination, insufficient legal protection of guarantors in cases of changes to the principal obligation, or breaches of contractual terms by creditors. The author emphasizes the necessity of improving legislation to address these gaps and ensure the unification of judicial practice. The findings of the study hold practical value for enhancing law enforcement, particularly in resolving disputes related to the termination of guarantees.

Keywords: guarantee, guarantee agreement, accessory nature of the guarantee, grounds for guarantee termination, guarantor's death, debtor substitution, guarantee validity period, time limit for filing claims against guarantors.

Авторка заявляє про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The author declares no conflicts of interest. The author had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.

УДК 347.9

DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2195/2025/1.129-9>

Аліна ПОСТРИБАЙЛО, магістр

ORCID ID: 0009-0007-7751-114X

e-mail: alina.postrybailo@gmail.com

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ УЧАСТІ ПРОКУРОРА В ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

Вступ. Дослідження присвячено актуальній проблематиці визначення правового статусу прокурора, підстав і форм його участі в цивільному процесі, невизначеності його повноважень, прав та обов'язків у чинному Цивільному процесуальному кодексі України (Кодекс України від 18.03.2004 № 1618-IV, 2025). Аналізується роль прокурора як учасника судового процесу. Зокрема, звертається увага на недосконалість визначення функцій прокурора. Окремо розглядаються проблеми, які виникають через неясність правового статусу прокурора в цивільних справах, а також недосконалість законодавчих норм, що регулюють його участь у процесі. Визначаються шляхи вдосконалення правового регулювання. Стаття має на меті сприяти розвитку наукових досліджень у цій сфері та підвищенню рівня правової обізнаності серед правників.

Методи. У статті використано діалектичний, формально-логічний і порівняльний методи, які сприяли комплексному дослідженню статусу прокурора у цивільному процесі.

Результати. Установлено категорії справ, у яких може брати участь прокурор, а саме справи, що виникають із земельних правовідносин, сімейних правовідносин, а також справи окремого провадження – про надання особі психіатричної допомоги в примусовому порядку та справи про усиновлення. Визначено низку прогалин і невизначеностей у національному законодавстві, що стосуються участі прокурора в цивільному процесі. Особливу увагу приділено аналізу судової практики, у результаті чого було виявлено проблеми, пов'язані з невизначеністю ролі прокурора при здійсненні функцій представництва інтересів держави в суді. Викладено пропозиції щодо вдосконалення цивільно-процесуального законодавства для забезпечення більш ефективної участі прокурора в цивільному судочинстві, зокрема уточнення його процесуального статусу й визначення чітких повноважень у судовому процесі.

Висновки. Станом на сьогодні існують суттєві проблеми, пов'язані з роллю прокурора в цивільному процесі, зокрема законодавча невизначеність його статусу та наявність колізій у законодавстві, пов'язаних із його участю у судовому процесі. З огляду на це, для вдосконалення участі прокурора в цивільному процесі в Україні запропоновано внести відповідні зміни в законодавство.

Ключові слова: прокурор, суд, цивільний процес, невизначеність статусу, представництво інтересів держави, справи про надання особі психіатричної допомоги в примусовому порядку.

Вступ

Актуальність дослідження зумовлена низкою важливих факторів, що безпосередньо впливають на ефективність правосуддя та захист прав громадян в Україні. Роль прокурора в цивільних справах досі залишається недостатньо визначеною та регламентованою в національному законодавстві. Однією з найбільших проблем є неоднозначність правового статусу прокурора в цивільному процесі, що зумовлює труднощі в його реальній участі в судовому розгляді цивільних справ.

Постановка проблеми. На сьогодні прокурор бере обмежену участь у цивільному процесі. З одного боку, участь прокурора в цивільних справах є необхідною для представництва інтересів держави, а з іншого – існують певні труднощі в окресленні меж його процесуальних прав і обов'язків. Проте в українському законодавстві є певні колізії та прогалини у регулюванні статусу й повноважень прокурора, що зумовлює численні проблеми в застосуванні норм цивільного процесуального права в судовій практиці. Окрім того, є проблеми, пов'язані з відсутністю чітких процесуальних норм, що визначають роль прокурора в тих чи інших категоріях цивільних справ (напр. у справах про надання особі психіатричної допомоги в примусовому порядку).

Мета і завдання дослідження полягають у дослідженні теоретичних і правових аспектів, виявленні актуальних проблем і суперечностей у законодавстві та судовій практиці щодо участі прокурора в цивільному процесі, оцінюванні практичних аспектів участі прокурора в реальних цивільних справах, розробленні рекомендацій щодо вдосконалення процесуальних норм і механізмів участі прокурора в цивільному процесі з метою підвищення ефективності цивільного судочинства.

Об'єктом дослідження є правова природа й місце прокурора в цивільному процесі України. Дослідження спрямоване на аналіз процесуальних норм щодо статусу прокурора, а також на практичні аспекти й актуальні проблеми участі прокурора в цивільному процесі.

Методи

Для досягнення мети дослідження використано такі методи, як-от формально-логічний, діалектичний, порівняльний. Формально-логічний метод було застосовано для обґрунтування невизначеності правового статусу прокурора в нормах Цивільного процесуального кодексу України, порівняльний – для аналізу судової практики в контексті участі прокурора в різних категоріях справ. Діалектичний метод дав змогу не лише виявити й аналізувати різні аспекти проблем, але й знайти шляхи для їх розв'язання через внесення змін у чинне законодавство.

Результати

Законодавча невизначеність функцій прокурора.

Законом України "Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)" від 02.06.2016 р. № 28 розділ 8 Конституції було доповнено статтею 131-1, де вказано, що в Україні діє прокуратура, яка здійснює представництво інтересів держави в суді у виключних випадках і в порядку, що визначений законом.

Відповідно до п. 2 ч. 1 статті 2 Закону України "Про прокуратуру" (Про прокуратуру: Закон України від 14.10.2014), однією з функцій, що покладається на прокуратуру, є представництво інтересів громадянина або держави в суді у випадках, визначених цим законом і главою 12 розділу III Цивільного процесуального кодексу України (далі ЦПК України). У ч. 2 статті 23 закону міститься вказівка на те, що прокурор здійснює представництво в суді інтересів громадянина (України,

© Пострибайло Аліна, 2025

іноземця або особи без громадянства) у випадках, якщо така особа неспроможна самотійно захистити свої порушені чи оспорювані права або реалізувати процесуальні повноваження через недосягнення повноліття, недієздатність або обмежену дієздатність, а законні представники або органи, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси такої особи, не здійснюють або неналежним чином здійснюють її захист. Наявність таких підстав обов'язково обґрунтовується прокурором.

Звідси впливає перший проблемний аспект, який, на думку автора, свідчить про колізію такої норми закону та відповідної норми Конституції, яка передбачає повноваження прокурора щодо представництва виключно інтересів держави й не містить вказівки щодо представництва інтересів фізичних осіб.

Якщо звернутись до ЦПК України, то в ч. 3 статті 56 є вказівка на те, що у визначених законом випадках прокурор звертається до суду з позовною заявою, бере участь у розгляді справ за його позовами, а також може вступити за своєю ініціативою у справу, провадження у якій відкрито за позовом іншої особи, до початку розгляду справи по суті, подає апеляційну, касаційну скаргу, заяву про перегляд судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами. Звідси вбачається така колізія між нормами ЦПК і чинного ЗУ "Про прокуратуру" в частині вступу прокурора в розгляд справи, відкритої за позовом іншої особи, на яку звертає увагу А. В. Оліфір. За ч. 3 ст. 56 ЦПК прокурор у справу може вступити лише до початку її розгляду по суті, а за п. 2 ч. 6 статті 23 ЗУ "Про прокуратуру" – на будь-якому етапі судового провадження (Оліфір, 2019).

Конституційні положення щодо представництва прокурором інтересів держави, знайшли своє закріплення у ч. 4 статті 56 ЦПК України, де вказано, що прокурор, який звертається до суду в інтересах держави, у позовній чи іншій заяві, скаргі обґрунтовує, у чому полягає порушення інтересів держави, необхідність їх захисту, визначені законом підстави для звернення до суду прокурора, а також зазначає орган, уповноважений державою здійснювати відповідні функції у спірних правовідносинах. І, відповідно до ч. 5 статті, у разі відкриття провадження за позовною заявою, поданою прокурором в інтересах держави в особі органу, уповноваженого здійснювати функції держави у спірних правовідносинах, зазначений орган набуває статусу позивача. За відсутності такого органу або відсутності у нього повноважень щодо звернення до суду прокурор зазначає це в позовній заяві й у такому разі він набуває статусу позивача.

Як зазначає Г. О. Світлична, таке положення закону не відповідає чинній у цивільному процесуальному праві доктрині, згідно з якою основною ознакою сторін у судовому процесі є те, що сторони – це суб'єкти спору про право, які мають структурований юридичний інтерес у розгляді справи (матеріально-правовий і процесуально-правовий) і діють у процесі від власного імені на захист своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод та інтересів. Прокурор представляє інтереси держави й діє від її імені. Отже, він не є суб'єктом спору про право, не має матеріально-правового інтересу у справі, на нього не поширюються матеріально-правові наслідки судового рішення (Світлична, 2020).

Отже, у зазначеному випадку немає підстав для набуття прокурором процесуального статусу позивача у справі, з огляду на те, що його правосуб'єктність визначається спеціальними нормами статей 56 і 57 ЦПК України, на відміну від статей 46 і 47 ЦПК

України, що визначають цивільну процесуальну правоздатність і дієздатність сторін у справі й не поширюються на прокурора.

Позивачем у такому разі є держава. Згідно із ч. 4 статті 58 ЦПК України, держава бере участь у справі через орган державної влади відповідно до його компетенції, від імені якого діє його керівник, інша уповноважена особа відповідно до закону, статуту, положення, трудового договору (контракту) (самопредставництво органу державної влади) або через представника. Таким чином, тільки у виняткових випадках, тобто за виникнення нетипової правової ситуації (відсутності органу, уповноваженого державою здійснювати відповідні функції у спірних правовідносинах, або відсутності в нього повноважень щодо звернення до суду), законом передбачена можливість держави взяти участь у судовому процесі через спеціально вповноваженого на це суб'єкта – прокурора. Видається, що в цьому разі процесуальна діяльність прокурора має правові ознаки представництва в суді, який здійснює функції офіційного представника держави в таких справах. Діючи як офіційний представник держави, прокурор набуває обсяг процесуальних прав та обов'язків сторони у справі, не набуваючи при цьому процесуального статусу позивача. З огляду на це, Г. О. Світлична пропонує внести до ЦПК України відповідні зміни щодо правового регулювання участі прокурора в цивільному судочинстві та визначення його процесуального статусу залежно від підстав та умов реалізації функції представництва інтересів держави в суді (Світлична, 2020).

Підтримуючи цю позицію, вважаємо за доцільне доповнити главу 4 "Учасники судового процесу" ЦПК України окремою статтею, яка б визначала особливості процесуального статусу прокурора, а також його права й обов'язки. Оскільки прокурор виступає захисником публічного інтересу й діє у суді від імені держави, то його представницька функція суттєво відрізняється від процесуального представництва за правовою природою і підставами її здійснення, обсягом повноважень та їх посвідченням, формою і порядком їх реалізації. Тому, як зазначає Г. О. Світлична, неприпустимим є змішування процесуального інституту, який відбиває публічно-правові засади цивільного судочинства, із процесуальним представництвом у традиційному розумінні цього інституту. Ігнорування особливостей правової природи й сутнісних ознак цих самотійних правових інститутів цивільного процесуального права призводить до розмивання меж їхньої правової дії, розбіжностей правового регулювання та неоднакового правозастосування (Світлична, 2020).

Реалізація функції представництва інтересів держави. Під час презентації звіту з результатами експертного дослідження "Практика Верховного Суду у справах за участі прокурора у некримінальних провадженнях", проведеного за сприяння програми "Справедливість для всіх" Агентства США з міжнародного розвитку (USAID), суддя Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду (далі КЦС у складі ВС) Наталія Сакара зазначила, що найчисленніша категорія справ, які розглядає Касаційний цивільний суд у складі ВС, – це справи, що виникають із земельних правовідносин. Це спори щодо земель водного, лісового фонду, визнання права на земельні частки (паї), кондикційних правовідносин (коли особа користується земельною ділянкою без певної правової підстави, а прокурор просить стягнути плату за користування землею).

З огляду на це складним є питання визначення підстав для участі прокурора у справі. Адже прокурори, які звертаються до суду в інтересах держави, не завжди правильно визначають відсутність відповідного державного органу або доводять його бездіяльність.

Велика Палата Верховного Суду (далі ВП ВС) у постанові від 11 лютого 2020 року у справі № 922/614/19 (Постанова Великої Палати Верховного Суду..., 2020), вирішуючи питання про наявність підстав для представництва інтересів держави прокурором у суді, звернула увагу, що в разі, коли підставою для представництва інтересів держави прокурор зазначив відсутність органу, до компетенції якого віднесені повноваження здійснювати захист законних інтересів держави у спірних правовідносинах, цей довід прокурора суд має перевірити незалежно від того, чи надав прокурор докази вчинення ним дій, спрямованих на встановлення відповідного органу. Тобто суд самостійно перевіряє, чи справді відсутній орган, що мав би для захисту інтересів держави звернутися до суду з таким позовом, як заявив прокурор. Показовою також є Постанова Великої Палати Верховного Суду від 11 червня 2024 року у справі № 925/1133/18 за позовом прокурора до міської ради та будівельної компанії про визнання незаконним і скасування рішення міської ради й визнання недійсними змін до договору оренди землі. ВП ВС дійшла висновку, що територіальні органи Держгеокадастру можуть звертатися до суду у випадках, коли це прямо визначено у відповідних нормативно-правових актах (зокрема з позовами щодо відшкодування втрат сільськогосподарського й лісгосподарського виробництва, повернення самовільно зайнятих чи тимчасово зайнятих земельних ділянок, строк користування якими закінчився). І вони не мають повноважень звертатися до суду з позовом про визнання незаконним і скасування рішення органу місцевого самоврядування щодо зміни цільового призначення земельної ділянки, статусом позивача тут має надіятися прокурор.

Іноколи прокурори зловживають своїми повноваженнями у представленні інтересів держави й замість того, щоб захищати такі інтереси, вони, навпаки, шкодять їм. Тут важливим фактором для розгляду справи є її економічний аналіз при застосуванні правових норм, якому фактично завжди приділяється недостатньо уваги. Однак такий аналіз має важливе значення. Як зазначає суддя КЦС у складі ВС Василь Крат, прокурори використовують різні форми участі в судових справах. І врешті-решт Європейський суд з прав людини (далі ЄСПЛ) часто визнає, що судові рішення у відповідних справах порушують право особи на мирне володіння майном. На розгляді ЄСПЛ зараз перебуває близько 200 справ щодо витребування майна, зокрема за ініціативою прокурорів, які представляли інтереси держави, і 80 із них подано минулого року. Яскравим прикладом є рішення ЄСПЛ у справі "Шмакова проти України" (від 11 січня 2024 року, заява № 70445/13), у якій ЄСПЛ визнав порушення статті 1 Першого протоколу до Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод і стягнув із держави на користь заявниці 11 тис. євро. У цій справі міська рада безоплатно передала земельну ділянку для індивідуального будівництва заявниці, яка отримала від держави акт на право власності на земельну ділянку й побудувала на ній будинок. Однак прокурор, діючи в інтересах держави, подав позов проти міської ради, вимагаючи визнати недійсним рішення міськради про передання земельної ділянки заявниці. Він стверджував, що спірна земельна

ділянка була частиною землі, наданої у постійне користування місцевому державному промислового підприємству. Національні суди ухвалили рішення на користь прокурора.

Ще однією проблемою, на думку Василя Крата, є інколи надмірна процесуальна активність прокурорів, наприклад подання заяви про виправлення описки судом касаційної інстанції щодо суми, яка різниться на 1 грн. Для цього касаційному суду треба витребувати справу із суду першої інстанції, забезпечити її розгляд тощо. Це буде коштувати державі значно дорожче, ніж ціна описки. Отже, бачимо, що конституційно визначена функція представництва інтересів держави на практиці реалізується прокурорами не завжди ефективно.

Процесуальна участь прокурора у сімейних справах. Проаналізувавши положення Сімейного кодексу України (далі СК України) (Сімейний кодекс України, 2025), можна побачити декілька норм, які також створюють певні колізії з конституційним регулюванням статусу прокурора. Наприклад, у статті 42 СК України міститься вказівка про право прокурора звернутись до суду з позовом про визнання шлюбу недійсним, а відповідно до статті 165 СК, прокурор має право звернутись до суду з позовом про позбавлення батьків батьківських прав; у ч. 2 статті 170 СК вказано про право прокурора постановити рішення про негайне відібрання дитини від батьків за безпосередньої загрози для життя або здоров'я дитини, а також із подальшим правом звернутися до суду з позовом про позбавлення батьків чи одного з них батьківських прав або про відібрання дитини від матері, батька без позбавлення їх батьківських прав; також показово є стаття 240 СК, де вказується про право прокурора подати позов про скасування усиновлення або визнання усиновлення недійсним.

Наявність у законодавстві норм, що наділяють прокурора повноваженнями щодо захисту прав та інтересів дітей, а також осіб, які визнані недієздатними, або осіб, дієздатність яких обмежена (у справах про визнання шлюбу недійсним), свідчить про невідповідність цих положень до норм Конституції України, оскільки вони не відповідають здійсненню функції представництва інтересів лише держави.

З огляду на це, одразу виникає питання про процесуальний статус прокурора у разі звернення до суду з позовом, наприклад, про позбавлення батьків батьківських прав. За аналогією ч. 5 статті 56 ЦПК України, у такому випадку прокурор має набути статусу позивача, але він захищає не власні права та інтереси, а права та інтереси іншої особи, має не особисту зацікавленість у розгляді та вирішенні справи, а державний інтерес (Волкова, 2016). Із цього приводу слушно є думка С. Я. Фурси: "судове рішення на прокурора не поширюється та будь-яких прав та обов'язків для прокурора не встановлює" (Фурса, 2009, с. 233).

Як зазначено в ч. 4 статті 61 ЦПК України, прокурори не можуть бути представниками в суді, крім випадків, коли вони діють від імені відповідного органу, що є стороною або третьою особою у справі, чи як законні представники. На прикладі справи про позбавлення батьків батьківських прав ми можемо зробити висновок, що прокурор і представником теж не може бути, оскільки прокуратура як орган у такому випадку не буде стороною чи третьою особою у справі.

Виникає логічне запитання: як діяти суду, якщо, наприклад, прокурор звертається з позовом про визнання шлюбу недійсним чи про позбавлення батьків батьківських прав, адже, відповідно до статті 131-1

Конституції України (Закон України № 254к/96-ВР, 2025), прокурори такими повноваженнями не наділені. А відповідно до статті 8, Конституція України має найвищу юридичну силу. Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України й мають відповідати їй.

Невизначеність статусу у справах окремого провадження. Відповідно до ч. 2 статті 341 ЦПК України та статті 22 Закону України "Про психіатричну допомогу" (Про психіатричну допомогу. Закон України від 22.02.2000), справи за заявою про надання психіатричної допомоги у примусовому порядку, припинення надання амбулаторної психіатричної допомоги або госпіталізацію у примусовому порядку розглядаються за обов'язковою участю прокурора. Варто зазначити, що функції прокурора в таких справах законом не визначені, а його участь не передбачена статтею 131-1 Конституції України. Натомість можемо зробити висновок, що тут прокурор бере участь у справі не з метою захисту чи представництва інтересів фізичної особи, а з метою представництва інтересів держави, з огляду на забезпечення соціальної функції держави, а отже, це відповідає Конституції України.

Відповідно до Наказу Генерального прокурора від 29.12.2021 № 400 "Про організацію діяльності прокурорів з протидії порушенням прав людини у правоохоронній та пенітенціарній сферах", структурний підрозділ Офісу Генерального прокурора, що забезпечує протидію порушенням прав людини у правоохоронній і пенітенціарній сферах, здійснює нагляд у Міністерстві охорони здоров'я України щодо забезпечення формування та реалізації державної політики у сфері охорони здоров'я в частині здійснення державного контролю за діяльністю психіатричних установ і закладів незалежно від форми власності стосовно надання психіатричної допомоги в примусовому порядку; структурні підрозділи обласних та окружних прокуратур здійснюють нагляд у спеціальних закладах із надання психіатричної допомоги та закладах із надання психіатричної допомоги при наданні психіатричної допомоги у примусовому порядку. Звідси робимо висновок, що основна функція прокурора у справах про надання особі психіатричної допомоги в примусовому порядку – це здійснення нагляду.

Проте у главі 10 розділу 4 ЦПК України міститься лише одна згадка про прокурора – у ч. 2 статті 341 "Розгляд справи", де не визначено, яку саме роль він виконує, тому автор цієї статті вважає, що було б доцільно функцію нагляду закріпити в нормах ЦПК України.

Для того, щоб визначити реальну функцію прокурора у справах зазначеної категорії, варто звернутись до судової практики. У рішенні Шевченківського районного суду міста Чернівці від 19 лютого 2021 року у справі № 727/1600/21 за заявою генерального директора Чернівецької обласної психіатричної лікарні про госпіталізацію до психіатричного закладу у примусовому порядку ОСОБИ_1 без її згоди вказано, що прокурор у судовому засіданні підтримала заяву лікарів-психіатрів і вважає, що ОСОБА_1 унаслідок психічного захворювання потребує примусового стаціонарного лікування та обстеження в психіатричному закладі. У рішенні Ярмолинецького районного суду Хмельницької області від 8 січня 2019 року у справі № 689/11/19 за заявою головного лікаря Хмельницької обласної психіатричної лікарні №1 про госпіталізацію до психіатричного закладу у примусовому порядку ОСОБИ_4 зазначено, що прокурор не заперечує проти задоволення заяви про

госпіталізацію хворого. Ще одним прикладом може бути рішення Кіровського районного суду міста Кіровограда від 10 січня 2019 року у справі № 404/141/19 за заявою лікаря-психіатра комунального некомерційного підприємства "Обласна клінічна психіатрична лікарня Кіровоградської обласної ради" про госпіталізацію ОСОБИ_3 до психіатричного закладу у примусовому порядку. У рішенні вказано, що прокурор вважає, що заява підлягає задоволенню.

З огляду на цю практику, виникає логічне запитання: наскільки можливо є ситуація, коли прокурор заперечує надання психіатричної допомоги? Під час аналізу судової практики не було знайдено хоча б однієї справи, де прокурор виступає проти надання психіатричної допомоги в примусовому порядку.

Зазначене приводить до висновку, що внаслідок законодавчого припису прокурори вимушені брати участь у судовому засіданні. Хоча дуже часто вони не зацікавлені витратити свій робочий час на участь у такому процесі, оскільки зазвичай узагалі не розуміють, яку саме функцію мають виконувати. Подати клопотання про розгляд справ без їхньої участі теж не можна, оскільки ця участь є обов'язковою, тому вони мусять бути присутніми, щоб не спричиняти затягування судового процесу, до того ж для такої категорії справ важлива оперативність.

Для того, щоб виправити ситуацію, на думку автора цієї статті, було б логічно у законодавстві визначити, що саме має робити прокурор під час розгляду справи, наприклад, чи має він ознайомлюватись із матеріалами справи, зокрема висновком лікаря-психіатра, чи повинен висловлювати свою позицію або надавати висновок щодо доцільності надання такої допомоги. Зазначені та деякі інші питання потрібно врегулювати в окремій нормі для того, щоб подолати чинну процесуальну невизначеність.

Іншою категорією справ, де може брати участь прокурор, є справи про усиновлення. У п. 4 Постанови Пленуму Верховного Суду України № 3 від 30.03.2007 "Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про усиновлення і про позбавлення та поновлення батьківських прав" зазначено, що суд може залучити до участі у справі прокурора для надання висновку.

Деякі вчені наголошують на обов'язковості участі прокурора під час розгляду справ про усиновлення, зокрема О. О. Грабовська вказує на необхідність участі прокурора у справах про усиновлення дітей іноземними громадянами як суб'єкта надання висновку, в основу якого прокурор повинен покласти: 1) аналіз складу осіб, залучених до участі у справі; 2) аналіз юридично значущих обставин із погляду підтвердження чи спростування належними, допустимими, достатніми доказами; 3) висновок про можливість задоволення (або незадоволення) заяви про встановлення усиновлення. Також вона пропонує доповнити статтю 313 ЦПК України положенням про те, що справи про усиновлення дітей іноземними громадянами мають розглядатися за участю прокурора (Грабовська, 2005).

Проте СК України та ЦПК України не передбачають обов'язкової участі прокурора під час розгляду справ про усиновлення. Крім того, невизначеним є ні процесуальний порядок залучення прокурора до участі у таких справах, ні його процесуальний статус у справі. Зі статей 42, 56, 294, 312 ЦПК України випливає, що прокурор не є у справі зацікавленою особою, а бере участь у ній для подання висновку на підставі ч. 6 статті 56 ЦПК України як особа, якій законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб. Отже, у справі про усиновлення прокурор належить до осіб, які беруть участь у справі.

На думку А. С. Олійник, пропозиція щодо обов'язкової участі прокурора під час розгляду справ про усиновлення є доволі суперечливою, оскільки його обов'язкова участь у цивільному процесі в певних категоріях справ суперечить принципам цивільного судочинства. Аналіз судової практики свідчить, що участь прокурора у справах про усиновлення є формальною. Крім того, відповідно до статті 56 ЦПК України, суд має право вирішити питання про залучення прокурора для подання висновку, урахуваючи конкретні обставини справи та її складність (Олійник, 2009).

Таким чином, залучення прокурора до розгляду справ про усиновлення є правом, а не обов'язком суду, і суд має вирішувати питання його залучення до участі в таких справах, якщо вважатиме це за необхідне.

Дискусія і висновки

Отже, в Україні існує низка правових колізій щодо ролі й повноважень прокурора в цивільному судочинстві, що зумовлює численні запитання та суперечності в практичному застосуванні норм цивільного процесуального права.

Однією з головних проблем є невідповідність до норм Конституції України деяких положень Цивільного процесуального кодексу України та Закону України "Про прокуратуру", які регулюють функції прокурора в суді. У Конституції чітко вказано, що прокурор має право представляти інтереси лише держави, однак положення Сімейного кодексу України суперечать конституційним нормам, наділяючи прокурора повноваженнями на звернення до суду з позовом у деяких справах, що виникають із сімейних правовідносин.

Таким чином, існують випадки, коли прокурор діє без належної юридичної підстави, що може призвести до порушення прав людини. Проблеми також виникають у випадках, коли прокурор зловживає своїми повноваженнями або є надмірно активним у судових справах, у яких, за великим рахунком, його участь не потрібна, що веде до зайвих витрат держави.

Для розв'язання цих проблем пропонуємо ввести чітке регулювання правового статусу прокурора в цивільному процесі й визначити його процесуальний статус у нормах чинного ЦПК України. Це дозволить уникнути суперечностей і забезпечити більш ефективне виконання прокурором своїх обов'язків у цивільному процесі.

Список використаних джерел

- Волкова, Н. В. (2016). Щодо участі прокурора у цивільному процесі (окремі аспекти). *Правова держава*, 21, 115–120. <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/339377.pdf>
- Гравовська, О. О. (2005). *Особливості судочинства в справах про усиновлення (удочеріння) іноземними громадянами дітей, які проживають на території України* [Автореф. дис. канд. юрид. наук, Київський національний університет імені Тараса Шевченка].
- Конституція України. (2025). Закон України від 28.06.1996 року № 254к/96-ВР. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
- Олійник, А. С. (2009). Узагальнення практики розгляду судами цивільних справ про усиновлення дітей, позбавлення батьківських прав, встановлення опіки та піклування над дітьми. *Судова апеляція*, 1(14), 144–145.
- Оліфір, А. (2019). Участь прокурора у розгляді судами першої інстанції справ, провадження в яких відкрито за позовами інших осіб. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*, 40, 102–103.
- Постанова Великої Палати Верховного Суду від 11 лютого 2020 року у справі № 922/614/19. <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/87902138>
- Постанова Великої Палати Верховного Суду від 11 червня 2024 року у справі № 925/1133/18. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/120396091>
- Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя). (2016). Закон України від 02.06.2016 року № 28. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1401-19#Text>

Про організацію діяльності прокурорів з протидії порушенням прав людини у правоохоронній та пенітенціарній сферах. (2021). Наказ Генерального прокурора України від 29.12.2021 року № 400. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0400905-21#Text>

Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про усиновлення і про позбавлення та поновлення батьківських прав. (2007). Постанова Пленуму Верховного Суду України № 3 від 30.03.2007 року. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0003700-07#Text>

Про прокуратуру. (2025). Закон України від 14.10.2014 року № 1697-VII. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text>

Про психіатричну допомогу. (2025). Закон України від 22.02.2000 року № 1489-III. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1489-14#Text>

Рішення ЄСПЛ у справі "Шмакова проти України" від 11 січня 2024 року, заява № 70445/13. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_j26#Text

Рішення Кіровського районного суду міста Кіровограда від 10 січня 2019 року у справі № 404/141/19. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/79094285>

Рішення Шевченківського районного суду міста Чернівці від 19 лютого 2021 року у справі № 727/1600/21. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95012190>

Рішення Ярмолинського районного суду Хмельницької області від 8 січня 2019 року у справі № 689/11/19. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/79129951>

Світлична, Г. О. (2020). Функція представництва та процесуальний статус прокурора в умовах реформування системи правосуддя та судочинства. *Юридичний науковий електронний журнал*, 4, 69–72. http://lsej.org.ua/4_2020/17.pdf

Сімейний кодекс України. (2025). Кодекс України від 10 січня 2002 р. № 2947-III. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text> (дата звернення: 10.02.2025).

Фурса, С. Я. (Ред.). (2009). *Цивільний процес України*. КНТ. Цивільний процесуальний кодекс України. (2025). Кодекс України від 18.03.2004 № 1618-IV. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>

References

- Civil Procedure Code of Ukraine. (2025). Code of Ukraine dated March 18, 2004 No. 1618-IV [in Ukrainian]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>
- Constitution of Ukraine. (2025). Law of Ukraine of 28.06.1996 No. 254k/96-BP [in Ukrainian]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
- Decision of the Kirovsky District Court of the city of Kirovograd dated January 10, 2019 in case No. 404/141/19 [in Ukrainian]. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/79094285>
- Decision of the Shevchenkivskyi District Court of the city of Chernivtsi dated February 19, 2021 in case No. 727/1600/21 [in Ukrainian]. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95012190>
- Decision of the Yarmolynetskyi District Court of Khmelnytskyi region dated January 8, 2019 in case No. 689/11/19 [in Ukrainian]. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/79129951>
- ECtHR decision in the case of "Shmakov v. Ukraine" dated January 11, 2024, application No. 70445/13 [in Ukrainian]. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_j26#Text
- Family Code of Ukraine. (2025). Code of Ukraine dated January 10, 2002 No. 2947-III [in Ukrainian]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>
- Fursa, S. Ya. (2009). *Civil Procedure of Ukraine*. KNT [in Ukrainian].
- Grabovska, O. O. (2005). *Peculiarities of judicial proceedings in cases of adoption (adoption) by foreign citizens of children living in the territory of Ukraine* [Author's abstract of dissertation candidate of legal sciences, Taras Shevchenko National University of Kyiv] [in Ukrainian].
- Olifir, A. (2019). Participation of the prosecutor in the consideration by courts of first instance of cases in which proceedings are initiated on the claims of other persons. *Scientific Bulletin of the International Humanitarian University. Series: Jurisprudence*, 40, 102–103 [in Ukrainian].
- Oliynyk, A. S. (2009). Generalization of the practice of considering civil cases by courts on the adoption of children, deprivation of parental rights, establishment of guardianship and custody of children. *Judicial Appeal*, 1(14), 144–145 [in Ukrainian].
- On Amendments to the Constitution of Ukraine (Regarding Justice). (2016). Law of Ukraine dated 02.06.2016 No. 28. [in Ukrainian]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1401-19#Text>
- On psychiatric care. (2025). Law of Ukraine dated 22.02.2000 No. 1489-III [in Ukrainian]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1489-14#Text>
- On the Organization of the Activities of Prosecutors to Combat Human Rights Violations in the Law Enforcement and Penitentiary Spheres. (2021). Order of the Prosecutor General of Ukraine dated 29.12.2021 No. 400 [in Ukrainian]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0400905-21#Text>
- On the practice of applying legislation by courts when considering cases of adoption and deprivation and restoration of parental rights. (2007). Resolution of the Plenum of the Supreme Court of Ukraine No. 3 dated 03/30/2007 [in Ukrainian]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0003700-07#Text>
- On the Prosecutor's Office. (2025). Law of Ukraine dated 10/14/2014 No. 1697-VII [in Ukrainian]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text>
- Resolution of the Grand Chamber of the Supreme Court of February 11, 2020 in case No. 922/614/19 [in Ukrainian]. <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/87902138>

Resolution of the Grand Chamber of the Supreme Court of June 11, 2024 in case No. 925/1133/18 [in Ukrainian]. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/120396091>

Svitlychna, G. O. (2020). The function of representation and the procedural status of the prosecutor in the context of reforming the justice system and judicial proceedings. *Legal Scientific Electronic Journal*, 4, 69–72 [in Ukrainian]. http://lsej.org.ua/4_2020/17.pdf

Volkova, N. V. (2016). On the participation of the prosecutor in civil proceedings (some aspects). *Law-governed state*, 21, 115–120 [in Ukrainian]. <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/339377.pdf>

Отримано редакцією журналу / Received: 09.03.25

Прорецензовано / Revised: 08.04.25

Схвалено до друку / Accepted: 29.04.25

Alina POSTRYBAILO, Master's student

ORCID ID: 0009-0007-7751-114X

e-mail: alina.postrybailo@gmail.com

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

CURRENT PROBLEMS OF PARTICIPATION OF THE PROSECUTOR IN THE CIVIL PROCESS

Background. The study is devoted to the current issues of determining the legal status of the prosecutor, the grounds and forms of his participation in civil proceedings, the uncertainty of his powers, rights and obligations in the current Civil Procedure Code of Ukraine. The role of the prosecutor as a participant in the judicial process is analyzed. In particular, attention is drawn to the imperfection of the definition of the functions of the prosecutor. Separately, the problems arising from the unclear legal status of the prosecutor in civil cases, as well as the imperfection of the legislative norms regulating his participation in the process, are considered. Ways of improving legal regulation are identified. The article aims to promote the development of scientific research in this area and increase the level of legal awareness among lawyers.

Methods. The article uses dialectical, formal-logical and comparative methods, which contributed to a comprehensive study of the status of the prosecutor in civil proceedings.

Results. The categories of cases in which a prosecutor may participate have been established, namely cases arising from land legal relations, cases arising from family legal relations, as well as cases of separate proceedings – on the provision of psychiatric care to a person in a compulsory manner and cases of adoption. Particular attention was paid to the analysis of judicial practice, as a result of which problems related to uncertainty in the role of the prosecutor in carrying out the function of representing the interests of the state in court were identified. And proposals are set out for improving civil procedural legislation to ensure more effective participation of the prosecutor in civil proceedings, in particular, clarifying his procedural status and defining clear powers in the judicial process.

Conclusions. As of today, there are significant problems associated with the role of the prosecutor in civil proceedings, in particular, the legislative uncertainty of his status and the presence of conflicts in the legislation related to his participation in the judicial process. In view of this, it is proposed to make appropriate changes to the legislation in order to improve the participation of the prosecutor in civil proceedings in Ukraine.

Keywords: prosecutor, court, civil process, uncertainty of status, representation of the interests of the state, cases of compulsory provision of psychiatric care to a person.

Авторка заявляє про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The author declares no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.

УДК 347.6

DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2195/2025/1.129-10>

Лілія РАДЧЕНКО, канд. юрид. наук, доц.

ORCID ID: 0000-0002-3783-9489

e-mail: gli@online.ua

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

КАНОНІЧНИЙ ШЛЮБ В ОКРЕМИХ ІНОЗЕМНИХ ДЕРЖАВАХ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЙОГО ВИЗНАННЯ В УКРАЇНІ

Вступ. Досліджено особливості визнання канонічних (релігійних) шлюбів, процедуру їх укладання і зумовлених ними наслідків у законодавстві та правозастосовній практиці окремих іноземних держав, визначено умови й обмеження укладання таких шлюбів. Сформульовано висновки та пропозиції з удосконалення національної системи правового регулювання сімейних відносин.

Методи. У процесі визначення та аналізу трансформації нормативного визнання канонічних шлюбів та їх наслідків у законодавстві, правовій доктрині й судовій практиці окремих іноземних держав застосовано загальнофілософські та спеціально-юридичні методи дослідження соціальних закономірностей, правових явищ і юридичних категорій.

Результати. У результаті розгляду співвідношення канонічного та світського (зареєстрованого органами державної влади) шлюбів у законодавстві окремих іноземних держав визначено різні підходи й варіанти регулювання шлюбних відносин. Наголошено, що кожна країна має власні норми та правила, які визначають форми й умови укладання шлюбу, його визнання та припинення. Виокремлено як традиційні, так і новітні моделі шлюбу, з урахуванням релігійних, культурних і соціальних аспектів, що впливають на сімейні відносини. Важливе значення у процесі визнання канонічних шлюбів відіграють національні традиції та релігійні особливості конкретної держави.

Визначено, що в багатьох державах Європи визнаються як канонічні, так і світські шлюби. Таке визнання також має місце в Австралії, Ізраїлі, країнах Близького Сходу та, в окремих випадках, у США. Натомість в Україні визнається офіційним лише шлюб, зареєстрований у державних органах реєстрації актів цивільного стану.

Висновки. Реалізація євроінтеграційних тенденцій розвитку національного сімейного права, у тому числі у сфері сімейних відносин, ускладнених іноземним елементом, передбачає не лише визнання та легалізацію різних форм шлюбних союзів, а й урахування історичних, культурних, релігійних особливостей суспільства та вільного волевиявлення наречених щодо обрання форми укладання шлюбу, однією із яких може стати канонічна форма. Така форма шлюбу є цілком виправданою, якщо вона свідомо обрана майбутнім подружжям. Такий вибір має ґрунтуватися на нормах сімейного законодавства, яке потребує удосконалення та легалізації нормативних положень, які дозволятимуть як цивільну, так і релігійну форму шлюбу.

Ключові слова: подружжя, світський шлюб, канонічний шлюб, релігійний шлюб, церковний шлюб, конкордатний шлюб, сімейні відносини з іноземним елементом.

Вступ

Реалізація євроінтеграційних тенденцій розвитку державотворення та гармонізації законодавства України з правом країн – членів Європейського Союзу, а також оновлення національної кодифікації приватного права передбачає аналіз основних тенденцій і закономірностей генезису системи правової охорони основних прав і свобод людини, сформованих світовою, у тому числі європейською, практикою. У зв'язку з наведеним, доцільним є звернення до розгляду проблематики співвідношення категорій "канонічний" (релігійний, конкордатний) і "світський" (цивільний, зареєстрований) шлюб у праві та правозастосовній практиці окремих іноземних держав. Зарубіжний досвід правової регламентації відносин щодо визнання та наслідків укладеного канонічного шлюбу може бути врахований у процесі оновлення сімейного законодавства України, розбудови його на засадах євроінтеграції, поваги до прав і свобод людини й громадянина, релігійної та національної самобутності особистості.

Метою статті є дослідження особливостей визнання канонічних (релігійних) шлюбів, процедури їх укладання і зумовлених ними наслідків у законодавстві та правозастосовній практиці окремих іноземних держав, визначення умов та обмежень укладання таких шлюбів, а також формулювання з урахуванням зарубіжного досвіду висновків і пропозицій щодо вдосконалення національної системи правового регулювання сімейних відносин.

Проблематика правового регулювання сімейних відносин як на національному рівні, так і крізь призму міжнародного приватного права, була предметом науко-

вого дослідження українських науковців, зокрема Т. В. Боднар, А. С. Довгерт, О. В. Дзери, В. І. Кисіля, В. І. Труби, С. І. Шимон та інших, а також представників правової доктрини іноземних держав. Зазначимо, що в національній правовій доктрині висловлювалися пропозиції (Бервено, & Менджул, 2020) щодо необхідності урівняння у правових наслідках світського й церковного шлюбів, що цілком відповідає національним традиціям і релігійним особливостям в Україні.

Методи

У процесі визначення та аналізу трансформації нормативного регулювання визнання канонічних шлюбів та їх наслідків у законодавстві, правовій доктрині й судовій практиці окремих іноземних держав було застосовано загальнофілософські й спеціально-юридичні методи дослідження соціальних закономірностей, правових явищ і юридичних категорій. Зокрема, формально-юридичний метод використовувався у процесі дослідження актуального стану нормативного визначення категорії "шлюб" у національному законодавстві; компаративістський метод було застосовано для аналізу іноземного, зокрема європейського, досвіду в досліджуваній сфері, що дозволило запропонувати напрями вдосконалення сімейного законодавства України в частині визнання канонічних шлюбів і прогнозувати тенденції до його подальшого розвитку.

Результати

У сучасних правових порядках склалося декілька підходів до правового регулювання форм шлюбних відносин. У деяких країнах релігійний обряд не впливає на визнання державою дійсності шлюбу (напр. в Україні,

© Радченко Лілія, 2025

Австрії, Франції, Люксембурзі та інших країнах), тобто без державної реєстрації шлюбу укласти неможливо. Натомість у низці держав канонічна форма шлюбу має пріоритет над світською (напр. в Ізраїлі та Об'єднаних Арабських Еміратах, оскільки тут релігія є ключовим чинником організації суспільства). Однак існують випадки, коли релігійна та світська форми шлюбу існують паралельно, лише з деякими правовими напрямками перетину окремих моментів (напр. у США). Отже, розглянемо основні підходи до взаємодії світського й канонічного (релігійного) шлюбу з урахуванням особливостей законодавства й судової практики окремих іноземних країн.

Насамперед зазначимо, що за сімейним законодавством України релігійні шлюби не визнаються і не породжують правові наслідки як такі, що зумовлені шлюбом, зареєстрованим в органах РАЦСу. Згідно зі ст. 21 Сімейного кодексу України (далі СК України), шлюбом є сімейний союз жінки й чоловіка, зареєстрований у органі державної реєстрації актів цивільного стану. Законодавець у ч. 3 ст. 21 СК України окремо наголошує, що релігійний обряд шлюбу не є підставою для виникнення у жінки й чоловіка прав та обов'язків подружжя, крім випадків, коли релігійний обряд шлюбу відбувся до створення або відновлення органів державної реєстрації актів цивільного стану (Сімейний кодекс України, 2002). Отже, укладання релігійного шлюбу не є юридичним фактом, що визнається державою як підстава виникнення прав та обов'язків подружжя за законодавством України.

В іноземних державах закріплені різні моделі співвідношення світського й канонічного (релігійного) шлюбів. Передусім слід звернути увагу на досвід поєднання законодавчого закріплення двох різноманітних форм шлюбів, зокрема на прикладі Сполучених Штатів Америки.

Відповідно до законодавства про шлюб штату Північної Кароліни США, передбачено паралельне існування та легальне визнання двох форм шлюбу. Зокрема, згідно із Загальним статутом Північної Кароліни, ст. 51 (North Carolina General Statutes, 2022), дійсний і достатній шлюб укладається особами чоловічої та жіночої статі, які можуть законно одружуватися, узяти один одного за чоловіка та за дружину за згодою, що вільно, серйозно і чітко висловлена кожним із них у присутності іншого: 1а) у присутності посвяченого служителя будь-якої релігійної конфесії, служителя, уповноваженого церквою, або магістрату (судді); 1б) з відповідною декларацією священнослужителя або магістрату про те, що ці особи є чоловіком і дружиною; 2) відповідно до будь-якого способу урочистості, визнаного будь-якою релігійною конфесією або на федеральному рівні чи на рівні штату індіанським народом чи племенем.

Отже, подружжя пара не зобов'язана перебувати в релігійному шлюбі, щоб укласти світський шлюб, і навпаки.

Однак одночасне перебування однієї особи в релігійному та світському шлюбі з різними особами владою США ніколи не віталось. Цікавою є прецедентна шлюбно-сімейна практика США, що формувалася не одне сторіччя, і сьогодні є цікавими приклади минулих сторіч, але такі, які є актуальними й сьогодні, наприклад позиція суду у справі Рейнольдс проти Сполучених Штатів (Reynolds v. United States, 1878), якій передувало рішення Окружного суду третього судового округу штату Юта у справі звинувачення особи щодо двоєженства.

Верховний суд США висловив позиції, виніс висновки й підкреслив окремі думки:

- релігійні переконання сторони не можуть бути прийняті як виправдання для вчинення нею відкритого діяння, визнаного злочинним за законом країни. Якщо, наприклад, ув'язнений, знаючи, що його дружина жива, одружився вдруге в штаті Юта і, коли йому було пред'явлено звинувачення і він постав перед судом, заявив, що церква, до якої він належав, наказує своїм членам чоловічої статі практикувати полігамію, і що він, з дозволу визнаних авторитетів церкви, вступив у шлюб за допомогою цієї церкви й церемонії, проведеної відповідно до її доктрини, одружився вдруге;

- як загальний закон організації суспільства передбачено, що множинні шлюби не мають бути дозволені. Дозволити таке означало б поставити сповідувані доктрини релігійної віри вище за закони країни і, по суті, дозволити кожному громадянину стати законом для самого себе.

Пред'явлене обвинувачення ув'язнений заперечував. Присяжні визнали його винним згідно з обвинувальним актом і винесли вирок: ув'язнити його до каторжних робіт строком на два роки, а також до виплати 500 доларів США. Винесений окружним судом вирок був затверджений Верховним судом, до якого звернувся Рейнольдс з апеляцією про виправлення помилки. Верховний суд рішення залишив у силі. Утім, унаслідок того, що закон Конгресу, на підставі якого було висунуто обвинувачення, передбачав покарання лише у вигляді позбавлення волі, а не каторжних робіт (як постановив окружний суд штату Юти), і порушення було таким, що видно з протоколу, Верховний суд США скасував своє попереднє рішення про затвердження і скасував рішення суду нижчої інстанції з метою виправлення єдиної помилки, яка з'явилася в протоколі, а саме у формі вироку (Reynolds v. United States, 1878).

Отже, можна дійти висновку, що у США релігійні церемонії не проводяться, якщо того не бажають сторони, і релігійний шлюб не є ані необхідним, ані обов'язковим. Дотримання будь-якого конкретного релігійного віровчення або звичаю не є обов'язковим. Зауважимо, що для релігійного шлюбу не потрібен дозвіл на одруження. Водночас жодна релігія не має диктувати правила для світського / зареєстрованого шлюбу. Вважається, що Сполучені Штати Америки, які спочатку заселялись переслідуваними релігійними меншинами з Європейських країн, були задумані як країна, де релігійна свобода має першочергове значення. Відокремлення церкви від держави є частиною основоположної філософії цієї країни, яка закладена в Конституції США і базується на свободі віросповідання (Constitution of the United States). Водночас, як свідчить прецедентна практика США, жодна релігія не має порушувати суспільні інтереси (що нині іменуємо публічним порядком, притаманним для кожної розвинутої, демократичної держави).

В Австралії законодавство дозволяє як релігійні, так і цивільні шлюби, але чітко розмежовує ці дві форми шлюбу, звертаючи, у тому числі, увагу й на шлюб між особами однієї статі. У цій країні базисом шлюбу є шлюбна рівність і релігія, що розглядається крізь призму поваги до релігії.

Регулювання відносин укладання шлюбу та його форм в Австралії визначається, передусім, положеннями спеціального закону про шлюб 1961 року (Marriage Act, 1961), у якому хоч і визнані дві форми шлюбу –

релігійний і цивільний, що мають однакову законну силу, однак унаслідок багатьох факторів (історичних, культурних тощо) ключова роль відводиться релігійній формі шлюбу, а процедура укладання такого шлюбу покладається на особу церемоніймейстера, яким при укладанні релігійного шлюбу виступатиме священнослужитель.

Шлюб, укладений в Австралії, є нікчемним (недійсним), якщо він не був "урочисто укладений" уповноваженим весільним церемоніймейстером (Marriage Act, 1961). Тільки уповноважені весільні церемоніймейстери мають право засвідчувати укладання шлюбу в Австралії. Виходячи з положень закону про шлюб, існують три типи церемоніймейстерів: 1) служителі релігії; 2) працівники реєстраційних служб штатів і територій; 3) цивільні церемоніймейстери. Єдиною вимогою для реєстрації служителя релігії є те, що він або вона повинні бути номіновані проголошеною "визнаною деномінацією", бути резидентом Австралії і мати щонайменше 21 рік.

Австралія нині належить до категорії тих держав, де шлюб не будується на різностатевості партнерів. З грудня 2017 року австралійське законодавство визнає одностатеві шлюби, незалежно від того, укладені вони в Австралії чи за кордоном. У 2017 році визначення поняття "шлюб" було змінено (Marriage Amendment Act, 2017) – слова "чоловік і жінка" було замінено на "дві особи", що дозволило моногамні одностатеві шлюби. Зміни також ретроспективно визнали одностатеві шлюби, укладені в іноземній державі, за умови, що такі шлюби були дозволені законодавством цієї іноземної країни.

Окрім того, в Австралії більшість федеральних законів, законів штатів і територій також визнають фактичні шлюбні відносини, часто нарівні з офіційними.

У законі про шлюб у Англії 1949 р. (Marriage Act, 1949) регламентована досить складна процедура укладання канонічного шлюбу. Згідно зі ст. 5 зазначеного закону шлюб за обрядами англіканської церкви може бути укладений: а) після опублікування заборон на шлюб; б) на підставі спеціального дозволу (ліцензії) на шлюб, виданого архієпископом Кентерберійським або будь-якою іншою особою на підставі Акту про церковні ліцензії; с) на підставі ліцензії на шлюб (окрім спеціальної ліцензії), виданої церковною владою, яка має право видавати таку ліцензію; d) на підставі шлюбного розкладу, наданого відповідно до цього закону.

Заборони до укладання шлюбу мають бути опубліковані: а) якщо особи, які одружуються, проживають в одній парафії, то в парафіяльній церкві цієї парафії; б) якщо наречені не проживають в одній парафії, то в парафіяльному храмі кожної парафії, у якій проживає один із них. Заборони шлюбу публікуються протягом трьох тижнів, що передують урочистому укладанню шлюбу під час основної служби та іншої церковної служби. Перед укладанням шлюбу священнослужитель, який має його засвідчувати, повинен видати документ у будь-якій формі та з будь-яким змістом, але такий документ має називатися "документом про шлюб". Священнослужитель повинен зберігати документ про шлюб, доки він не буде переданий до реєстратора (ст. 21 закону про шлюб) (Marriage Act, 1949).

Отже, в Англії визнаються як канонічний, так і світський шлюб, процедури укладання яких детально регламентовані законом про шлюб. Щодо світського шлюбу, то такий має бути укладений з обов'язковим попереднім узгодженням у церкві й на підставі ліцензії, яка видається священнослужителем.

Наведені правові підходи країн, правова система яких побудована на common law, свідчать про вдале

природне існування двох форм шлюбів – релігійного й цивільного, які при належному державному контролі й веденні відповідного реєстру можуть законно існувати як одночасно між одними й тими самими партнерами, коли такі особи здійснюють обряд вінчання, а також укладають шлюб в органах державної влади, так і окремо – у разі обрання певною парою однієї із дозволених законом форм сімейного союзу. Такий підхід, на нашу думку, є справедливим відображенням основоположних свобод людини й має слугувати адекватним прикладом і примірним зразком для сприйняття у праві України.

Серед розвинутих релігійних країн Близького Сходу можна виокремити правове регулювання укладання та форми шлюбу в Ізраїлі. Слід зауважити, що питання укладання шлюбу в цій країні тривалий час регулювалося виключно Талмудом і судовою практикою (Верховного суду й релігійних судів). Це пояснюється тим, що формою укладання шлюбу визнається саме релігійний шлюб. Законом про цивільний союз для громадян без релігійної приналежності (Civil Union Law for Citizens with no Religious Affiliation, 2010) установлені принципи умови для укладання шлюбу в цій країні. Ізраїль не дозволяє світські шлюби для релігійних членів суспільства. Тому такі шлюби укладаються лише в рабинських установах і відповідно до їхньої релігійної приналежності. Лише за умови, що обидва партнери зареєстровані як такі, що не мають релігійної належності, їм дозволяється укласти світський шлюбний союз.

При цьому, згідно з п. 2 зазначеного закону, пара без віросповідання, яка погоджується вступити у світський союз, може укласти його перед реєстратором пар для реєстрації в реєстрі пар, але лише тоді, якщо виконуються такі умови: 1) їм щонайменше 18 років; 2) вони є резидентами Ізраїлю; 3) вони зареєстровані в реєстрі населення як такі, що не сповідують релігії; 4) вони не є родичами; 5) вони не перебувають у шлюбі між собою і не зареєстровані в реєстрі населення як одружені між собою (як подружжя); 6) вони не перебувають у шлюбі з кимось іншим, не зареєстровані в реєстрі населення як одружені з кимось іншим і не зареєстровані як члени подружжя в реєстрі пар або аналогічному реєстрі, який функціонує відповідно до законодавства іншої (іноземної) держави; 7) якщо один із них є недієздатним або має законного опікуна, то суд визнає, що вони здатні дати поінформовану згоду на укладання цивільного союзу.

До того ж неординарним як для релігійної країни є ізраїльський підхід до інших форм шлюбних союзів. Наприклад, Ізраїль визнає одностатеві шлюби і шлюби нерелігійних осіб, якщо вони вирішили одружитися за кордоном, для осіб, які бажають одружитися, але не перебувають у гетеросексуальних і одноконфесійних відносинах.

Не можна не звернути увагу на блискуче сприйняття інформаційних технологій у сфері укладання шлюбів судовою практикою Ізраїлю. Зокрема, у вересні 2022 року ізраїльський суд у місті Лод визнав законними цивільні й релігійні шлюби, укладені за допомогою відеоконференції Zoom офіційними особами у штаті Юта. 7 березня 2023 року Верховний суд Ізраїлю підтвердив це рішення, не підтримавши позицію Міністерства внутрішніх справ, яке оскаржило рішення суду нижчої інстанції (Israel must recognize online marriages, 2022). У цій справі Верховний суд постановив, що Міністерство внутрішніх справ зобов'язане реєструвати як подружжя пари, які одружилися під час цивільної церемонії онлайн в американському штаті Юта.

Вважається, що рішення, ухвалене Верховним судом Ізраїлю, поставило крапку в судовій справі, яка розпочалася у грудні 2020 року, коли три пари зареєстрували свої цивільні шлюби онлайн у штаті Юта в Управлінні населення та імміграції Міністерства внутрішніх справ, після чого тодішній міністр внутрішніх справ наказав припинити такі реєстрації. Верховний суд у своєму рішенні постановив, що службовці Управління населення та імміграції не мають законних повноважень оскаржувати чинність шлюбів у штаті Юта і відмовляти в їх реєстрації. Завданням Управління є не перевірка і винесення рішення про дійсність свідоцтва про шлюб, а реєстрація будь-якого документа про шлюб, виданого уповноваженим клерком у третій країні, на якому стоїть штамп апостилію.

Це рішення означає, що пари, які не можуть одружитися в Ізраїлі або не бажають цього робити, тепер можуть легально одружитися, не виїжджаючи фізично з країни. Ізраїль не має правового механізму цивільного шлюбу через заперечення його релігійними політичними партіями, але водночас визнає цивільні союзи, укладені в іноземних державах. Окрім того, відома статистика, що у 2019 році, до глобального спалаху COVID-19, 9550 пар зареєстрували в МВС цивільні шлюби, укладені за кордоном (Israel must recognize online marriages, 2022).

Наведена судова практика Ізраїлю свідчить про зміни усталених правил форми шлюбу в цій країні, попри міцний супротив органів державної виконавчої влади. І нині її правова система, цілком правомірно, на нашу думку, може бути віднесена до групи держав, які визнають дві форми шлюбу, що існують паралельно, – релігійну й цивільну, хоча і з певними особливостями, які, власне кажучи, притаманні будь-якій державі.

Подібні тенденції щодо визнання як легальної форми шлюбу канонічної, простежуються у мусульманських країнах. Наприклад, в Об'єднаних Арабських Еміратах (ОАЕ) формою шлюбу для віруючих громадян визнається виключно релігійний шлюб. При цьому правова система ОАЕ характеризується дуалістичним характером, оскільки поєднує у собі: 1) шаріат, ісламські правові принципи, що випливають із Корану, і хадисів; 2) систему цивільного права, на яку вплинули французька, римська та єгипетська правові традиції, що пояснюється авторитетністю правових систем колоніальних держав, під протекторатом яких, як відомо, була Перська затока.

Серед основних соціально-економічних засад ОАЕ на конституційному рівні виокремлена категорія "сім'я". Стаття 15 Конституції ОАЕ закріплює положення, за яким сім'я є наріжним каменем суспільства. Фундаментальними принципами, на яких ґрунтується сім'я, є релігія, етика та патріотизм. Закон захищає існування сім'ї, підтримує і захищає її від корупції (Constitution of the United Arab Emirates, 1971).

Шлюб, на якому ґрунтується сім'я, наразі в ОАЕ є дійсним лише тоді, коли він зареєстрований, санкціонований і засвідчений відповідними органами влади. Це питання регламентується спеціальним федеральним Законом від 19.11.2005 "Про особистий статус" (On Personal Status, 2005). Перше, на що варто звернути увагу, – цим законом визначено, що шлюб є договором, який узаконює відносини між подружжям; його метою є захист і створення міцної сім'ї під опікою чоловіка на засадах, що забезпечують подружжю прийняття його обов'язків із любов'ю і співчуттям (ст. 19).

Згідно з положеннями ст. 27 зазначеного федерального закону, шлюб має бути офіційно зареєстрований, але, з огляду на певний факт, він може бути встанов-

лений іншими засобами доказу, дозволеними шаріатом; умовою укладення шлюбу є подання медичного висновку компетентної медичної комісії, сформованої міністром охорони здоров'я, який засвідчує, що подружжя не страждає на будь-яку хворобу, яку закон вважає підставою для розірвання шлюбу; реєстрація шлюбу здійснюється уповноваженими представниками релігійної влади. Міністр юстиції у справах ісламу та вакфів видає відповідне розпорядження.

Наявність свідків при укладанні арабського шлюбу обов'язкова, адже дійсність шлюбу залежить від присутності двох свідків, чоловіків, дідздатних, при здоровому глузді, які чують слова, вимовлені нареченими, і усвідомлюють, що метою цих слів є укладання шлюбу (ст. 48). Два свідки повинні бути мусульманами, але два свідки з однієї з Одрокровених релігій можуть засвідчити шлюб мусульманина із жінкою із цієї Одрокрової релігії.

Підхід до одностатевих шлюбів в ОАЕ незмінний – такі шлюби заборонені. Водночас міжконфесійні шлюби в ОАЕ можливі, але з певними особливостями, з прив'язкою до статі особи, адже чоловіки-мусульмани можуть одружуватися із жінками-немусульманками, натомість жінка-мусульманка не може вийти заміж за немусульманина, що можна пояснити особливостями релігії, яка сповідується у цій країні.

Серед держав, коли релігійна та світська форми шлюбу не виключають одна одну, а мають однакову юридичну силу й передбачені безпосередньо нормами спеціального законодавства, по-особливому виокремлюється правовий підхід Польщі. Основними нормативно-правовими актами, що регулюють сімейні відносини в Польщі, у тому числі й порядок реєстрації шлюбу, є кодекс про сім'ю та опіку (Kodeks rodzinny i opiekuńczy, 1964) і закон про записи актів цивільного стану (Prawo o aktach stanu cywilnego, 2014), і якщо вищезазначені передумови дотримані, то шлюб вважається укладеним у момент волевиявлення сторін у присутності священнослужителя.

Отже, одразу після укладення шлюбу священник оформляє свідоцтво, що вимагається законом, яке передається впродовж строку, визначеного законом, до відділу РАЦС за місцем укладання шлюбу з метою оформлення свідоцтва про шлюб.

Таким чином, у Польщі як цивільний, так і конкордатний шлюб створюють однакові правові наслідки. Вони є підставою для виникнення шлюбних відносин, спільної сумісної власності подружжя, а також породжують інші взаємні права й обов'язки подружжя, визначені Кодексом про сім'ю та опіку.

Дискусія і висновки

У результаті розгляду співвідношення канонічного та світського шлюбів у законодавстві окремих іноземних держав можна резюмувати, що виділяються різні підходи й варіанти регулювання шлюбних відносин. Кожна країна має власні норми та правила, які визначають форми й умови укладання шлюбу, його визнання та припинення. Виокремлюються як традиційні, так і новітні моделі шлюбу, з урахуванням релігійних, культурних і соціальних аспектів, що впливають на сімейні відносини. Важливе значення у процесі визнання канонічних шлюбів відіграють національні традиції та релігійні особливості конкретної держави.

У багатьох державах Європи (Італії, Іспанії, Англії, Польщі, Словаччині, Чехії, Португалії, Данії, Швеції, Фінляндії) визнаються як канонічні, так і світські шлюби. Таке саме визнання має місце в Австралії, Ізраїлі, у країнах Близького Сходу й в окремих випадках у США.

Натомість в Україні (так само як в інших державах колишнього СРСР, за винятком держав Балтії) визнається офіційним лише шлюб, зареєстрований у державних органах реєстрації актів цивільного стану.

Зазначене може створювати складнощі, зокрема для громадян України, які укладають шлюб з іноземцями на підставі релігійних церемоній за правом іноземних держав. Нині такі канонічні шлюби в Україні не визнаються, що призводить до невизначеності в майнових та особистих відносинах подружжя.

Отже, реалізація євроінтеграційних тенденцій розвитку національного сімейного права, у тому числі у сфері сімейних відносин, ускладнених іноземним елементом, передбачає не лише визнання та легалізацію різних форм шлюбних союзів і партнерств, зокрема з урахуванням положень проєкту Закону про інститут реєстрованих партнерств (Про інститут реєстрованих партнерств, 2023), а й урахування історичних, культурних, релігійних особливостей нашого суспільства та вільного волевиявлення наречених щодо обрання форми укладання шлюбу, однією із яких може стати канонічна форма. Зазначена форма шлюбу є цілком виправданою, якщо вона свідомо обрана майбутнім подружжям. Такий вибір має ґрунтуватися на нормах сімейного законодавства, яке потребує удосконалення та формування положень, які дозволятимуть як цивільну, так і релігійну форму шлюбу. Першим кроком у цьому напрямі має бути скасування частини 3 статті 21 СК України, яка унеможлиблює надання офіційного правового статусу канонічним шлюбам і, як наслідок, не визнає за особами, які уклали такий шлюб, прав та обов'язків подружжя.

У розвинутому демократичному суспільстві, заснованому на засадах вільного волевиявлення та всебічного захисту прав людини, майбутнє подружжя повинно мати свободу вибору форм укладання шлюбу з урахуванням їхніх релігійних і національних особливостей і традицій. Однією із правових гарантій такого вибору має бути свобода визначення форми шлюбу – можливість укладання канонічного або світського (зареєстрованого в державних органах) шлюбу.

Список використаних джерел

- Бервено, С. М., & Менджул, М. В. (2020). Інститут церковного шлюбу: порівняльно-правовий аспект. *Порівняльно-аналітичне право*, 2. <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/34939>.
- Верховна Рада України. (2002). *Сімейний кодекс України*. Закон від 10 січня 2002 р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>.
- Верховна Рада України. (2023). *Про інститут реєстрованих партнерств*. Проєкт Закону № 9103. <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/41497>.
- Civil Union Law for Citizens with no Religious Affiliation. (2010). https://main.knesset.gov.il/EN/about/history/Documents/kns18_CivilUnion_eng.pdf.

Constitution of the United Arab Emirates. (1971). [chrome-extension://efaidnbmnnnibpccajpcgclefindmkaj/https://wipo.int/edocs/lexdocs/laws/en/ae/ae051en.pdf](https://wipo.int/edocs/lexdocs/laws/en/ae/ae051en.pdf).

Constitution of the United States. <https://www.senate.gov/about/origins-foundations/senate-and-constitution/constitution.htm>.

Israel must recognize online marriages conducted via Utah, Supreme Court rules. (2022). *The Times of Israel*. <https://www.timesofisrael.com/israel-must-recognize-online-marriages-conducted-via-utah-supreme-court-rules/>.

Kodeks rodzinny i opiekuńczy. (1964). USTAWA z dnia 25 lutego 1964 r. <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=wdu19640090059>.

Marriage Act. (1949). <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/Geo6/12-13-14/76/contents>.

Marriage Act. (1961). Compilation No. 25. <https://www.legislation.gov.au/Details/C2016C00938>.

Marriage Amendment (Definition and Religious Freedoms) Act. (2017). <https://www.legislation.gov.au/>.

North Carolina General Statutes Chapter 51 – Marriage. Article 1. General Provisions. § 51-1. Requisites of marriage; solemnization. (2022). <https://law.justia.com/codes/north-carolina/2022/chapter-51/article-1/section-51-1/>.

On Personal Status. (2005). Federal Law of UAE № 28 Issued on 19/11/2005 Corresponding to 17 Shawal 1426 H. <https://shorturl.at/bgmVN>.

Prawo o aktach stanu cywilnego. (2014) Ustawa z dnia 28 listopada 2014 r. <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=wdu20140001741>.

Supreme Court of the United States. (1878). *Reynolds v. United States*. <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/98/145/>.

References

Berveno, S. M., & Menjul, M. V. (2020). The Institute of Church Marriage: Comparative Legal Aspect. *Comparative and Analytical Law*, 2 [in Ukrainian]. <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/34939>.

Civil Union Law for Citizens with no Religious Affiliation. (2010). https://main.knesset.gov.il/EN/about/history/Documents/kns18_CivilUnion_eng.pdf.

Constitution of the United Arab Emirates. (1971). [chrome-extension://efaidnbmnnnibpccajpcgclefindmkaj/https://wipo.int/edocs/lexdocs/laws/en/ae/ae051en.pdf](https://wipo.int/edocs/lexdocs/laws/en/ae/ae051en.pdf).

Constitution of the United States. <https://www.senate.gov/about/origins-foundations/senate-and-constitution/constitution.htm>.

Israel must recognize online marriages conducted via Utah, Supreme Court rules. (2022). *The Times of Israel*. <https://www.timesofisrael.com/israel-must-recognize-online-marriages-conducted-via-utah-supreme-court-rules/>.

Law on Civil Status Records. (2014) Law of 28 November 2014. <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=wdu20140001741> [in Polish].

Marriage Act. (1949). <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/Geo6/12-13-14/76/contents>.

Marriage Act. (1961). Compilation No. 25. <https://www.legislation.gov.au/Details/C2016C00938>.

Marriage Amendment (Definition and Religious Freedoms) Act. (2017). <https://www.legislation.gov.au/>.

North Carolina General Statutes Chapter 51 – Marriage. Article 1. General Provisions. § 51-1. Requisites of marriage; solemnization. (2022). <https://law.justia.com/codes/north-carolina/2022/chapter-51/article-1/section-51-1/>.

On Personal Status. (2005). Federal Law of UAE № 28 Issued on 19/11/2005 Corresponding to 17 Shawal 1426 H. <https://shorturl.at/bgmVN>.

Supreme Court of the United States. (1878). *Reynolds v. United States*. <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/98/145/>.

The Family and Guardianship Code (1964). ACT of 25 February 1964. <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=wdu19640090059> [in Polish].

Verkhovna Rada of Ukraine. (2002). *Family Code of Ukraine*. Law of 10 January 2002 [in Ukrainian]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>.

Verkhovna Rada of Ukraine. (2023). *On the Institute of Registered Partnerships*. Draft Law No. 9103 [in Ukrainian]. <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/41497>.

Отримано редакцією журналу / Received: 25.02.25

Прорецензовано / Revised: 15.03.25

Схвалено до друку / Accepted: 29.04.25

Liliya RADCHENKO, PhD (Law), Assoc. Prof.
ORCID ID: 0000-0002-7372-7134
e-mail: gli@online.ua
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

CANONICAL MARRIAGE IN CERTAIN FOREIGN COUNTRIES: PROBLEMS AND PROSPECTS FOR ITS RECOGNITION IN UKRAINE

Background. The article examines the peculiarities of recognition of canonical (religious) marriages, the procedure for their conclusion and the consequences thereof in the legislation and law enforcement practice of certain foreign countries, and the conditions and restrictions for the conclusion of such marriages. The author formulates conclusions and proposals for improving the national system of legal regulation of family relations.

Methods. In the process of determining and analysing the transformation of the normative recognition of religious marriages and their consequences in the legislation, legal doctrine and judicial practice of certain foreign countries, the author uses general philosophical and special legal methods of studying social regularities, legal phenomena and legal categories.

Results. The analysis of the correlation between canonical and secular marriages in the legislation of certain foreign countries allows identifying various approaches and options for regulating marriage relations. Each country has its own rules and regulations that determine the forms and conditions of marriage, its recognition and termination. Both traditional and modern models of marriage are distinguished, taking into account religious, cultural and social aspects that affect family relations. National traditions and religious peculiarities of a particular state play an important role in the process of recognising canonical marriages.

In many European countries, both canonical and secular marriages are recognised. Such recognition also occurs in Australia, Israel and the Middle East, and in some cases in the United States. In Ukraine, however, only marriages registered with the relevant state authorities are recognised as official.

Conclusions. Implementation of European integration trends in the development of national family law, including family relations complicated by a foreign element, involves not only recognition and legalisation of various forms of marriage unions, but also consideration of historical, cultural and religious peculiarities of society and free will of the bride and groom to choose the form of marriage, one of which may be the canonical form. This form of marriage is fully justified if it is consciously chosen by the future spouses. Such a choice should be based on the provisions of family law, which needs to be improved and provisions should be made allowing for both civil and religious forms of marriage.

Keywords: spouses, secular marriage, canonical marriage, religious marriage, church marriage, concordat marriage, family relations with a foreign element.

Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The author declares no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.

УДК: 342.8+342.553](477):341.1+061.1ЄС

DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2195/2025/1.129-11>Сергій СИЧ, асп.
ORCID ID: 0009-0004-9222-274X
e-mail: sychserhii@knu.ua

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

МАЙБУТНІЙ ВПЛИВ ДИРЕКТИВИ 94/80/ЄС НА ПРОВЕДЕННЯ МІСЦЕВИХ ВИБОРІВ В УКРАЇНІ

Вступ. У зв'язку з отриманням Україною статусу країни-кандидатки на вступ до Європейського Союзу потрібно гармонізувати свою конституційну, правову й нормативну базу та практику з нормами Європейського Союзу щодо права голосу й балотування на місцевих виборах для громадян Європейського Союзу, які проживають в Україні. Дослідження положень директиви 94/80/ЄС дасть можливість спрогнозувати зміни у Виборчий кодекс України для гармонізації законодавства.

Методи. Дослідження ґрунтується на застосуванні формально-логічного методу для виявлення переваг і недоліків правового регулювання проведення місцевих виборів у Європейському Союзі та порівняльно-правового методу для дослідження норм чинного вітчизняного законодавства й законодавства держави-члена Європейського Союзу, що регулює проведення місцевих виборів.

Результати. Установлено, що Директива 94/80/ЄС (Council Directive 94/80/EC, 1994) є основним нормативно-правовим актом Європейського Союзу, який надає кожному громадянину Європейського Союзу право голосувати й балотуватися на місцевих виборах. Проаналізовано статті Директиви 94/80/ЄС, їх позитивний і негативний вплив на вітчизняне законодавство країн-членів Європейського Союзу, а також можливі зміни до неї, які можуть відбутися до вступу України до Європейського Союзу. Наведено приклад і проаналізовано виборче законодавство Болгарії як країни-члена Європейського Союзу, яке гармонізоване з положеннями Директиви 94/80/ЄС. Також запропоновано зміни, які мають бути внесені до Виборчого кодексу України для гармонізації вітчизняного виборчого законодавства з положеннями Директиви 94/80/ЄС.

Висновки. Визначено, що виборче законодавство України наразі негармонізоване з положеннями Директиви 94/80/ЄС і виділено окремі положення Директиви 94/80/ЄС, які можуть стати найбільш проблемними для імплементації у вітчизняне законодавство.

Ключові слова: євроінтеграція, законодавство Європейського Союзу, виборче право, місцеві вибори.

Вступ

Передумови. У першому півріччі 2022 року Україна отримала статус країни-кандидатки на вступ до Європейського Союзу (ЄС). 28 лютого 2022 року Україна подала заявку на членство в ЄС, а 17 червня Європейська Комісія оприлюднила свій висновок щодо заявки України. Отже, 23 червня 2022 року Європейська Рада надала Україні статус кандидатки на вступ до Європейського Союзу. У межах вступу до ЄС Україна продовжує активну роботу над трьома дорожніми картами у сферах верховенства права, реформи державного управління та функціонування демократичних інституцій (Урядовий офіс координації європейської та євроатлантичної інтеграції, 2025). Це стратегічні документи, які визначають ключові реформи та трансформації за відповідними сферами й розроблення яких передбачене переговорною рамкою України з Європейським Союзом. Розроблення таких документів є звичною практикою на шляху до вступу в ЄС, такі самі документи готували й інші країни-кандидатки. Під час переговорного процесу ЄС оцінюватиме готовність України до вступу, зокрема за нормативними, інституційними й адміністративними критеріями.

Актуальність статті зумовлена тим, що Україні потрібно гармонізувати свою конституційну, правову й нормативну базу та практику з нормами Європейського Союзу щодо права голосу й балотування до Європейського Парламенту та місцевих виборів для громадян Європейського Союзу, які проживають в Україні.

Метою статті є дослідження положень основного нормативно-правового акту Європейського Союзу, що регулює проведення місцевих виборів у державах-членах ЄС, і прогнозування можливих змін до Виборчого кодексу України під час гармонізації законодавства.

Методи

Для реалізації визначеної мети були використані загальнонаукові та спеціальні методи наукового пізнання, серед яких формально-логічний і порівняльно-правовий.

Формально-логічний метод використовується для виявлення переваг і недоліків правового регулювання проведення місцевих виборів у Європейському Союзі згідно з положеннями Директиви 94/80/ЄС.

За допомогою порівняльно-правового методу здійснено дослідження норм чинного вітчизняного законодавства та законодавства держави-члена Європейського Союзу, що регулює проведення місцевих виборів.

Результати

Існують два основоположних нормативно-правових акти Європейського Союзу щодо виборчого процесу: акт ЄС "Про вибори депутатів Європейського Парламенту шляхом загального прямого голосування" (European Council, 1976), що стосується проведення виборів до Європейського Парламенту, і Директива 94/80/ЄС, яка визначає детальні умови для реалізації громадянами Європейського Союзу права голосу та права бути кандидатом на місцевих виборах, якщо вони проживають у державі-члені, громадянами якої вони не є. У межах цієї статті проаналізуємо положення та вплив на національне законодавство другого такого нормативно-правового акту Європейського Союзу.

Муніципальне або місцеве самоврядування – це рівень управління, найближчий до європейських громадян, і невід'ємна частина європейського політичного життя, яка безпосередньо впливає на людей. Демократична участь у муніципальних виборах відображає ширшу участь у житті місцевої громади. Вона також пов'язана із кращою інтеграцією в суспільство, почуттям приналежності та ширшим демократичним залученням. Однак громадяни ЄС, які скористалися своїм правом

© Сич Сергій, 2025

вільно пересуватися і проживати на території держав-членів (*мобільні громадяни ЄС*), ризикують втратити зв'язок із місцевою політичною культурою, коли переїжджають.

Громадянство ЄС надає кожному громадянину ЄС право голосувати й балотуватися на місцевих виборах і виборах до Європейського Парламенту незалежно від того, чи є він громадянином країни ЄС, у якій проживає, і на тих самих умовах, що й громадяни такої країни. Це право закріплено в статті 22(1) Договору про функціонування Європейського Союзу (Верховна Рада України, 2010). Громадяни ЄС, що проживають у державі-члені ЄС, громадянами якої вони не є, мають право голосувати на виборах до Європейського Парламенту й місцевих виборах у країні свого проживання на тих самих умовах, що й громадяни цієї країни. Однак між державами-членами все ще існують відмінності щодо концепції проживання. Деякі країни вимагають, щоби домівка або місце проживання виборців були розташовані на території, де проводяться вибори (напр. Естонія, Франція, Німеччина, Польща, Румунія, Словенія), або щоб вони зазвичай проживали там, тобто були постійними резидентами (Кіпр, Данія, Греція, Ірландія, Люксембург, Словаччина та Швеція), або щоб були внесені до реєстру населення (Бельгія та Чехія). Щоб мати право голосувати, у деяких країнах (Люксембург і Кіпр) громадяни ЄС також повинні відповідати вимозі щодо мінімального періоду проживання в країні. В усіх державах-членах громадяни інших країн ЄС повинні бути внесені до реєстру виборців (або автоматично, або в результаті подання заявки) до дня виборів, щоб мати право взяти участь у голосуванні.

Після вступу України до ЄС громадяни інших країн ЄС, які офіційно проживають в Україні, матимуть ті самі права, що й громадяни України, щодо участі у виборах до Європейського Парламенту й українських місцевих виборах. Міжнародна фундація виборчих систем (IFES) в Україні в публікації, присвяченій зобов'язанням України у сфері гармонізації із законодавством ЄС про вибори, зазначає про можливе запровадження процедури реєстрації громадян ЄС для голосування в Україні: для цього громадянам ЄС, які не є громадянами України, потрібно буде зареєструвати своє право на тимчасове чи постійне проживання в Україні в Державній міграційній службі, яка підпорядковується Міністерству внутрішніх справ України, і з цього моменту громадянин ЄС має вважатися членом місцевої громади за місцем фактичного проживання в Україні (Воллі, 2023).

Також у публікації акцентується увага на тому, що громадяни ЄС матимуть право подати заяву про (постійну) зміну виборчої адреси та скористатися процедурою тимчасової зміни місця голосування так само, як українці на обох видах виборів – місцевих і до Європейського Парламенту. Звісно, можливі також інші шляхи, якими законодавець може піти, коли визначатиметься механізм, за яким визнаватиметься, що той чи інший громадянин Європейського Союзу проживає в Україні. Проте варіант, запропонований фахівцями Міжнародної фундації виборчих систем, на нашу думку, цілком відповідатиме чинному законодавству Європейського Союзу й не привнесе значних змін у міграційне законодавство України, адже Державна міграційна служба України вже наділена схожими повноваженнями відповідно до Закону України "Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства" (Верховна Рада України, 2011) і Постанови Кабінету Міністрів України "Про затвердження Порядку оформлення, виготовлення і видачі посвідки на постійне проживання та посвідки на

тимчасове проживання і технічного опису їх бланків" (Кабінет Міністрів України, 2012; Воллі, 2023).

Основним нормативно-правовим актом Європейського Союзу, який надає кожному громадянину ЄС право голосувати й балотуватися на місцевих виборах, є Директива 94/80/ЄС (далі Директива).

Перш за все, варто згадати про два суттєвих обмеження виборчих прав громадян Європейського Союзу, передбачених Директивою. По-перше, держава-член може вирішити, що лише її громадяни мають право балотуватися на посаду голови виконавчого органу місцевого самоврядування. По-друге, якщо понад 20 % населення, яке має право голосу на місцевих виборах, не є громадянами країни-члена, то така держава-член може вимагати додаткового періоду проживання для участі в місцевих виборах.

Стаття 3 Директиви визначає, що будь-яка особа, яка є громадянином Європейського Союзу та не є громадянином держави-члена проживання, але відповідає тим самим умовам щодо права голосу та права бути кандидатом, які ця держава встановлює законом для своїх громадян, має право голосувати й висувати свою кандидатуру на муніципальних виборах у державі-члені проживання.

Варто зазначити, що деякі держави-члени в минулому неправильно трактували статтю 3 Директиви й вимагали від мобільних громадян ЄС мати постійне місце проживання протягом 5 років, щоб голосувати або балотуватися на муніципальних виборах. З того часу всі держави-члени внесли зміни до свого національного законодавства і скасували будь-які подібні вимоги.

Стаття 4 Директиви встановлює, що якщо громадяни держави-члена повинні проживати на території цієї держави протягом певного мінімального періоду, щоб голосувати й балотуватися на виборах, то вони вважаються такими, що виконали цю умову, якщо проживали протягом еквівалентного періоду в інших державах-членах.

Положення цієї статті узгоджується з положеннями частини 2 Договору про функціонування Європейського Союзу, у якій визначається, що кожен, хто має громадянство однієї з держав-членів, є громадянином ЄС. Серед прав таких громадян, зокрема, є вільне пересування та проживання в межах території держав-членів. На нашу думку, це позитивна практика, яка сприяє інтернаціоналізації суспільства, не позбавляючи при цьому громадян країн-членів ЄС їхніх виборчих прав.

Стаття 5 Директиви дозволяє державам-членам позбавляти громадян права балотуватися на муніципальних виборах, якщо за індивідуальним рішенням вони були позбавлені права балотуватися відповідно до законодавства своєї держави-члена Європейського Союзу. Ця стаття також дозволяє державам-членам обмежити певні посади в місцевій адміністрації для своїх громадян, а саме голови, заступника або члена керівної колегії виконавчого органу місцевого самоврядування. Це застосовується незалежно від того, чи громадянин держави-члена обирається на посаду на весь термін, чи для тимчасового або проміжного виконання функцій.

Хоча це цілком законно, такі обмеження все ще можна вважати викликом для участі мобільних громадян ЄС у виборах і обмежує їхню роль лише в законодавчій політиці, на думку Дерекса Хатчесона та Аліни Остлінг (Hutcheson, & Ostling, 2021). Із цією думкою можна не погодитись, адже мери муніципалітетів усе ж таки для ефективної роботи мають повною мірою володіти мовою країни, розумітися на звичаях і традиціях того чи іншого

муніципалітету, що не завжди можуть громадяни інших країн-членів ЄС, навіть які прожили певну кількість років у муніципалітеті. Тому таке обмеження Директиви видається раціональним із погляду інтересів саме громад, а не окремих громадян.

Відповідно до статті 6 Директиви на осіб, які балотуються як кандидати, поширюються ті самі умови щодо несумісності, які застосовуються до громадян держави-члена, де вони проживають. Також варто зазначити, що держави-члени можуть окремо передбачити, що обіймання виборної муніципальної посади в державі-члені проживання також несумісне з обійманням посад в інших державах-членах, які є еквівалентними посадам, що зумовлюють несумісність у державі-члені проживання.

Стосовно пасивного виборчого права громадян Європейського Союзу, деякі країни можуть слугувати прикладом для наслідування. Наприклад, відповідно до звіту політичної участі громадян Європейського Союзу у Бельгії авторства Данієлі Вінтілі та інших, з огляду на зростання електорального потенціалу іноземців у Бельгії, кілька бельгійських політичних партій вирішили включити до своїх статутів окремі згадки про негромадян-резидентів, і включення іноземців до партійних списків на місцевих виборах є однією з прямих стратегій, за допомогою якої партії намагаються привернути увагу цієї специфічної ніші електорату. Особливо на місцевих виборах 2018 року багато з таких кандидатів-негромадян були активними щодо мобілізації участі у виборах груп свого походження (Vintila, Lafleur, & Nikolic, 2021).

Стаття 7 передбачає, що громадяни ЄС можуть реалізувати своє право голосу на муніципальних виборах у державі-члені за місцем проживання, якщо вони про це просять. Більшість держав-членів уже запровадили сприятливу систему автоматичної реєстрації у виборчих списках таких громадян ЄС.

Саракуца Марія зазначає, що "сам факт закріплення за європейськими громадянами подібної правомочності зміцнює як їх офіційний статус, так і сам інститут громадянства Європейського Союзу". Можна погодитись із висновком науковиці, що надання громадянам Європейського Союзу політичних прав, навіть з існуючими обмеженнями, сприяє прозорості механізмів влади Євросоюзу, а також підвищенню політичної активності громадян Європейського Союзу з метою ліквідації "дефіциту демократії" (Саракуца, 2014, с. 47).

Відповідно до статті 8 Директиви держави-члени повинні виконувати певні обов'язки, щоб полегшити мобільним громадянам ЄС реєстрацію у виборчих списках. Зокрема, держави-члени повинні вжити необхідних заходів для того, щоб виборці могли бути внесені до списку виборців задовго до дня голосування. Крім того, громадяни ЄС, які бажають бути включеними до списку виборців, повинні надати ті самі документи, що й громадяни країни, у якій проходять місцеві вибори. Однак держави-члени можуть вимагати від таких громадян ЄС пред'явити документ, що посвідчує особу, а також офіційну декларацію із зазначенням його/її громадянства та адреси в державі-члені, де він/вона проживає.

Відповідно до висновків звіту, присвяченого огляду перешкод для політичної участі за авторства Дерека Хатчесона та Аліни Остлінг, участь мобільних громадян ЄС у муніципальних виборах не розглядається як пріоритет у більшості країн. Причин для цього може бути декілька. Наприклад, бюрократичні перепони ускладнюють участь мобільних виборців ЄС у виборах у багатьох країнах ЄС. Необхідність окремої реєстра-

ції, часто зі складними процедурами й додатковими кроками, нерозуміння політичної системи й мови країни, а також відсутність ідентифікації з політичними партіями – усе це стримує участь у виборах (Hutcheson, & Ostling, 2021).

Важко не підтримати позицію дослідників, коли і Європейська Комісія висуває пропозицію внести зміни до Директиви, яка була розроблена з метою розв'язання деяких проблем, що виникли за роки, які минули з моменту набуття чинності Директиви, зокрема того факту, що, незважаючи на вжиті заходи, мобільні громадяни ЄС усе ще стикаються з труднощами у здійсненні своїх виборчих прав на муніципальних виборах (European Commission, 2018). Зокрема, змінами пропонується спростити процес реєстрації для участі в голосуванні та балотуванні на муніципальних виборах. Наприклад, пропозиція запроваджує стандартизовані зразки офіційних декларацій, які мають подавати мобільні громадяни ЄС для реєстрації як виборці та кандидати на муніципальних виборах; вона передбачає, що мобільні громадяни ЄС отримуватимуть повідомлення про виключення їх зі списку виборців, якщо держави-члени ЄС нададуть таке повідомлення своїм громадянам, а також у разі виявлення помилок у списках виборців або кандидатів передбачаються такі самі засоби правового захисту, як і для національних громадян. Також змінами пропонується мобільним громадянам ЄС такий самий доступ до дострокового голосування, голосування поштою, електронного голосування та голосування через інтернет, як і громадянам держави-члена, у якій вони проживають. Підтримуємо такий напрям реформування, зокрема статті 8 Директиви, і вважаємо, що немає причин відкладати полегшення реєстрації для участі у виборах для громадян країн-членів Європейського Союзу, адже така реєстрація загалом є основою для забезпечення реалізації ними активного та пасивного виборчого права, наданого цією Директивою.

Стаття 9 Директиви встановлює, що громадяни ЄС, які мають право балотуватися як кандидати, повинні надати ті самі підтверджувальні документи, що й національні громадяни. Держави-члени можуть вимагати обмежену кількість необов'язкових документів, окрім офіційної декларації із зазначенням громадянства й адреси в державі-члені проживання. Національне законодавство, яке вимагає надання довідки з рідної держави-члена громадянина ЄС про те, що громадянин не був позбавлений права балотуватися як кандидат, не відповідає Директиві. Таку довідку можна вимагати лише у випадку, якщо автентичність декларації викликає сумніви. В іншому випадку це стане додатковим тягарем для мобільних громадян ЄС. Вимога про надання ідентифікаційного номера посвідки на проживання також не відповідає Директиві.

На нашу думку, важливим аспектом є те, що така практика сприяє реалізації основного демократичного права – права на участь у виборах, що є важливою частиною політичної інтеграції громадян ЄС у країні їхнього проживання. Положення гарантує, що громадяни ЄС не будуть обмежені в реалізації цього права через адміністративні бар'єри, і це стимулює їхню активну участь у політичному житті тієї країни, де вони проживають. Звісно, важливо й надалі уніфікувати національне законодавство країн-членів, щоб усі вони вимагали однакові необов'язкові документи від мобільних громадян ЄС для усунення додаткових бюрократичних перепон у реалізації виборчого права.

Статті 10 та 11 Директиви вимагають, щоб держава-член за місцем проживання інформувала мобільних громадян ЄС про умови й детальні механізми реалізації виборчих прав на муніципальних виборах вчасно й належним чином. Зокрема, мобільні громадяни мають право бути поінформованими про дії, вжиті за їхніми заявами про включення до виборчих списків або балотування як кандидатів. Якщо держава-член ЄС відхиляє прохання про включення до виборчих списків або про висунення своєї кандидатури, то Директива вимагає, щоб мобільні громадяни мали такі само засоби правового захисту, як і громадяни держав-членів ЄС.

Насправді, хоча положення цих статей декларують правильні речі, на практиці все не так однозначно. Такий висновок можна зробити, проаналізувавши звіт політичної участі громадян Європейського Союзу у Греції грецького дослідника Дімітріса Крістопоулоса. За даними у звіті, у Греції інформують мобільних громадян ЄС про їхні права, надані Директивою, повідомленням на офіційному вебсайті Міністерства внутрішніх справ грецькою та англійською мовами. Це єдина офіційна інформація в інтернеті, більше жодні офіційні асоціації, форуми чи вебсайти не залучені до виконання покладеного статтями 10 та 11 Директиви на держав обов'язку інформування громадян Європейського Союзу (Christopoulos, 2021). Звісно, інформування повідомленням на єдиному вебсайті важко вважати дієвим, тому ці статті Директиви, на нашу думку, потребують суттєвих поправок, які б забезпечили їх реальне, а не декларативне, виконання на практиці.

Стаття 12 Директиви дозволяє винятки з принципу рівного ставлення, якщо це виправдано проблемами, характерними для держави-члена. Держава-член, де частка мобільних громадян ЄС, які досягли виборчого віку, перевищує 20 % від загальної кількості виборців, може вимагати від виборців і кандидатів мінімального терміну проживання. Вона також може вжити заходів для зміни складу списків кандидатів. Це робиться для кращої інтеграції негромадян і уникнення поляризації між списками кандидатів національних і громадян ЄС. Важливо зазначити, що наразі Люксембург є єдиною державою-членом ЄС, яка використовує цей виняток. Він надає право голосу лише мобільним громадянам ЄС, які мають законне місце проживання в Люксембурзі та проживали там щонайменше 5 років до реєстрації.

Можна погодитись із Весною Корік та Александрою Ребреновіч, що можливість відступати від Директиви, яка передбачена цією статтею, є добре збалансованою і адекватно відповідає потребам національної демократії країн-членів Європейського Союзу (Ćorić, & Rabrenović, 2024). Проте, звісно, позитивним аспектом вважаємо той факт, що лише в Люксембурга виникає реальна потреба застосовувати положення статті 12 на практиці. Це свідчить про певну збалансованість національних інтересів і загальноєвропейських у всіх інших 26 країнах ЄС.

Загалом положення Директиви забезпечують дотримання в державах-членах ЄС принципу недискримінації, адже громадяни ЄС повинні користуватися виборчими правами на тих самих умовах, що й громадяни держави-члена, у якій вони проживають. Це вимагає, наприклад, доступу до тих самих процедур оскарження будь-яких упущень чи помилок у виборчих списках або заявах кандидатів, а також поширення обов'язкового голосування на осіб, які не є громадянами ЄС. Принцип недискримінації також означає, що громадяни ЄС повинні мати можливість брати участь у політичному

житті держави-члена, у якій вони проживають, і вступати до політичних партій у своїй країні проживання.

Для прикладу імплементації Директиви в національне законодавство держави-члена ЄС наведемо положення Виборчого кодексу Болгарії (Central Electoral Commission of the Republic of Bulgaria, 2013). Глава 7 Кодексу присвячена місцевим виборам, і у статті 396 зазначається, що право обирати членів муніципальних рад і мерів мають громадяни Болгарії, які на день виборів досягли 18 років, не мають заборони брати участь у виборах, не відбувають покарання у вигляді позбавлення волі та проживають принаймні останні 6 місяців у відповідному населеному пункті. Будь-який громадянин держави-члена Європейського Союзу, який не є громадянином Болгарії, має право обирати членів муніципальних рад і мерів, якщо він/вона досягли 18 років на день виборів включно, без заборони брати участь у виборах, не відбуває покарання у вигляді позбавлення волі, має статус довгострокового або постійного резидента Республіки Болгарія, проживає принаймні останні 6 місяців у відповідному населеному пункті і не позбавлений права голосу в державі-члені, громадянином якої він/вона є.

Відповідно до статті 397 Кодексу, громадяни Болгарії, які на день виборів досягли 18 років, не мають заборони брати участь у виборах, не відбувають покарання у вигляді позбавлення волі та проживають у відповідній місцевості щонайменше останні 6 місяців, мають право балотуватися до муніципальної ради та на посаду муніципального голови. Будь-який громадянин держави-члена Європейського Союзу, який не є громадянином Болгарії і на день виборів досяг 18 років, без заборони брати участь у виборах, не відбуває покарання у вигляді позбавлення волі, має статус довгострокового або постійного резидента в Республіці Болгарія, проживає принаймні останні 6 місяців у відповідному населеному пункті й не позбавлений права балотуватися на виборах у державі-члені, громадянином якої він є, має право бути обраним до муніципальної ради. Важливо зазначити, що ця стаття забороняє громадянам ЄС балотуватися на посаду голови населеного пункту, що дозволено Директивою.

У пункті 3 частини 1 статті 407 Кодексу окремо прописаний обов'язок Центральної виборчої комісії організовувати та проводити через медіа або в інший належний спосіб роз'яснювальну кампанію щодо умов, за яких громадяни іншої держави-члена Європейського Союзу можуть обирати депутатів муніципальних рад і мерів і бути обраними до муніципальних рад. Роз'яснювальна кампанія має розпочинатися не пізніше ніж за 15 днів до закінчення відповідного періоду, з якого виникають права й обов'язки для громадян іншої держави-члена Європейського Союзу у зв'язку з виборами. Також пункт четвертий тієї самої статті уповноважує болгарську ЦВК на запит компетентних органів держав-членів Європейського Союзу проводити перевірку обставин, зазначених у деклараціях громадян Болгарії, поданих у відповідній країні, і надсилати інформацію протягом 5 робочих днів із дня отримання запиту.

Виборчі списки в країні поділяються на дві частини, відповідно до статей 406–407 Кодексу: у першій частині громадяни Республіки Болгарія, у другій – громадяни ЄС. Відповідно до статті 408 Кодексу, громадянин іншої держави-члена Європейського Союзу, який відповідає всім умовам і бажає бути включеним до виборчого списку, не пізніше ніж за 40 днів до дня виборів подає до муніципальної адміністрації за адресою проживання на території відповідного населеного пункту декларацію.

Очевидно, що гармонізація національного законодавства з положеннями Директиви потребуватиме значних змін. Перш за все, необхідно зазначити, що надання громадянам країн-членів Європейського Союзу активного та пасивного виборчого права на місцевих виборах не суперечить положенням Конституції України. Погоджуємось із думкою Володимира Корнієнка, що "аргументом є те, що стаття 26 Конституції України передбачає національний правовий режим для іноземців, що перебувають в Україні на законних підставах, за винятками, встановленими Конституцією, законами чи міжнародними договорами України, тобто конституційно-правове забезпечення участі іноземців-членів територіальної громади у місцевих виборах може бути здійснено на рівні Виборчого кодексу України" (Корнієнко, 2021, с. 66–167).

За прикладом Болгарії пропонуємо такі зміни у Виборчий кодекс України (ВК) (Виборчий кодекс України, 2019) для імплементації положень Директиви в національне виборче законодавство. По-перше, наразі у статті 6 ВК прописані лише виборчі права громадян України. Доречно буде додати до статті частини 7 гарантії громадянам держав-членів Європейського Союзу, які не є громадянами України, мати право голосу на виборах, наприклад депутатів сільської, селищної, міської ради, сільського, селищного, міського голови, якщо такий громадянин досяг 18 років на день виборів включно, не визнаний судом недієздатним, не позбавлений права голосу в державі-члені, громадянином якої він/вона є, і виборча адреса яких віднесена до території відповідної територіальної громади. Зміни потрібно внести й у статтю 8 ВК, додавши частину про документи, які підтверджують особу виборця-громадянина країни-члена Європейського Союзу.

Надзвичайно важливо буде визначитись, чи надавати право громадянам країн-членів Європейського Союзу бути обраними сільськими, селищними, міськими головами. Пропонуємо на початку членства України в ЄС, за прикладом Болгарії, не надавати такого права громадянам країн-членів Європейського Союзу, адже це не є порушенням положень Директиви. Більше того, у багатьох країнах-членах Європейського Союзу, як і в Болгарії, забороняється іноземцям балотуватися на посади муніципальних голів. На момент моніторингового звіту ЄС у 2012 році 14 держав-членів не резервували жодної посади у своїх органах місцевого самоврядування виключно для власних громадян, а 3 держави-члени запровадили обмеження лише стосовно посад голів місцевих органів влади, заборонивши мобільним громадянам ЄС обіймати їх. Шість держав-членів обмежили всі посади вище члена виконавчого комітету, а дві запровадили всі дозволені обмеження. Після зазначеного звіту Угорщина та Румунія сповістили Європейську Комісію про зміни у своєму національному законодавстві, ухваленому на імплементацію Директиви, якими попередні обмеження було скасовано. Проте варто звернути увагу, що Угорщина та Румунія скасували такі обмеження після років перебування у складі Європейського Союзу. Таким саме шляхом, на нашу думку, має піти й Україна, скасувавши заборону на балотування на посади сільського, селищного, міського голів через 10–15 років після початку перебування у Європейському Союзі. Таким чином відповідні зміни потрібно внести й у розділ 37 Виборчого кодексу України "Висування та реєстрація кандидатів на місцевих виборах".

Оскільки книга четверта Виборчого кодексу України регулює проведення місцевих виборів, то очевидно, що

найбільше змін для імплементації положень Директиви потрібно внести саме до неї. Наприклад, у статті 193 ВК варто передбачити право громадян країн-членів ЄС бути обраними депутатами сільських, селищних, міських рад. Обмеження права бути обраним депутатом для особи, яка має судимість за вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину, кримінального правопорушення проти виборчих прав громадян чи корупційного кримінального правопорушення, чи кримінального правопорушення проти основ національної безпеки України, передбаченого статтею 111-1 Кримінального кодексу України, якщо ця судимість не погашена або не знята в установленому законом порядку, поширюватиметься і на громадян країн-членів ЄС.

На етапі складання списків виборців, їх перевірки й уточнення виборчого процесу місцевих виборів варто передбачити, що громадянин іншої держави-члена Європейського Союзу, який відповідає всім умовам і бажає бути включеним до виборчого списку, не пізніше ніж за 30 днів до дня виборів подає до відповідної територіальної виборчої комісії документ, що підтверджує його право бути включеним до списку. Таким документом може бути посвідка на тимчасове або постійне проживання в Україні, видана відповідно до законодавства Державною міграційною службою України. Також варто передбачити громадянам країн Європейського Союзу можливість бути членами територіальних виборчих комісій; виборчої комісії Автономної Республіки Крим; обласних виборчих комісій; районних, міських, районних у містах виборчих комісій; селищних, сільських, дільничних виборчих комісій.

У розділ 38 Виборчого кодексу України "Особливості інформаційного забезпечення місцевих виборів" варто внести зміни, додавши обов'язок Центральної виборчої комісії організовувати та проводити через медіа або в інший належний спосіб роз'яснювальну кампанію щодо умов, за яких громадянин іншої держави-члена Європейського Союзу можуть обирати депутатів селищних, сільських, міських рад; сільського, селищного, міського голову й бути обраними до селищних, сільських, міських рад. Роз'яснювальна кампанія має розпочинатися не пізніше ніж за 15 днів до закінчення відповідного періоду, з якого виникають права й обов'язки для громадян іншої держави-члена Європейського Союзу у зв'язку з виборами.

У частині третій статті 240 Виборчого кодексу України наразі зазначається, що "Текст виборчого бюлетеня викладається державною мовою і повинен бути розміщений на одному аркуші та лише з одного боку". Для того, щоб громадяни країн-членів Європейського Союзу змогли належним чином реалізувати своє активне виборче право, необхідно усунути умову, що бюлетень викладається лише державною мовою. Із цієї самою метою плакати, які дільнична виборча комісія в обов'язковому порядку розміщує, що роз'яснюють порядок голосування та відповідальність за порушення законодавства про вибори депутатів, мають бути не лише українською мовою, але й англійською, і, за можливості, іншими офіційними мовами Європейського Союзу. Також пропонуємо, за прикладом Болгарії, поділяти виборчі списки на дві частини: перша – для громадян України, друга – для громадян Європейського Союзу. Таким чином можна забезпечити, наприклад, надсилання іменних запрошень, що передбачено частиною першою статті 247 Виборчого кодексу України, англійською мовою для громадян Європейського Союзу. Варто також передбачити, що й офіційне оприлюднення

результатів місцевих виборів має здійснюватися не лише українською мовою.

Дискусія і висновки

Наразі чинне законодавство України про місцеві вибори не відповідає положенням Директиви, що зрозуміло, адже країни-члени Європейського Союзу починали дозволяти громадянам ЄС голосувати та балотуватися на місцевих виборах лише після того, як ставали повноправними членами Європейського Союзу. Однак, зважаючи на заяви українських та європейських політиків, що орієнтовний рік вступу України до Європейського Союзу 2030, а місцеві вибори мають відбутися у 2025 і 2030 роках, то здається важливим починати готувати відповідні зміни до Виборчого кодексу України заздалегідь. Має місце ризик, що між датою вступу України до ЄС і датою проведення місцевих виборів буде мало часу.

Положення Директиви 94/80/ЄС наразі не є досконалими, що підтверджується ініціативою Європейської Комісії щодо внесення суттєвих поправок, проте вони надають державам-членам певну свободу дій. Стосовно окремих положень Директиви мають відбутися широкі дискусії перед початком реформування виборчого законодавства, наприклад щодо того, чи дозволяти громадянам Європейського Союзу балотуватися на посади селищних, сільських, міських голів. Також не можна забувати, що реформування виборчого законодавства є важливим складником Дорожньої карти функціонування демократичних інституцій, тому задля якнайшвидшого просування інтеграції України до Європейського Союзу робота з напрацювання законодавчих змін стосовно проведення місцевих виборів має починатися вже зараз.

На наше переконання, розширення кола осіб, яким державою надано активне й пасивне виборче право на місцевих виборах шляхом імплементації норм Директиви 94/80/ЄС у вітчизняне законодавство, через певну кількість років позитивно вплине на місцеве самоврядування загалом і сприятиме більш повному представництву населення тієї чи іншої території у відповідній територіальній раді.

Список використаних джерел

- Верховна Рада України. (2010). *Консолідовані версії Договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського Союзу* (1992, 1957). https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/994_b06#Text.
- Верховна Рада України. (2011). *Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства*. Закон України від 22.09.2011 р. № 3773-VI. <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/3773-17#Text>.
- Верховна Рада України. (2019). *Виборчий кодекс України*. Закон України від 19.12.2019 р. № 396-IX. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20#Text>.
- Воллі, М. (2023). Законодавство ЄС про вибори та зобов'язання України. Версія 1. *IFES в Україні*. <https://www.ifesukraine.org/wp-content/uploads/2024/01/zakonodavstvo-eu-pro-vybory-ta-zabovyzannia-ukrainy.pdf>.
- Кабінет Міністрів України. (2012). *Про затвердження Порядку оформлення, виготовлення і видачі посвідки на постійне проживання та посвідки на тимчасове проживання і технічного опису їх бланків та внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 26 грудня 2002 р. № 1983*. Постанова від 28.03.2012 р. № 251. <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/251-2012-n#Text>.
- Корнієнко, В. О. (2021). Європейські виборчі стандарти та конституційно-правове регулювання місцевих виборів в Україні [Рукопис дис. д-ра філософії]. Національний університет "Одеська юридична академія". <https://dspace.onua.edu.ua/items/65186a0c-a9e5-42b1-a3e5-16bc6518c050>.
- Саракуца, М. О. (2014). Деякі аспекти реалізації політичних прав громадян Європейського Союзу. *Право і суспільство*, 1, 42–47. http://pravoisuspiilstvo.org.ua/archive/2014/1_2014/09.pdf.
- Урядовий офіс координації європейської та євроатлантичної інтеграції. (2025). *Україна готує три Дорожні карти в межах вступу до ЄС: що передбачають ці документи і чому вони важливі*. <https://eu-ua.kmu.gov.ua/news/ukrayina-gotuye-try-dorozhni-karty-v-mezhah-vstupu-do-yes-shho-peredbachayut-tsi-dokumenty-i-chomu-vony-vazhlyvi/>.
- Central Electoral Commission of the Republic of Bulgaria. (2013). *Bulgaria Election Code*. <https://www.cik.bg/en/laws>

Christopoulos, D. (2021). *Report on political participation of Mobile citizens: Greece*. European University Institute. https://cadmus.eui.eu/bitstream/handle/1814/72702/RSCAS_GLOBALCIT_PP_2021_9.pdf?seq

Čorić, V., & Rabrenović, A. (2024). How to ensure free and fair elections in the EU and beyond: a need for rule of law, democracy and human rights principles to stand together. *EU at the Crossroads – Ways to Preserve Democracy and Rule of Law* (p. 980). <https://hrcak.srce.hr/ojs/index.php/eclic/article/view/32311>.

Electoral rights of mobile Union citizens in municipal elections. (2023). Revision of Council Directive 94/80/EC: Briefing. [https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document/EPRS_BRI\(2023\)739301](https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document/EPRS_BRI(2023)739301)

European Commission. (2018). *Report from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the regions on the application of Directive 94/80/EC on the right to vote and to stand as a candidate in municipal elections*. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX:52018D0044>.

European Council. (1976). *Act concerning the election of the members of the European Parliament by direct universal suffrage*. [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:01976X1008\(01\)-20020923](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:01976X1008(01)-20020923).

European Council. (1994). *Council Directive 94/80/EC of 19 December 1994 laying down detailed arrangements for the exercise of the right to vote and to stand as a candidate in municipal elections by citizens of the Union residing in a Member State of which they are not nationals*. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:01994L0080-20130701>.

Hutcheson, D. S., & Ostling, A. (2021). *Comparative overview of the obstacles to political participation*. European University Institute. https://cadmus.eui.eu/bitstream/handle/1814/71158/RSCAS_GLOBALCIT_PP_2021_1.pdf?sequence=1&isAllowed=y

Vintila, D., Lafleur, J.-M., & Nikolic, L. (2021). *Report on political participation of Mobile citizens: Belgium*. European University Institute. https://www.researchgate.net/publication/354809353_Report_on_Political_Participation_of_Mobile_EU_Citizens_Belgium.

References

- Cabinet of Ministers of Ukraine. (2012). *On Approval of the Procedure for Registration, Production and Issuance of Permanent Residence Permit and Temporary Residence Permit and Technical Description of their Forms and Amendments to the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of 26 December 2002 No. 1983*. Resolution of 28.03.2012 No. 251 [in Ukrainian]. <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/251-2012-n#Text>
- Central Electoral Commission of the Republic of Bulgaria. (2013). *Bulgaria Election Code*. <https://www.cik.bg/en/laws>.
- Christopoulos, D. (2021). *Report on political participation of Mobile citizens: Greece*. European University Institute. https://cadmus.eui.eu/bitstream/handle/1814/72702/RSCAS_GLOBALCIT_PP_2021_9.pdf?seq
- Čorić, V., & Rabrenović, A. (2024). How to ensure free and fair elections in the EU and beyond: a need for rule of law, democracy and human rights principles to stand together. *EU at the Crossroads – Ways to Preserve Democracy and Rule of Law* (p. 980). <https://hrcak.srce.hr/ojs/index.php/eclic/article/view/32311>.
- Electoral rights of mobile Union citizens in municipal elections. (2023). Revision of Council Directive 94/80/EC: Briefing. [https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document/EPRS_BRI\(2023\)739301](https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document/EPRS_BRI(2023)739301)
- European Commission. (2018). *Report from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the regions on the application of Directive 94/80/EC on the right to vote and to stand as a candidate in municipal elections*. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX:52018D0044>.
- European Council. (1976). *Act concerning the election of the members of the European Parliament by direct universal suffrage*. [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:01976X1008\(01\)-20020923](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:01976X1008(01)-20020923).
- European Council. (1994). *Council Directive 94/80/EC of 19 December 1994 laying down detailed arrangements for the exercise of the right to vote and to stand as a candidate in municipal elections by citizens of the Union residing in a Member State of which they are not nationals*. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:01994L0080-20130701>.
- Government Office for Coordination of European and Euro-Atlantic Integration. (2025). *Ukraine is preparing three Roadmaps to join the EU: what do these documents envisage and why are they important* [in Ukrainian]. <https://eu-ua.kmu.gov.ua/news/ukrayina-gotuye-try-dorozhni-karty-v-mezhah-vstupu-do-yes-shho-peredbachayut-tsi-dokumenty-i-chomu-vony-vazhlyvi/>
- Hutcheson, D. S., & Ostling, A. (2021). *Comparative overview of the obstacles to political participation*. European University Institute. https://cadmus.eui.eu/bitstream/handle/1814/71158/RSCAS_GLOBALCIT_PP_2021_1.pdf?sequence=1&isAllowed=y
- Kornienko, V. (2021). *European Electoral Standards and Constitutional and Legal Regulation of Local Elections in Ukraine* [Doctoral Dissertation]. National University "Odesa Law Academy" [in Ukrainian]. <https://dspace.onua.edu.ua/items/65186a0c-a9e5-42b1-a3e5-16bc6518c050>.
- Sarakuca M. (2014). Some aspects of realization of political rights of citizens of the European Union. *Law and Society*, 1, 42–47 [in Ukrainian]. http://pravoisuspiilstvo.org.ua/archive/2014/1_2014/09.pdf
- Verkhovna Rada of Ukraine. (2010). *Treaty on the functioning of the European Union and The Treaty on the European Union* (1992, 1957) [in Ukrainian]. https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/994_b06#Text.

Verkhovna Rada of Ukraine. (2011). *On the Legal Status of Foreigners and Stateless Persons*. Law of Ukraine of 22.09.2011 No. 3773-VI) [in Ukrainian]. <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/3773-17#Text>.

Verkhovna Rada of Ukraine. (2019). *Election Code of Ukraine*. Law of Ukraine dated 19.12.2019 №396-IX [in Ukrainian]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20#Text>.

Vintila, D., Lafleur, J.-M., & Nikolic, L. (2021). *Report on political participation of Mobile citizens: Belgium*. European University Institute.

https://www.researchgate.net/publication/354809353_Report_on_Political_Participation_of_Mobile_EU_Citizens_Belgium.

Walley M. (2023). EU election law and Ukraine's obligations. Version 1. IFES in Ukraine [in Ukrainian]. <https://www.ifesukraine.org/wp-content/uploads/2024/01/zakonodavstvo-eu-pro-vybory-ta-zabovnyazannia-ukrainy.pdf>.

Отримано редакцією журналу / Received: 14.03.25

Прорецензовано / Revised: 09.04.25

Схвалено до друку / Accepted: 29.04.25

Serhii SYCH, PhD Student

ORCID ID: 0009-0004-9222-274X

e-mail: sychserhii@knu.ua

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

FUTURE IMPACT OF DIRECTIVE 94/80/EU ON LOCAL ELECTIONS IN UKRAINE

Background. Due to Ukraine's accession to the European Union, is necessary to harmonize its constitutional, legal and regulatory framework and practice with the EU norms on the right to vote and stand for local elections for EU citizens residing in Ukraine. The study of the provisions of Directive 94/80/EC will make it possible to predict changes to the Electoral Code of Ukraine to harmonize the legislation.

Methods. The study is based on the application of the formal logical method to identify the advantages and disadvantages of legal regulation of local elections in the European Union and the comparative legal method to study the provisions of the current national legislation and the legislation of the European Union Member State regulating local elections.

Results. The author establishes that Directive 94/80/EC is the main legal act of the European Union which grants every citizen of the European Union the right to vote and stand for election in local elections. The author analyzes the articles of Directive 94/80/EC, their positive and negative impact on the national legislation of the EU Member States, as well as possible amendments to it that may occur before Ukraine joins the European Union. The author gives an example and analyzes the electoral legislation of Bulgaria as a member state of the European Union, which is harmonized with the provisions of Directive 94/80/EC. The author also suggests the changes that should be made to the Electoral Code of Ukraine in order to harmonize the national electoral legislation with the provisions of Directive 94/80/EC.

Conclusions. It is determined that the electoral legislation of Ukraine is currently not harmonized with the provisions of Directive 94/80/EC and certain provisions of Directive 94/80/EC are identified which may be the most problematic for implementation in domestic legislation.

Keywords: eurointegration, European Union legislation, election law, local elections.

Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The author declares no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.

УДК 347:355.212.3:355.01(470:477)
DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2195/2025/1.129-12>

Оксана УГРИНОВСЬКА, канд. юрид. наук, доц.
ORCID ID: 0000-0002-3642-5903
e-mail: oksana.uhrynovska@lnu.edu.ua
Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів, Україна

Оксана СТАДНИК, магістр
ORCID ID: 0009-0000-5305-2718
e-mail: oksana.stadnyk@lnu.edu.ua
Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів, Україна

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРАВА НА ЗВІЛЬНЕННЯ З ВІЙСЬКОВОЇ СЛУЖБИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ПРОБЛЕМИ ПРАВОЗАСТОСОВОЇ ПРАКТИКИ

Вступ. Статтю присвячено висвітленню проблем правозастосування в контексті реалізації права на звільнення з військової служби в умовах воєнного стану.

Методи. У роботі використано такі методи: спостереження; висунування гіпотез і теорій; аналізу; синтезу; абстрагування; моделювання.

Результати. Виокремлено проблеми, які потенційно впливають на реалізацію права на звільнення з військової служби. Серед них є відсутність чіткості правових норм на рівні законів і підзаконних нормативних актів, що спричиняє перекручення їхнього змісту з боку військових частин. Окрім цього, перешкодою в ефективному захисті права на звільнення є особливість адміністративного судочинства, яка дозволяє судам лише робити висновок щодо наявності такого права й зобов'язувати військові частини розглянути рапорт із врахуванням висновків суду. Наведено пропозиції та рекомендації щодо вдосконалення нормативно-правового регулювання підстав звільнення з військової служби.

Висновки. Зміни, внесені в статтю 26 Закону України "Про військовий обов'язок і військову службу", загалом спрямовані на зменшення випадків зловживання правом на звільнення з військової служби. Негативним аспектом досі є відсутність у зазначеному законі підстави для звільнення у зв'язку з безперервним несенням військової служби протягом періоду не менше ніж тридцять місяців. Позитивним моментом є чітке виділення в окрему підставу для звільнення необхідності догляду за дружиною (чоловіком), що є особою з інвалідністю III групи. Разом із тим у частині 12 статті 26 цього закону є низка неточностей, зокрема стосовно понять "утримання дітей", "виховання дітей". Недоречним і нелогічним також здається згадування усиновлювачів у абзаці 7 цієї частини. Узгодження із соціальним законодавством потребують підстав, пов'язаних із здійсненням догляду за особами з інвалідністю.

Ключові слова: звільнення з військової служби, підстави для звільнення, сімейні обставини, необхідність постійного догляду, самостійне виховання, вітчиз.

Війна — варварство, коли нападають на мирного сусіда, але це освячений обов'язок, коли захищають Батьківщину.
Гі Де Мопассан

Вступ

Передумови й актуальність дослідження. У своїй заяві "Про відсіч збройній агресії Російської Федерації та подолання її наслідків" (Верховна Рада України, 2015), схваленій Постановою Верховної Ради України від 21.04.2015 №337-VI, Парламент України констатував той факт, що збройна агресія Російської Федерації проти України розпочалася 20 лютого 2014 року. А 24 лютого 2022 року розпочалося повномасштабне вторгнення російських військ у нашу державу. Такі резонансні події, що загрожують життю нації, стали приводом для того, щоб значна кількість громадян України долучилися до збройних сил держави та стали на захист незалежності, територіальної цілісності й державного суверенітету. Унаслідок цього актуалізувалися різноаспектні питання щодо проходження військової служби, зокрема проблеми оскарження рішень або бездіяльності військових частин стосовно розгляду рапортів на звільнення з військової служби. Звернімося до статистики: згідно з аналізом стану здійснення правосуддя (Аналіз стану здійснення правосуддя, 2024), адміністративними судами в першому півріччі 2024 року до місцевих адміністративних судів надійшли 25143 позовні заяви у справах, пов'язаних із публічною службою. Робимо припущення, що вагома частка належить справам щодо проходження військової служби.

В умовах десятого року війни, коли приблизно 26 % української території тимчасово окуповано, а інтенсивні бойові дії тривають на території майже 970 км і до захисту держави залучено 800 тис. військовослужбовців, український законодавець намагається виробити й гарантувати механізм соціально-правового захисту захисників і захисниць держави.

Хоча станом на 2024 рік кількість військовослужбовців у ЗСУ відома, міністерство оборони та інші суб'єкти владних повноважень не публікують офіційної інформації щодо того, скільки осіб звільнилося з військової служби. Залишається презюмувати, що для значної частини військовослужбовців актуальними є питання щодо підстав, процедури звільнення зі служби, а також особливості оскарження рішень чи бездіяльності військової частини.

Не можемо оминути також і те, що Законом України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо окремих питань проходження військової служби, мобілізації та військового обліку" № 3633-IX (далі Закон № 3633-IX) (Верховна Рада України, 2024) було внесено зміни до Закону України "Про військовий обов'язок і військову службу" № 2232-XII від 29.03.1992 (Верховна Рада України, 1992) (далі Закон № 2232-XII). Ці зміни набули чинності 18 травня 2024 року. Значного оновлення зазнала стаття 26 Закону № 2232-XII, яка регулює підстави звільнення з військової служби. У частині 12 цієї статті наведено підстави для звільнення через сімейні обставини або з інших поважних причин.

© Угриновська Оксана, Стадник Оксана, 2025

Однак попри це нинішнє законодавство, що регулює підстави для звільнення з військової служби, не можна вважати досконалим чи хоча б таким, що відповідає потребам військовослужбовців, які з початку повномасштабного вторгнення несуть службу на передовій.

Водночас у Комітеті Верховної Ради України з питань національної безпеки, оборони та розвідки розробили проєкт закону про внесення змін до статті 26 Закону України "Про військовий обов'язок і військову службу" щодо окремих підстав звільнення з військової служби в період воєнного стану, яким пропонується додати підставу для звільнення з військової служби у зв'язку з безперервним несенням військової служби протягом періоду не менше ніж тридцять місяців (якщо військово-службовцю не висловили бажання продовжувати службу).

Метою статті є висвітлення проблем реалізації права на звільнення з військової служби у контексті законодавчих змін і пошук розв'язання цих проблем. Завданнями є огляд актуальної судової практики, критичне оцінювання змін до Закону України № 2232-XII, формулювання пропозицій для удосконалення нормативного регулювання підстав для звільнення з військової служби.

Об'єктом дослідження є правовідносини щодо вступу, проходження та звільнення з військової служби в Збройних силах України в умовах воєнного стану, регламентовані Законом № 2232-XII.

Предметом дослідження є реалізація права на звільнення з військової служби через сімейні обставини або з інших поважних причин, перелік яких визначається частиною 12 статті 26 Закону № 2232-XII.

Методи

У статті використано емпіричний науковий метод (спостереження) у частині дослідження актуальної практики судів адміністративної юрисдикції та Верховного Суду, теоретичні наукові методи (висування гіпотез і теорій, аналіз, синтез, абстрагування) у частині прогнозування проблем, які можуть виникнути в результаті правозастосування чинних норм. У частині визначення шляхів розв'язання проблемних питань, що піднімаються у статті, застосовано метод наукового моделювання.

Результати

Закон України "Про військовий обов'язок і військову службу" здійснює правове регулювання відносин між державою і громадянами України у зв'язку з виконанням ними конституційного обов'язку щодо захисту Вітчизни, незалежності й територіальної цілісності України, а також визначає загальні засади проходження в Україні військової служби.

Статтею 26 цього Закону визначено підстави для звільнення військовослужбовців із військової служби. При цьому підстави в статті диференційовано залежно від того, який вид служби проходить військовослужбовець і у який період (особливий період, воєнний стан, мирний час).

Звісно, після початку повномасштабного вторгнення проблеми проходження військової служби загострилися, тому законодавець мав оперативно реагувати й втримувати виклики суспільства.

У частині 12 статті 26 Закону № 2232-XII розширено перелік підстав для звільнення з військової служби у зв'язку із сімейними обставинами. Окрім забезпечення прав захисників України, ці норми є дуже важливими в контексті реалізації прав дитини на сім'ю та утримання, прав осіб з інвалідністю на догляд. Однак при цьому, на нашу думку, положення мають бути прописані таким чином, щоб мінімізувати зловживання правом на звільнення з боку недобросовісних військовослужбовців.

Вважаємо за потрібне виявити проблемні моменти в декількох приписах частини 12 статті 26 Закону № 2232-XII. Зауваження викликає абзац 7 частини 12 цієї статті, який надає право на звільнення військовослужбовцям, які є усиновлювачами, на утриманні яких перебуває (перебувають) дитина (діти), яка (які) до моменту усиновлення була (були) дитиною-сиротою (дітьми-сиротами) або дитиною (дітьми), позбавленою (позбавленими) батьківського піклування, віком до 18 років, опікунами, піклувальниками, прийомними батьками, батьками-вихователями, патронатними вихователями, на утриманні яких перебуває дитина-сирота (діти-сироти) або дитина (діти), позбавлена (позбавлені) батьківського піклування, віком до 18 років.

Таке положення не зовсім відповідає сімейному законодавству, зокрема частині 1 статті 207 Сімейного кодексу України (далі СК) (Верховна Рада України, 2002). Усиновленням є прийняття усиновлювачем у свою сім'ю особи на правах дочки чи сина, що здійснене на підставі рішення суду, крім випадку, передбаченого статтею 282 цього Кодексу. З моменту усиновлення виникають взаємні особисті немайнові та майнові права й обов'язки між особою, яка усиновлена (а в майбутньому – між її дітьми, внуками), та усиновлювачем і його родичами за походженням (частина 3 статті 232 СК). Окрім цього, кодекс передбачає можливість усиновлювача бути записаним матір'ю, батьком дитини та його право на зміну відомостей про дату й місце народження дитини (статті 229, 230 СК). Отже, за таких обставин усиновлювачі вважаються батьками дитини, мають щодо неї права, несуть обов'язки, тому виділяти їх у цій нормі не вбачається потрібним. Також звертаємо увагу, що під загрозою розголошення є таємниця усиновлення. Однак презюмуємо, що згадане положення спрямоване на зменшення зловживань саме з боку військової частини, яка потенційно може відмовити у звільненні з тієї причини, що дитина (діти) військовослужбовця є усиновленими. Пропонуємо скорегувати це положення, виключивши словосполучення про усиновлювачів.

Також непослідовним є те, що на позначення одних і тих самих понять законодавець застосовує різні терміни, що аж ніяк не сприяє однаковому й правильному правозастосуванню і може породжувати порушення прав військовослужбовців. Маємо на увазі те, що в абзацах 4–9 пункту 3 частини 12 статті 26 Закону № 2232-XII використано такі конструкції: "перебування на утриманні у військовослужбовця трьох і більше дітей віком до 18 років", "військовослужбовці, які мають дитину (дітей) віком до 18 років, ... на утриманні яких перебуває (перебувають) дитина (діти)"; "виховання військовослужбовцем дитини" тощо. Відсутність єдності та послідовності термінології свідчить про брак правової визначеності статусу військовослужбовця, ускладнює процедуру звільнення, утворює можливість для різного тлумачення норми. У зв'язку із цим є необхідність усунути такі розбіжності.

Найбільш оптимальним варіантом вбачається формулювання щодо утримання військовослужбовцем дитини (дітей). Обов'язки щодо утримання (глава 15 СК) і виховання (стаття 150 СК) є рівноцінно важливими для забезпечення прав та інтересів дитини, однак потрібно мати на увазі, що встановити й довести факт утримання є легшим і більш доцільним у контексті реалізації права на звільнення з військової служби. Збереження конструкції "виховання військовослужбовцем дитини" знову-таки ускладнює реалізацію цього права, створює ситуацію, коли військова частина може маніпулювати доволі суб'єктивним поняттям "виховання".

Особливої уваги потребують підстави, пов'язані зі здійсненням догляду за особами з інвалідністю. Наприклад, абзацом 11 пункту 3 частини 12 статті 26 Закону № 2232-XII передбачено, що право на звільнення з військової служби мають захисники за необхідності здійснювати постійний догляд за дружиною (чоловіком) із числа осіб з інвалідністю I чи II групи.

Вочевидь, для здійснення цього права потрібно підтвердити такі факти: необхідність здійснювати постійний догляд і належність другого з подружжя до осіб з інвалідністю I або II групи. По-перше, труднощі виникають через неузгодження поняття "постійний догляд" із соціальним законодавством. Річ у тім, що за пунктом 2 частини другої статті 16 Закону України "Про соціальні послуги" (Верховна Рада України, 2019) догляд належить до комплексних соціальних послуг, що передбачають узгоджені дії фахівців із надання постійної або систематичної комплексної допомоги. Разом із тим у Класифікаторі соціальних послуг, затвердженому наказом Міністерства соціальної політики від 23.06.2020 № 429 (Міністерство соціальної політики України, 2020), догляд диференційовано на такі види: догляд удома; стаціонарний; денний; денний догляд дітей з інвалідністю; паліативний догляд і персональний асистент. Водночас у Постанові Кабінету Міністрів України від 28 квітня 2023 р. № 438 (Кабінет Міністрів України, 2023), якою затверджено "Порядок організації надання деяких соціальних та медичних послуг потерпілим внаслідок нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання", передбачено такий вид догляду: "постійний сторонній догляд – вид догляду, яким забезпечуються особи з інвалідністю із значно вираженою важкістю, функціональними порушеннями в організмі, обумовленими професійним захворюванням, травмою, що призводять до значного обмеження життєдіяльності, надзвичайною залежністю від постійного стороннього догляду, допомоги або нагляду інших осіб, неспроможні до самообслуговування (не можуть самостійно вживати їжу, користуватися туалетом, потребують допомоги під час прогулянок тощо)".

З огляду на такі особливості виникає питання: який саме догляд мається на увазі в Законі № 2232-XII? Чіткої відповіді немає, тому змушені констатувати ще один проблемний момент у частині 12 статті 26 цього закону, який полягає в імовірних порушеннях права на звільнення з військової служби. Очевидно, нормотворчі органи повинні узгодити положення Закону № 2232-XII із Законом України "Про соціальні послуги" та підзаконними до нього нормативно-правовими актами.

Питання реалізації права на звільнення з військової служби також пов'язане з документами, які підтверджують необхідність постійного догляду для особи з інвалідністю. Міністерство охорони здоров'я України роз'яснює, що *людям з інвалідністю I групи такий догляд призначають медико-соціальні експертні комісії в обов'язковому порядку через виключно високий ступінь втрати здоров'я, який спричиняє виникнення такої потреби* (форма 157-1/0, затверджена наказом Міністерства охорони здоров'я України 30.07.2012 № 577). Ця норма стосується як людей I групи інвалідності категорії А, що фактично не здатні до самообслуговування, так і людей I групи інвалідності категорії В, які частково можуть обслуговувати себе. *У всіх інших випадках потребу в постійному сторонньому догляді визначають сімейні лікарі та лікарсько-консультативні комісії*. Їхні рішення мають бути підтверджені відповідними висновками.

Отже, необхідні висновки лікарів чи ЛКК надаються у таких випадках:

- людям із порушенням функцій організму внаслідок невиліковної хвороби, через які вони не можуть самостійно пересуватися та самообслуговуватися (форма 080-4/0);
- громадянам похилого віку з когнітивними порушеннями, унаслідок яких вони потребують постійного догляду (форма 080-2/0);
- людям з інвалідністю I чи II групи, що виникла внаслідок психічного розладу (за формою, затвердженою наказом Міністерства охорони здоров'я України від 31.07.2013 № 667).

Деякі підстави для звільнення з військової служби також потребують доведення відсутності інших членів сім'ї першого чи другого ступеня споріднення, які можуть здійснювати догляд за особою з інвалідністю I або II групи. Наприклад, абзац 13 пункту 3 частини 12 статті 26 Закону № 2232-XII закріплює таке положення: "необхідність здійснювати постійний догляд за одним із своїх батьків чи батьків дружини (чоловіка), який є особою з інвалідністю I чи II групи, за умови відсутності інших членів сім'ї першого чи другого ступеня споріднення такої особи або якщо інші члени сім'ї першого чи другого ступеня споріднення самі потребують постійного догляду за висновком медико-соціальної експертної комісії чи лікарсько-консультативної комісії закладу охорони здоров'я".

На перший погляд здається, що проблеми немає і відсутність члена сім'ї можна підтвердити свідоцтвом про смерть, розлучення, рішенням суду про визнання безвісно відсутнім або оголошення померлим чи витягом з єдиного реєстру про зниклих безвісти тощо. Однак абсурдною здається вимога про підтвердження відсутності особи, якої ніколи не існувало, наприклад відсутність у батька чи матері військовослужбовця інших дітей, які можуть їх доглядати. Через це нерідко військові частини вимагають від захисників документи, які апріорі не існують і не видаються органами публічної адміністрації.

У цьому контексті варто згадати висновок, якого дійшов Чернівецький окружний адміністративний суд у рішенні від 17.05.2024 у справі 600/530/24-а: "Поряд із цим, жодним нормативно-правовим актом не передбачено такого документа, у тому числі витягу, який містив би інформацію щодо відсутності в особи працездатних дітей (Рішення від 17.05.2024). Зазначене також підтверджується відповіддю територіального органу РАЦС від 02.01.2024р. № 36.5-17/1, де зазначено, що чинним законодавством не передбачено видачу відділами державної реєстрації актів цивільного стану підтверджувального документу про наявність або відсутність інформації щодо інших повнолітніх працездатних родичів. Таким чином, матеріали справи містять докази того, що позивач, як на момент звернення із заявою про надання відстрочки від призову на військову службу під час мобілізації, так і наразі є єдиною працездатною особою, яка відповідно до закону зобов'язана утримувати свою дружину з інвалідністю II групи. Натомість, відповідач очікував від позивача документа, який не передбачений чинним законодавством".

У зв'язку з оновленням законодавства пропонуємо розглянути усталену й нову судову практику із цього питання.

I. Однією з особливостей справ про оскарження до адміністративного суду рішень або бездіяльності військових частин є те, що за абзацом 2 частини 4 статті 245 КАС України *рішення про задоволення або*

відмову в задоволенні рапорту на звільнення з військової служби є дискреційним повноваженням суб'єкта владних повноважень. Такий висновок ґрунтується на правовій позиції Верховного Суду (Постанова від 30.01.2020 у справі № 826/14930/18) про те, що під дискреційними повноваженнями слід розуміти такі повноваження, коли в межах, які визначені законом, адміністративний орган має можливість самостійно (на власний розсуд) вибрати один із кількох варіантів конкретного правомірної рішення.

З огляду на це, адміністративний суд не вповноважений зобов'язувати військові частини приймати рішення про звільнення військовослужбовця зі служби, адже суд не може підмінити інший орган державної влади й перебирати на себе повноваження щодо вирішення питань, які законодавством віднесені до компетенції цього органу (Постанова від 13 лютого 2018 року у справі № 361/7567/15-а). Як наслідок, суди задовольняють позовні вимоги про зобов'язання військових частин розглянути відповідний рапорт із врахуванням висновків суду щодо підстав звільнення.

Важливим аспектом, який аналізують суди, є дія норм Закону № 3633-IX у часі. Часто траплялися випадки, коли рапорт був поданий до 18.05.2024, а розглянутий уже тоді, коли зміни набули чинності. Суди додержуються думки, що аналіз змін до Закону № 2232-XII, внесених Законом № 3633-IX, дають підстави вважати, що законодавець не передбачив спеціальні правила щодо застосування цих змін у часі, а тому вони застосовуються до правовідносин за загальними правилами з дня набуття ними чинності, тобто з 18.05.2024 (Одеський окружний адміністративний суд, 2024). Отже, якщо рапорт позивача при цьому вирішений у межах установленого строку, то це не дає підстав для висновків про зловживання з боку військової частини.

II. Однією з найбільш поширених підстав для звільнення з військової служби є перебування на утриманні у військовослужбовця трьох і більше дітей віком до 18 років (наголошуємо, що при цьому також потрібно довести відсутність заборгованості зі сплати аліментів). Доволі типовою є ситуація, коли військовослужбовець вважає наявною підставу для звільнення, якщо він є вітчимом дітей своєї дружини та проживає з ними однією сім'єю.

Наприклад, у справі № 280/2690/24 (Тернопільський окружний адміністративний суд, 2024) позивач обґрунтував підставу для звільнення тим, що він проживає разом із дружиною. На їхньому утриманні перебуває дитина від їхнього шлюбу, а також з ними проживають дві дитини дружини військовослужбовця від іншого чоловіка, тобто стосовно останніх позивач є вітчимом.

Погоджуємося з думкою, що, у контексті спірних відносин, визначальним для цієї справи є не встановлення факту проживання однією сім'єю, а утримання позивачем як вітчимом неповнолітніх дітей своєї дружини.

Поруч із цим, згідно з положенням частини 1 статті 268 СК, мачуха, вітчим зобов'язані утримувати малолітніх, неповнолітніх падчерку, пасинка, які з ними проживають, якщо в них немає матері, батька, діда, баби, повнолітніх братів і сестер або ці особи з поважних причин не можуть надавати їм належне утримання, за умови, що мачуха, вітчим можуть надавати матеріальну допомогу.

Варто враховувати, що закон покладає на батьків обов'язок щодо надання утримання своїм неповнолітнім дітям, тобто дітям, які не досягли 18 років. Обов'язок батьків утримувати своїх дітей виникає з моменту їх народження та зберігається до досягнення дітьми

повноліття. Окрім цього, обов'язок утримувати дитину є рівною мірою обов'язком як матері, так і батька, причому, обов'язком особистим, індивідуальним, а не солідарним. Батьки зобов'язані утримувати свою дитину незалежно від того, одружені вони чи ні, або чи розірвано їхній шлюб.

Отже, можна констатувати, що в батьків дитини зберігається обов'язок утримувати її з моменту народження до досягнення нею повноліття, причому такий обов'язок не залежить від наявності зареєстрованого шлюбу між батьками, факту позбавлення батьківських прав. Саме тому в колишнього чоловіка дружини цього захисника й надалі зберігається обов'язок щодо утримання їхніх дітей, який не перейшов до позивача.

Відповідно, Тернопільський окружний адміністративний суд виступав, що позивач мав би обов'язок з утримання неповнолітніх дітей своєї дружини, якщо б їхня матір або зазначені у ч. 1 ст. 268 Сімейного кодексу особи (за їх наявності) з поважних причин не могли б надавати їм належне утримання. Ураховуючи, що позивач не є опікуном чи усиновителем неповнолітніх дітей, а також те, що відсутні докази неучасті їхнього рідного батька в їхньому утриманні, суд дійшов висновку, що відсутні підстави вважати, що на його утриманні перебуває троє неповнолітніх дітей, тобто для реалізації права на звільнення за цією підставою військовослужбовець-вітчим має довести факт, що матір, батько дітей або визначені в ч. 1 ст. 268 СК особи відсутні або не виконують свій обов'язок щодо їх утримання.

Така позиція суду першої інстанції ґрунтується на правовому висновку Верховного Суду (Постанова від 14 грудня 2023 року у справі № 160/11228/23) про те, що обов'язок щодо утримання нерідних дітей (падчерок, пасинків) у позивача (як вітчима) виникає за умови, якщо в останніх немає матері, батька, діда, баби, повнолітніх братів і сестер або ці особи з поважних причин не можуть надавати їм належне утримання.

III. Доволі актуальними на сьогодні є позиції судів стосовно підстави для звільнення з військової служби у зв'язку із самостійним вихованням та утриманням військовослужбовцем дитини за рішенням суду (абзац 6 пункту 3 частини 12 статті 26 Закону № 2232-XII). У рішенні від 30 липня 2024 р. у справі № 600/1549/24-а (Рішення від 30 липня 2024) Чернівецький окружний адміністративний суд дійшов висновку, що розірвання шлюбу між батьками, проживання їх окремо, визначення місця проживання дітей із батьком не можуть розцінюватися судом як самостійне виховання батьком дитини й бути підставою для звільнення особи з військової служби відповідно до абзацу 11 підпункту г пункту 2 частини 4 статті 26 Закону України "Про військовий обов'язок і військову службу".

Вважаємо таку позицію суду правильною з огляду на те, що СК чітко передбачено, що мати й батько мають рівні права й обов'язки щодо дитини, незалежно від того, чи перебувають (перебували) вони у шлюбі між собою. Батьки зобов'язані піклуватися про здоров'я дитини, її фізичний, духовний і моральний розвиток, а також утримувати дитину до досягнення нею повноліття. Той із батьків, хто проживає окремо від дитини, зобов'язаний брати участь у її вихованні й має право на особисте спілкування з нею. Факт відсутності участі батька або матері у вихованні дитини може бути підтверджений судом виключно в разі вирішення питання щодо позбавлення особи батьківських прав. Зміст указаних норм також свідчить і про те, що проживання батьків окремо, розірвання шлюбу, визначення місця проживання дітей з одним із батьків не впливає на обсяг прав

та обов'язків батьків щодо виховання дітей, а також не звільняє того з батьків, хто проживає окремо, від батьківського обов'язку й не позбавляє права брати участь у вихованні дитини. Отже, для реалізації права на звільнення за цією підставою залежно від ситуації потрібно довести один із таких фактів: смерть матері або батька дитини; визнання їх безвісно відсутніми; оголошення їх померлими; визнання їх недієздатними або обмежено дієздатними; визнання їх зниклими безвісти; інші обставини, що свідчать про об'єктивну неможливість матері або батька утримувати дитину.

IV. Важливою і, на нашу думку, позитивною новелою у ст. 26 Закону № 2232-XII є підстава для звільнення з військової служби у зв'язку з необхідністю здійснювати догляд за дружиною (чоловіком) із числа осіб з інвалідністю III групи, установленої внаслідок онкологічного захворювання, відсутності кінцівок (кінцівки), кистей рук (кисті руки), стоп ніг (стопа ноги), одного з парних органів, або за наявності в дружини (чоловіка) із числа осіб з інвалідністю III групи онкологічного захворювання, психічного розладу, церебрального паралічу або інших паралітичних синдромів.

Зауважимо, що в попередній редакції ця підстава була сформульована як наявність дружини (чоловіка) із числа осіб з інвалідністю та/або одного зі своїх батьків чи батьків дружини (чоловіка) із числа осіб з інвалідністю I чи II групи. Відповідно, через неточність законодавчого положення військової частини відмовляли у звільненні за наявності в другого з подружжя інвалідності III групи, що є порушенням права.

Звертаємо увагу, що нова редакція пункту фактично складається з двох частин, і формулювання другої не передбачає здійснення догляду за дружиною із числа осіб з інвалідністю III групи, у якій наявне (наявні) вищезазначене захворювання. Саме тому в рішенні від 04 жовтня 2024 р. у справі № 600/3012/24-а суд виснував (Чернівецький окружний адміністративний суд, 2024), що, оскільки матеріалами справи в дружини позивача підтверджується статус особи з інвалідністю III групи та наявність у неї психічного розладу, то позивач надав достатні докази на підтвердження свого права на звільнення з військової служби через указані сімейні обставини.

V. Варто наголосити також на правовій позиції Верховного Суду щодо того, *чи може суд у порядку окремого провадження встановлювати факт здійснення постійного догляду за родичами для вирішення питання відстрочки чи звільнення з військової служби* (Постанова від 5 червня 2024 року у справі № 283/1199/23). Справа, проаналізована судом касаційної інстанції, стосується того, що військовослужбовець звернувся саме до суду з проханням установити юридичний факт того, що він є єдиною особою, яка зайнята постійним доглядом за хворими родичами, для вирішення питання про його звільнення з військової служби.

Проаналізувавши Закон України "Про соціальні послуги" та інші нормативно-правові акти, Верховний Суд погодився з висновками судів нижчих інстанцій про те, *що чинним законодавством передбачено позасудовий порядок установлення факту здійснення постійного догляду за особами, що його потребують. У підсумку вказав, що такий факт не може встановлюватися у порядку окремого провадження в цивільній юрисдикції.*

VI. Не залишилися поза увагою суду також справи щодо підстави звільнення, якщо близькі родичі військовослужбовця (чоловік, дружина, син, донька, батько, мати або рідний (повнорідний) брат чи сестра) загинули

або пропали безвісти під час безпосередньої участі в антитерористичній операції, здійснення заходів із забезпечення національної безпеки й оборони, відсічі та стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях, а також під час забезпечення національної безпеки й оборони, відсічі та стримування збройної агресії проти України під час дії воєнного стану. Зауважимо, що перелік таких близьких родичів є вичерпним і розширеному тлумаченню не підлягає.

Кіровоградський окружний адміністративний суд дотримується думки, що наведена норма права передбачає, що особа, яка загинула, мала брати участь у здійсненні заходів із забезпечення національної безпеки й оборони, відсічі та стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях, а також під час забезпечення національної безпеки й оборони, відсічі та стримування збройної агресії проти України під час дії воєнного стану (Рішення від 03 вересня 2024 року у справі № 340/3324/24), тобто це не може бути особа, яка не проходила військової служби, не перебувала у складі інших військових формувань і правоохоронних органів, які залучалися до проведення військових дій. Наприклад, у наведеній справі матір військовослужбовця загинула від масивної кровотечі, спричиненої вогнепальним пораненням. Смерть настала на тимчасово окупованій Російською Федерацією території. Однак суд відмовив у позові з тієї причини, що її смерть не пов'язана із захистом України.

Дискусія і висновки

Отже, зміни, внесені у статтю 26 Закону № 2232-XII, загалом спрямовані на зменшення випадків зловживання правом на звільнення з військової служби. Негативним аспектом досі є відсутність у зазначеному законі підстави для звільнення у зв'язку з безперервним несенням військової служби протягом періоду не менше ніж тридцять місяців

Позитивним моментом є чітке виокремлення в окрему підставу для звільнення необхідність догляду за дружиною (чоловіком), яка є особою з інвалідністю III групи, однак у випадку наявності у дружини (чоловіка) із числа осіб з інвалідністю III групи онкологічного захворювання, психічного розладу, церебрального паралічу або інших паралітичних синдромів не потрібно доводити необхідність догляду за такою особою.

Разом із тим у частині 12 статті 26 Закону України № 2232-XII є низка неточностей, зокрема стосовно понять "утримання дітей", "виховання дітей". Недоречним і нелогічним також здається згадування про усиновлювачів в абзаці 7 цієї частини. Узгодження із соціальним законодавством потребують підстави, пов'язані із здійсненням догляду за особами з інвалідністю.

Потрібно мати на увазі, що рішення щодо рапортів, поданих до 18.05.2024 і розглянутих після цієї дати в межах строку на розгляд, ухвалюються із врахуванням передбачених новою редакцією Закону підстав.

Для реалізації права на звільнення за підставою про перебування на утриманні у військовослужбовця трьох і більше дітей віком до 18 років військовослужбовець-вітчим має довести факт, що матір, батько дітей або визначені в ч. 1 ст. 268 СК особи відсутні або не виконують свій обов'язок щодо їх утримання. Для реалізації права на звільнення за підставою щодо самостійного виховання військовослужбовцем дитини за рішенням суду залежно від ситуації потрібно довести один із таких фактів: смерть матері або батька дитини; визнання їх безвісно відсутніми; оголошення їх померлими; визнання їх недієздатними або обмежено

дієздатними; визнання їх зниклими безвісти; інші обставини, що свідчать про об'єктивну неможливість матері або батька утримувати дитину.

Також чинним законодавством передбачено позасудовий порядок установлення факту здійснення постійного догляду за особами, що його потребують, тому такий факт не може встановлюватися в порядку окремого провадження в цивільній юрисдикції.

Внесок авторів: Оксана Угриновська – концептуалізація розглядуваних проблем, забезпечення належного спрямування творчого пошуку й доступності викладу інформації, пошук наукових джерел, стилістичне оформлення тексту, розроблення методології; Оксана Стадник – пошук та опрацювання судової практики, розроблення методології статті, напрацювання моделей розв'язання розглядуваних проблем.

Список використаних джерел

Аналіз стану здійснення правосуддя адміністративними судами в першому півріччі 2024 року. https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/sud_pract/Analiz_zdiisnennia_pravosuuddia_KAS_VS_per_pivr_2024.pdf

Верховна Рада України. (1992). *Про військовий обов'язок і військову службу*. Закон України № 2232-XI від 25.03.1992 р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text>

Верховна Рада України. (2002). *Сімейний кодекс України*. Закон України № 2947-III від 10.01.2002 р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>

Верховна Рада України. (2015). *Про Заяву Верховної Ради України "Про відсіч збройній агресії Російської Федерації та подолання її наслідків"*. Постанова № 337-VIII від 21.04.2015 р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/337-19#Text>

Верховна Рада України. (2019). *Про соціальні послуги*. Закон України № 2671-VIII від 17.01.2002 р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text>

Верховна Рада України. (2024). *Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо окремих питань проходження військової служби, мобілізації та військового обліку*. Закон України № 3633-IX від 11.04.2024 р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3633-20#Text>

Верховний Суд. (2018). Постанова від 13 лютого 2018 року у справі № 361/7567/15-а. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/72288021>

Верховний Суд. (2020). Постанова від 30.01.2020 у справі № 826/14930/18. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87297784>

Верховний Суд. (2023). Постанова від 14 грудня 2023 року у справі № 160/11228/23. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115666059>

Верховний Суд. (2024). Постанова від 5 червня 2024 року у справі № 283/1199/23. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119579700>

Кабінет Міністрів України. (2023). *Деякі питання організації забезпечення соціальними та медичними послугами потерпілих внаслідок нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які їх потребують*. Постанова від 28 квітня 2023 р. № 438. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/438-2023-%D0%BF#Text>

Кіровоградський окружний адміністративний суд. (2024). Рішення від 03 вересня 2024 року у справі № 340/3324/24. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/121354587>

Міністерство соціальної політики України. (2020). *Про затвердження Класифікатора соціальних послуг*. Наказ від 23.06.2020 № 429. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0643-20#Text>

Одеський окружний адміністративний суд. (2024). Рішення від 14 жовтня 2024 року у справі № 420/20668/24. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/122359161>

Тернопільський окружний адміністративний суд. (2024). Рішення від 04 липня 2024 року у справі № 280/2690/24. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/120209949>

Чернівецький окружний адміністративний суд. (2024). Рішення від 04 жовтня 2024 р. у справі № 600/3012/24-а. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/122095729>

Чернівецький окружний адміністративний суд. (2024). Рішення від 17.05.2024 у справі № 600/530/24-а. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119100302>

Чернівецький окружний адміністративний суд. (2024). Рішення від 30 липня 2024 р. у справі № 600/1549/24-а. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/120694549>

References

Analysis of the state of administration of justice by administrative courts in the first half of 2024 [in Ukraine]. https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/sud_pract/Analiz_zdiisnennia_pravosuuddia_KAS_VS_per_pivr_2024.pdf

Cabinet of Ministers of Ukraine. (2023). *Some issues of organizing the provision of social and medical services to victims of industrial accidents and occupational diseases who need them*. Resolution of April 28, 2023 No. 438 [in Ukraine]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/438-2023-%D0%BF#Text>

Chernivtsi District Administrative Court. (2024). Decision of 05/17/2024 in case No. 600/530/24-a [in Ukraine]. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119100302>

Chernivtsi District Administrative Court. (2024). Decision of 30 July 2024 in case No. 600/1549/24-a [in Ukraine]. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/120694549>

Chernivtsi District Administrative Court. (2024). Decision of October 4, 2024 in case No. 600/3012/24-a [in Ukraine]. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/122095729>

Kirovohrad District Administrative Court. (2024). Decision of September 03, 2024 in case No. 340/3324/24 [in Ukraine]. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/121354587>

Ministry of Social Policy of Ukraine. (2020). *On Approval of the Classifier of Social Services*. Order of June 23, 2020 No. 429 [in Ukraine]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0643-20#Text>

Odesa District Administrative Court. (2024). Decision of October 14, 2024 in case No. 420/20668/24 [in Ukraine]. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/122359161>

Supreme Court. (2018). Resolution of February 13, 2018 in case No. 361/7567/15-a [in Ukraine]. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/72288021>

Supreme Court. (2020). Resolution of January 30, 2020 in case No. 826/14930/18 [in Ukraine]. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87297784>

Supreme Court. (2023). Resolution of December 14, 2023 in case No. 160/11228/23 [in Ukraine]. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115666059>

Supreme Court. (2024). Resolution of June 5, 2024 in case No. 283/1199/23 [in Ukraine]. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119579700>

Ternopil District Administrative Court. (2024). Decision of July 4, 2024 in case No. 280/2690/24 [in Ukraine]. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/120209949>

Verkhovna Rada of Ukraine. (1992). *On military duty and military service*. Law of Ukraine No. 2232-XII of 25.03.1992 [in Ukraine]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text>

Verkhovna Rada of Ukraine. (2002). *Family Code of Ukraine*. Law of Ukraine No. 2947-III of 10.01.2002 [in Ukraine]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>

Verkhovna Rada of Ukraine. (2015). *On the Statement of the Verkhovna Rada of Ukraine "On Repelling the Armed Aggression of the Russian Federation and Overcoming Its Consequences"*. Resolution No. 337-VIII dated April 21, 2015 [in Ukraine]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/337-19#Text>

Verkhovna Rada of Ukraine. (2019). *On Social Services*. Law of Ukraine No. 2671-VIII of 17.01.2002 [in Ukraine]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text>

Verkhovna Rada of Ukraine. (2024). *On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine Regarding Specific Issues of Military Service, Mobilization, and Military Registration*. Law of Ukraine No. 3633-IX dated April 11, 2024 [in Ukraine]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3633-20#Text>

Отримано редакцію журналу / Received: 15.12.24

Прорецензовано / Revised: 10.02.25

Схвалено до друку / Accepted: 29.04.25

Oksana UGRYNOVSKA, PhD (Law), Assoc. Prof.
ORCID ID: 0000-0002-3642-5903
e-mail: oksana.uhrynovska@lnu.edu.ua
Ivan Franko Lviv National University, Lviv, Ukraine

Oksana STADNYK, Master's Student
ORCID ID: 0009-0000-5305-2718
e-mail: oksana.stadnyk@lnu.edu.ua
Ivan Franko Lviv National University, Lviv, Ukraine

REALIZATION OF THE RIGHT TO DISCHARGE FROM MILITARY SERVICE UNDER MARTIAL STATE: PROBLEMS OF LAW ENFORCEMENT PRACTICE

Background. *The article is devoted to highlighting the problems of law enforcement in the context of exercising the right to be exempted from military service under martial law.*

Methods. *The following methods were used in the work: observation; putting forward hypotheses and theories; analysis; synthesis; abstraction; modeling.*

Results. *Problems that potentially affect the exercise of the right to be exempted from military service are identified. Among them is the lack of clarity of legal norms at the level of laws and subordinate regulations, which causes distortion of their content by military units. In addition, an obstacle to the effective protection of the right to discharge is the peculiarity of administrative proceedings, which allows courts to only conclude on the existence of such a right and oblige military units to consider the report taking into account the court's conclusions. Proposals and recommendations are made to improve the regulatory and legal regulation of the grounds for discharge from military service. The legal facts that require proof for discharge on certain grounds are emphasized.*

Conclusions. *The amendments made to Article 26 of Law No. 2232-XII are generally aimed at reducing cases of abuse of the right to discharge from military service. A negative aspect is still the absence in the said Law of a ground for discharge in connection with continuous military service for a period of at least thirty months. A positive point is the clear separation into a separate ground for discharge of the need to care for a spouse (husband), who is a person with a disability of group III. At the same time, in part 12 of Article 26 of the Law of Ukraine No. 2232-XII there are a number of inaccuracies, in particular regarding the concepts of "child support", "child upbringing". The presence of adoptive parents in paragraph 7 of this part also seems inappropriate and illogical. Coordination with social legislation requires grounds related to the provision of care for persons with disabilities.*

Keywords: *discharge from military service, grounds for discharge, family circumstances, the need for constant care, independent upbringing, stepfather.*

Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The authors declare no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.

УДК 346.9/.93:[342.56:340.142]

DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2195/2025/1.129-13>

Igor USKOV, асп.

ORCID ID: 0009-0009-6134-9162

e-mail: iuskov28@gmail.com

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

КРИТЕРІЙ ЕФЕКТИВНОСТІ СУДОВОГО ЗАХИСТУ В ГОСПОДАРЬКОМУ СУДОЧИНСТВІ: СТРУКТУРНІ ЕЛЕМЕНТИ

Вступ. Господарське судочинство є ключовим елементом для забезпечення захисту прав учасників господарських правовідносин і формування привабливого бізнес-клімату в Україні. Однак відсутність чіткого визначення поняття "ефективний судовий захист" зумовлює неоднорідне тлумачення цього критерію судами, що призводить до недоліків здійснення господарського судочинства. Отже, існує нагальна потреба в чіткому визначенні поняття ефективності захисту в контексті господарського судочинства й установленні конкретних аспектів оцінювання досягнення зазначеного критерію.

Методи. При написанні статті були використані такі загальнонаукові та спеціально-наукові методи дослідження: аналізу – для дослідження нормативно-правових актів, судової практики й ефективності судового захисту в господарському судочинстві; порівняльний – при дослідженні різних підходів до розуміння ефективності судового захисту в господарському судочинстві; системного аналізу – для комплексного дослідження різних складників критерію ефективності судового процесу; узагальнення – формулювання дискусійних доводів і висновків.

Результати. У статті досліджено критерій ефективності судового захисту в господарському судочинстві, визначено його структурні елементи й проаналізовано окремі практичні проблеми їх реалізації. Автор звертає увагу на відсутність чіткого законодавчого визначення ефективності судового захисту й розглядає його ключові елементи: 1) ефективний спосіб захисту; 2) принцип процесуальної економії; 3) наявність механізмів реального виконання судового рішення; 4) єдність судової практики; 5) дотримання принципів господарського судочинства при здійсненні розгляду справи. Окреслено взаємозв'язок між цими елементами, підкреслено їхній вплив на передбачуваність судових рішень, швидкість вирішення спорів і загальну довіру до судової системи. Також проаналізовано сучасні виклики, зокрема проблеми виконання судових рішень і необхідність удосконалення судових процедур.

Висновки. Ефективність судового захисту в господарському судочинстві доцільно визначати як здатність судового процесу забезпечити реальне поновлення порушеного права або належне відшкодування. Це комплексний критерій, що включає ефективний спосіб захисту, дотримання принципу процесуальної економії, механізми виконання судових рішень, єдність судової практики й дотримання принципів господарського судочинства. Для підвищення ефективності господарського судочинства необхідно чітко визначити цей критерій законодавчо й удосконалити окремі його елементи, зокрема через застосування альтернативних методів вирішення спорів і покращення контролю за виконанням рішень.

Ключові слова: ефективність судового захисту, господарське судочинство, процесуальна економія, виконання судових рішень, єдність судової практики, принципи господарського судочинства.

Вступ

Господарське судочинство відіграє ключову роль у забезпеченні захисту прав та інтересів учасників господарських правовідносин і, як наслідок, у формуванні привабливого бізнес-клімату в Україні як для національних, так і для іноземних суб'єктів. Виклики, з якими стикається українська економіка на сучасному етапі в умовах воєнного стану, і потреба у стрімкому відновленні в післявоєнний період у майбутньому вимагають створення результативного, прозорого та передбачуваного інституту судового захисту.

У частині 1 статті 2 Господарського процесуального кодексу України зазначено, що метою господарського судочинства є ефективний захист порушених, невизнаних або оспорюваних прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб, держави (Господарський процесуальний кодекс України).

Важливість критерію ефективності судового захисту підкреслив і Конституційний суд у рішенні від 30 січня 2003 р. № 3-рп/2003: "Правосуддя за своєю суттю визнається таким лише за умови, що воно відповідає вимогам справедливості і забезпечує ефективне поновлення в правах" (Постанова Конституційного Суду України, 2003). Однак законодавець не конкретизує, що саме слід розуміти під поняттям "ефективний захист", що залишає простір для різних інтерпретацій цього терміна в науковій і практичній площинах.

Відсутність чіткого визначення критерію ефективності захисту в господарському судочинстві створює

певні проблеми в застосуванні цього положення, що призводить до його неоднорідного тлумачення органами судової влади. Це, у свою чергу, тягне за собою неоднозначності в рішенні судів щодо того, як саме слід здійснювати захист прав таким чином, щоб досягнути критерію ефективності.

Отже, **актуальність статті** полягає в існуванні нагальної потреби в чіткому визначенні поняття ефективності захисту в контексті господарського судочинства й установленні конкретних аспектів оцінювання досягнення цього критерію.

Питання підвищення ефективності розгляду господарськими судами справ у позовному провадженні були предметом дослідження багатьох науковців, серед яких С. Демченко, В. Саранюк, В. Чернадчук, В. Коверзнев, В. Дришлюк, І. Кростицький, В. Коваль, В. Загородня, Ю. Шекера та ін.

Метою цієї статті є комплексне дослідження критерію ефективності судового захисту в господарському судочинстві, що включає визначення його сутності, виокремлення основних складників і аналіз окремих практичних нюансів, які виникають при їх реалізації, у процесі здійснення господарського судочинства.

Методи

При написанні статті були використані загальнонаукові та спеціально-наукові методи дослідження, якот: аналізу – для дослідження нормативно-правових актів, судової практики й ефективності судового захисту в господарському судочинстві; порівняльний – при

© Усков Ігор, 2025

дослідженні різних підходів до розуміння ефективності судового захисту в господарському судочинстві; системного аналізу – для комплексного дослідження різних складників критерію ефективності судового процесу; узагальнення – для формулювання дискусійних доводів і висновків.

Результати

Для визначення елементів критерію ефективності судового захисту необхідно спочатку розкрити саму сутність згаданого поняття. Для цього звернемося до позиції Верховного Суду.

У постанові від 22 вересня 2022 року у справі № 380/12913/21 Верховний Суд визначив, що ефективність судового захисту прав та інтересів особи в адміністративному судочинстві включає ефективність розгляду та вирішення справи, ефективність способу захисту, ефективність судового рішення та ефективність його виконання; усі ці складники можна охопити єдиним терміном "ефективне правосуддя", що виступає еталоном для оцінювання судової гілки влади та є запорукою довіри до неї з боку громадян, а також інших суб'єктів (Постанова Касаційного адміністративного суду..., 2022). Це визначення не обмежене особливостями, притаманними виключно адміністративному судочинству, а отже, така позиція є цілком справедливою і для інших його галузей, включаючи й господарську.

Велика Палата Верховного Суду у постанові від 25.01.2022 у справі № 143/591/20 зауважує, що, за кінцевим результатом, ефективний спосіб захисту прав має забезпечити поновлення порушеного права, а за неможливості такого оновлення – гарантувати особі можливість отримання нею відповідного відшкодування, тобто такий захист має бути повним і забезпечувати здійснення правосуддя і принцип процесуальної економії (забезпечити відсутність необхідності звернення до суду для життя додаткових засобів захисту) (Велика Палата Верховного Суду, 2022).

З такою позицією погоджується і голова Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду Лариса Рогач: "Практика Верховного Суду щодо способів захисту базується на двох основних взаємопов'язаних принципах: спосіб захисту має бути належним та ефективним; має дотримуватися принцип процесуальної економії" (Офіційний сайт Верховного Суду, 2023, 10 квітня).

Як бачимо, на практиці Верховний Суд тісно пов'язує ефективність способу захисту з принципом процесуальної економії, наголошуючи на тому, що вибраний спосіб має не лише відповідати суті порушеного права, а й забезпечувати найшвидше й найдієвіше його відновлення. Такий підхід є цілком виправданим, оскільки для того, щоб бути ефективним, судовий захист має не лише поновити порушене право, а й зробити це в розумні строки та з мінімальними витратами ресурсів і часу. Процесуальна економія передбачає оптимальне використання процесуальних інструментів, уникнення зайвих судових процедур, що забезпечує вирішення спору якнайшвидше й без зайвого навантаження на судову систему. Отже, очевидно, що ефективність способу захисту та принцип процесуальної економії тісно взаємопов'язані як елементи критерію ефективності судового захисту.

На важливості обох цих аспектів, особливо в сучасних умовах повномасштабного вторгнення з боку російської федерації, наполягають і В. Дришлюк та І. Кострицький. На їх переконання, в умовах воєнного стану судові процедури мають спрямовані на швидке й

ефективне вирішення спорів, щоб забезпечити стабільність і нормальне функціонування господарського сектору. З метою захисту прав та інтересів суб'єктів господарювання важливо вдосконалити судові процедури таким чином, щоб вони відповідали вимогам правової охорони в умовах воєнного конфлікту. Для цього вони пропонують активніше впровадження альтернативних способів вирішення господарських спорів (урегулювання спору за участю судді, медіація тощо) і цифрових технологій у судовий процес з одночасним удосконаленням кібербезпеки, а також спрощеного позовного провадження для більшості судових справ (Дришлюк, & Кострицький, 2023).

Окрім цього, як уже зазначалося, важливим аспектом ефективного правосуддя є можливість безпосереднього виконання рішень. Це зумовлено тим, що судові рішення, яким установлюється факт порушення прав і визначається спосіб його усунення, повністю виконає свою мету лише за умови його реального своєчасного та повного виконання, адже самоціллю здійснення правосуддя є не вирішення спору, а саме захист порушених прав. Утім, на практиці сьогодні з виконанням рішень господарських судів є проблеми.

Відповідно до Національної стратегії розв'язання проблеми невиконання рішень судів, боржниками за якими є державний орган або державне підприємство, установа, організація, на період до 2027 року станом на сьогодні однією з проблем українського судочинства, що потребують нагального розв'язання згідно з рішеннями Європейського суду з прав людини, є невиконання і тривале виконання рішень національних судів в Україні, боржниками за якими є державний орган або державне підприємство, установа, організація (Про схвалення Національної стратегії розв'язання проблеми невиконання рішень судів, ..., 2025).

За Національною стратегією, основними причинами виникнення проблеми невиконання рішень судів є: 1) законодавчі: неузгодженість між розмірами соціальних виплат, передбачених різними законами, і розписом асигнувань державного бюджету на них; наявність мораторіїв, які перешкоджають примусовому виконанням рішень судів; недостатній рівень автоматизації процесу виконавчого провадження; прогалини правового регулювання процедури банкрутства державних підприємств; недосконалий механізм здійснення судового контролю за виконанням рішень судів щодо стягнення заборгованості; 2) причини, пов'язані зі збиранням інформації: відсутність єдиної системи електронної взаємодії між реєстрами судових рішень та автоматизованою системою виконавчих проваджень, документів для забезпечення аналізу і збирання інформації про виконання судових рішень; 3) фінансова: відсутність коштів для забезпечення виплати заборгованості за рішеннями судів; 4) відсутність засобів юридичного захисту у зв'язку з невиконанням і тривалим виконанням рішень судів.

Стратегією установлено окремі напрями її реалізації. Однак ураховуючи, що спочатку її реалізація планувалася до 2022 року, потім була відстрочена до 2025, а тепер і до 2027 року, можна дійти висновку, що дієвих механізмів її впровадження досі немає, тобто документ має виключно догматичний характер, хоч і містить у собі чітко визначені проблеми, які негативно впливають на ефективність виконання судових рішень.

За словами В. Коверзнев, статистика показує, що стан виконання судових рішень в Україні залишається критично низьким, що спричинено неадекватністю учасників

економічних відносин виконувати зобов'язання, а також, іноді, небажанням боржників виконувати судові рішення і недостатністю наявних механізмів примусу та контролю за виконанням судових рішень. Для протидії цьому науковець пропонує розширення процесуальних повноважень господарського суду у сфері здійснення судового контролю за виконанням ухвалених ним судових рішень, а також узагальнення практики Верховного Суду щодо притягнення до відповідальності за невиконання рішення суду (Коверзнев, 2020). Така позиція загалом узгоджується з вищезгаданою Національною стратегією розв'язання проблеми невиконання рішень судів до 2027 року.

У цьому аспекті цікавою є думка К. Полосенко, який стверджує, що більша наближеність до судової гілки влади може забезпечити пришвидшення процедури виконання рішень, пропонуючи при цьому запровадити інститут судових виконавців і, таким чином, розширити повноваження органів судової влади щодо контролю за виконанням судових рішень (Полосенко, 2018). Це допомогло б розв'язати проблему відсутності взаємодії реєстру судових рішень і виконавчих проваджень, окреслену в Національній стратегії до 2027 року.

Н. Пархоменко звернула увагу на важливість принципу єдності судової практики. На її переконання, зменшення дискреції судів нижчих інстанцій позитивно вплине на становлення єдності судової практики, сприятиме відновленню та забезпеченню довіри громадян до судової влади, установленню передбачуваності та прогнозованості судових рішень, а в підсумку посилить незалежність судової влади, підвищить ефективність її діяльності шляхом оперативного розгляду справ і прийняття рішень (Пархоменко, 2020).

Схожої думки дотримується і голова Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду Лариса Рогач. Вона наголошує, що однакове й уніфіковане застосування закону обумовлює його загальну обов'язковість, рівність перед законом і правову визначеність. При цьому, зі слів пані Рогач, від правових позицій Верховного Суду України зроблено відступ 80 разів, касаційних судів у складі ВС – 59 разів, і 26 разів ВП ВС відступала від власної правової позиції (Офіційний сайт Верховного Суду, 2023, 25 січня). На думку судді, така динаміка позитивна та є свідченням наближення української судової системи до єдності судової практики, тобто є сподівання, що така динаміка зберігатиметься і надалі.

З такими думками важко не погодитися, адже єдність судової практики дійсно є однією із ключових передумов правової визначеності. Однакове застосування норм права гарантує передбачуваність судових рішень, що дозволяє учасникам господарських відносин чітко оцінювати правові ризики й наслідки своїх дій.

Окрім цього, єдність судової практики безпосередньо пов'язана з принципом процесуальної економії, оскільки сприяє швидшому й ефективнішому розгляду справ. Уніфіковане застосування норм права зменшує необхідність перегляду рішень вищими інстанціями, оптимізує навантаження на судову систему, скорочує строки розгляду справ і знижує витрати як для суду, так і для учасників процесу.

Не можна забувати також і про те, що для досягнення критерію ефективності судового захисту господарське судочинство має здійснюватися з дотриманням основних засад (принципів), визначених частиною 3 статті 2 Господарського процесуального кодексу України: верховенство права; рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом; гласність і відкритість судового процесу та його повне фіксування технічними засобами;

змагальність сторін; диспозитивність; пропорційність; обов'язковість судового рішення; забезпечення права на апеляційний перегляд справи; забезпечення права на касаційне оскарження судового рішення у визначених законом випадках; розумність строків розгляду справи судом; неприпустимість зловживання процесуальними правами; відшкодування судових витрат сторони, на користь якої ухвалене судові рішення (Господарський процесуальний кодекс України).

Безперечно, серед зазначених принципів панівне місце займає верховенство права. У статті 8 Конституції України закріплено, що в Україні визнається і діє принцип верховенства права. У статті 129, у свою чергу, наголошено, що суддя, здійснюючи правосуддя, є незалежним і керується верховенством права (Конституція України, 1996).

Зміст принципу верховенства права полягає у пріоритетності прав і свобод, законних інтересів людини й громадянина в суспільстві, у тому числі й у відносинах з органами публічної влади всіх рівнів, а також рівність усіх суб'єктів права перед законом, верховенство закону в системі актів законодавства країни, передбачуваність законів і дій органів державної влади та низці інших принципів (вимог), що визнані істотними елементами дотримання принципу верховенства права в рішеннях Європейського суду з прав людини (Пухтецька, 2010).

Серед принципів господарського судочинства І. Андрієчко також окремо виділяє диспозитивність і пропорційність. На думку дослідниці, вони є базовими й відображають особливу роль господарського суду як арбітра у вирішенні спорів, що виникають між господарюючими суб'єктами, у межах заявлених сторонами вимог, виходячи з оцінювання доказів, наданих сторонами, і за умов справедливого балансу між учасниками справи, а також вчинення судом процесуальних дій у такий спосіб, щоб ужиті заходи виправдовували поставлену мету їх застосування (Андрієчко, 2019).

Виділення верховенства права, диспозитивності та пропорційності як головних серед принципів господарського судочинства є цілком обґрунтованим, оскільки вони забезпечують баланс між публічними інтересами та процесуальною дискрецією учасників справи, при цьому відображаючи основну суть і мету судочинства. Верховенство права гарантує передбачуваність і справедливість судових рішень, диспозитивність закріплює право сторін самостійно визначати межі судового розгляду, а пропорційність сприяє прийняттю обґрунтованих рішень з урахуванням належного співвідношення між застосованими судом заходами й досягненням справедливої мети. Разом ці принципи формують основу ефективного та справедливого судового захисту у сфері господарських правовідносин.

Дискусія і висновки

Підсумовуючи вищеописане, можна дійти висновку, що ефективність судового захисту в господарському судочинстві – це критерій, який відображає здатність судового процесу забезпечити реальне й завчасне поновлення порушеного права або належне відшкодування.

Критерій ефективності судового захисту має комплексний характер і поєднує в собі такі елементи, як: 1) ефективний спосіб захисту, тобто такий, що забезпечує поновлення порушеного права, а за неможливості такого поновлення – гарантувати особі можливість отримання нею відповідного відшкодування; 2) дотримання принципу процесуальної економії; 3) наявність механізмів реального виконання рішення суду; 4) забез-

печення єдності судової практики; 5) дотримання принципів господарського судочинства при здійсненні розгляду справи.

Зазначені аспекти тісно взаємопов'язані між собою. Ефективний спосіб захисту має бути не лише юридично обґрунтованим, а й таким, що підлягає реальному виконанню, адже саме виконання рішення є кінцевою метою здійснення судочинства. Дотримання принципу процесуальної економії сприяє оперативному вирішенню спорів, що, у свою чергу, підвищує ефективність самого захисту, а єдність судової практики забезпечує передбачуваність судових рішень, зменшує ризик затягування процесів через неоднозначне тлумачення норм права. Водночас, дотримання принципів господарського судочинства, зокрема верховенства права, диспозитивності та пропорційності, гарантує справедливий розгляд справи, баланс інтересів сторін та ухвалення судом обґрунтованого рішення. Разом ці аспекти формують цілісну систему, яка спрямована на забезпечення швидкого, справедливого й реального поновлення порушених прав.

Для підвищення ефективності судового захисту варто забезпечити чітке законодавче визначення цього критерію, ужити дій задля покращення показників окремих його елементів, наприклад: застосування альтернативних методів вирішення спорів; розширення повноважень суду щодо контролю за виконанням рішень; запровадження жорсткішого покарання за невиконання судових рішень; забезпечення єдності судової практики; послідовне дотримання основних принципів господарського судочинства.

Список використаних джерел

- Андрієчко, І. (2019). Загальна характеристика принципів господарського судочинства. *Підприємництво, господарство і право*, 12, 85–92. <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2019.12.16>
- Велика Палата Верховного Суду. (2022). Постанова від 25 січня 2022 у справі № 143/591/20. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104415080>
- Господарський процесуальний кодекс України. Закон України від 06.11.1991 № 1798-XII. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text>
- Дришлюк, В., & Костицький, І. (2023). Оптимізація господарського судочинства в умовах воєнного стану в Україні. *Південноукраїнський правничий часопис*, 4, 43–47. <https://doi.org/10.32850/sulj.2023.4.8>
- Коверзнев, В. (2020). Ефективність судового захисту прав учасників економічних відносин як критерій забезпечення доступу до правосуддя. *Підприємництво, господарство і право*, 8, 82–86. <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.8.13>
- Конституція України. (1996). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>
- Офіційний сайт Верховного Суду. (2023, 10 квітня). *Ефективний спосіб захисту прав має забезпечувати мету здійснення правосуддя з урахуванням процесуальної економії – голова КГС ВС Лариса Розгач*. <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1407149/>
- Офіційний сайт Верховного Суду. (2023, 25 січня). *Забезпечення сталості та єдності судової практики повинно супроводжуватися її розвитком*. <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1374711/?fbclid=IwAR10hkZ7hGUeSw9V1Z6aGJFuzOvoYtYCKvQDb7fKwqXgKFB/OKSZh07Cpgtw>
- Пархоменко, Н. (2020). Єдність судової практики як складова правового регулювання. *Часопис Київського університету права*, 3, 26–30. <https://doi.org/10.36695/2219-5521.3.2020.02>
- Полосенко, К. (2018). Проблеми виконання рішень господарських судів і забезпечення судового захисту громадян. *Господарське право та процес*, 2(6), 41–43. <https://elar.naiu.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/320bc683-3837-42ae-985f-d60f80b556ea/content>
- Постанова Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду від 22 вересня 2022 у справі № 380/12913/21. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106390434>
- Постанова Конституційного Суду України від 30 січня 2003 у справі № 1-12/2003. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-03#Text>
- Про схвалення Національної стратегії розв'язання проблеми невиконання рішень судів, боржниками за якими є державний орган або державне підприємство, установа, організація, на період до 2022 року. (2025). Розпорядження Кабінету Міністрів України № 1218-р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1218-2020-р#Text>
- Пухтецька, А. А. (2010). Принцип верховенства права: сучасні європейські доктрини як орієнтир для реформування національного законодавства. *Вісник Національної академії наук України*, 3, 33–43. <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/27214>
- References**
- Andriiechko, I. (2019). General characteristics of the principles of economic procedure. *Entrepreneurship, Economy and Law*, 12, 85–92 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2019.12.16>
- Constitution of Ukraine. (1996). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>
- Dryshliuk, V. I., & Kostitsky, I. L. (2023). Optimization of economic procedural law in the conditions of war in Ukraine. *South Ukrainian Law Journal*, 4, 43–47 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.32850/sulj.2023.4.8>
- Grand Chamber of the Supreme Court. (2022). Ruling of the dated January 25, 2022 in case No. 143/591/20 [in Ukrainian]. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104415080>
- Koverznev, V. (2020). Effectiveness of judicial protection of the rights of participants in economic relations as a criterion for ensuring access to justice. *Entrepreneurship, Economy and Law*, 8, 82–86 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.8.13>
- Official website of the Supreme Court. (2023, April 10). *An effective way of protecting rights must ensure the purpose of justice, considering procedural economy – Head of the Commercial Cassation Court of the Supreme Court, Larysa Rohach* [in Ukrainian]. <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1407149/>
- Official website of the Supreme Court. (2023, January 25). *Ensuring the stability and unity of judicial practice must be accompanied by its development* [in Ukrainian]. <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1374711/?fbclid=IwAR10hkZ7hGUeSw9V1Z6aGJFuzOvoYtYCKvQDb7fKwqXgKFB/OKSZh07Cpgtw>
- On the approval of the National Strategy for solving the problem of non-enforcement of court decisions, where the debtor is a state body or a state enterprise, institution, or organization, for the period until 2022. (2025). Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 1218-p [in Ukrainian]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1218-2020-р#Text>
- Parkhomenko, N. (2020). The cohesion of trial practice as a component of legislation. *Law Review of Kyiv University of Law*, 3, 26–30 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.36695/2219-5521.3.2020.02> [in Ukrainian].
- Polosenko, K. (2018). Problems of Enforcing Commercial Court Decisions and Ensuring Judicial Protection of Citizens. *Commercial Law and Process*, 2 (6), 41–43 [in Ukrainian]. <https://elar.naiu.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/320bc683-3837-42ae-985f-d60f80b556ea/content>
- Pukhtetska A. (2010). Rule of law principle: modern European doctrines as a reference point for national legislation reformation. *Bulletin of the National Academy of Sciences of Ukraine*, 3, 33–43 [in Ukrainian]. <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/27214>
- Ruling of the Administrative Cassation Court within the Supreme Court dated September 22, 2022, in case No. 380/12913/21 [in Ukrainian]. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106390434>
- Ruling of the Constitutional Court of Ukraine dated January 30, 2003, in case No. 1-12/2003 [in Ukrainian]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-03#Text>
- The Commercial Procedural Code of Ukraine. Law of Ukraine dated 06.11.1991 No. 1798-XII [in Ukrainian]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text>

Отримано редакцією журналу / Received: 09.12.24
Прорецензовано / Revised: 10.01.25
Схвалено до друку / Accepted: 29.04.25

Ihor USKOV, PhD Student
ORCID ID: 0009-0009-6134-9162
e-mail: iuskov28@gmail.com
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

CRITERION OF THE EFFECTIVENESS OF LEGAL PROTECTION IN COMMERCIAL JUDICIAL PROCEEDINGS: STRUCTURAL ELEMENTS

Background. Commercial litigation is a key element in ensuring the protection of the rights of participants in commercial legal relations and shaping an attractive business climate in Ukraine. However, the lack of a clear definition of the concept of "effective judicial protection" leads to inconsistent interpretation of this criterion by courts, resulting in shortcomings in commercial litigation. Thus, there is an urgent need for a clear definition of the effectiveness of protection in the context of commercial litigation and the establishment of specific aspects for assessing the achievement of this criterion.

Methods. The article employs general scientific and special scientific research methods, including: the analytical method for studying legal acts, judicial practice, and scholarly research on the effectiveness of judicial protection in commercial litigation; the comparative method for examining different approaches to understanding the effectiveness of judicial protection in commercial litigation; the systemic analysis method for a comprehensive study of various components of the effectiveness criterion of the judicial process; and the generalization method for formulating discussion arguments and conclusions.

Results. The article explores the criterion of judicial protection effectiveness in commercial litigation, identifies its structural elements, and analyzes specific practical issues related to their implementation. The author highlights the absence of a clear legislative definition of judicial protection effectiveness and examines its key elements: (1) an effective means of protection, (2) the principle of procedural economy, (3) the presence of mechanisms for the real enforcement of court decisions, (4) the unity of judicial practice, and (5) adherence to the principles of commercial litigation in case consideration. The interconnection between these elements is outlined, emphasizing their impact on the predictability of court decisions, the speed of dispute resolution, and overall trust in the judicial system. The article also analyzes contemporary challenges, including issues with the enforcement of court decisions and the need to improve judicial procedures.

Conclusions. The effectiveness of judicial protection in commercial litigation should be defined as the ability of the judicial process to ensure the real restoration of violated rights or proper compensation. This is a complex criterion that includes an effective means of protection, adherence to the principle of procedural economy, mechanisms for enforcing court decisions, unity of judicial practice, and compliance with the principles of commercial litigation. To enhance the effectiveness of commercial litigation, it is necessary to clearly define this criterion legislatively and improve its individual elements, particularly through the use of alternative dispute resolution methods and strengthening control over the enforcement of court decisions.

Keywords: effectiveness of judicial protection, commercial litigation, procedural economy, enforcement of court decisions, unity of judicial practice, principles of commercial litigation.

Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The author declares no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.

УДК: 340.0

DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2195/2025/1.129-14>Андрій ШЕЛИХ, асп.
ORCID ID: 0000-0002-8565-880X
e-mail: andriyshelyh@knu.ua

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ПРАВОСВІДОМІСТЬ ЯК ПРЕДМЕТ МІЖДИСЦИПЛІНАРНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Вступ. Комплексність і багатоаспектність явища правосвідомості зумовлює необхідність міждисциплінарних досліджень цього явища в різних галузях наукового знання. Правосвідомість є предметом наукового пошуку не лише у сфері теорії права, а й у філософії, психології, соціології та інших науках. Аналіз сучасних міждисциплінарних підходів дозволить сформулювати основні сутнісні характеристики правової свідомості й виявити ефективні шляхи підвищення її рівня, що, у свою чергу, є необхідною передумовою становлення та розвитку громадянського суспільства в Україні.

Методи. У процесі наукового дослідження були застосовані такі загальнонаукові методи, як аналіз, синтез, дедукція та аналогія. З огляду на сутність правосвідомості як правового явища були застосовані також приватно-наукові методи юридичного пізнання, а саме порівняльно-правовий і логіко-юридичний.

Результати. Досліджено особливості розуміння явища правосвідомості в таких галузях наукового знання, як право, філософія, психологія та соціологія. Надано характеристику основних структурних елементів правосвідомості як засобу відображення правової дійсності й ефективного впливу на неї. У межах філософської парадигми розкрито цінність правосвідомості для формування правової держави та громадянського суспільства. Досліджено явище правосвідомості як предмет психологічної та соціологічної науки, у результаті чого з'ясовано механізми впливу на формування необхідного рівня правосвідомості громадян.

Висновки. Правосвідомість – це надзвичайно складна категорія, що є системою взаємодіючих і взаємоузгоджених елементів, націлених на суб'єктивне сприйняття правової дійсності й активного впливу на неї. Серед структурних елементів правосвідомості можна виокремити правові знання, ідеї, правові почуття, емоції та уявлення стосовно права. Комплексна взаємодія вказаних елементів у свідомості людини дозволяє сформувати в індивіда позитивне ставлення до права і, як наслідок, упровадження верховенства права. Однак, незважаючи на правовий складник правової свідомості, для формування цілісного уявлення про правосвідомість недостатньо досліджувати її виключно в межах доктрини права. У свою чергу, розкрити зміст цієї категорії можна лише шляхом застосування міждисциплінарного підходу. Отже, аналіз існуючих здобутків у сфері філософії, психологічної науки та соціології забезпечить розширення уявлень про цінність правосвідомості й механізми психологічного впливу на індивіда із метою підвищення рівня правосвідомості.

Ключові слова: право, правосвідомість, правова дійсність, суспільство, громадянське суспільство, правова держава, філософія, правова психологія, соціологія, верховенство права, правове регулювання.

Вступ.

Актуальність дослідження. Свідомість людини завжди займала особливе місце в доробках мислителів і науковців, починаючи з античного періоду й до сучасності. Це, у першу чергу, пов'язано зі значним потенціалом внутрішнього світу людини й належністю дослідження до різних сфер наукового знання. Адже свідомість людини має надзвичайно складну архітектуру й складається з елементів, що забезпечують сприйняття та аналіз різних аспектів оточуючої дійсності.

Важливу роль у структурі свідомості людини відіграє правосвідомість як засіб сприйняття правової дійсності, що виконує надзвичайно важливу регулятивну функцію та забезпечує формування моделей поведінки індивіда в соціумі. Формування правосвідомості як різновиду свідомості обумовлене соціальною природою людини та її прагненням до збалансованості суспільних відносин. Вона є надзвичайно складним і багатоаспектним явищем, що обумовлює значний науковий інтерес дослідників у сфері правознавства, філософії, психології та соціології.

Об'єктом дослідження цієї наукової роботи є правосвідомість як складне явище свідомості людини, що зумовлює міждисциплінарний характер цього явища.

Метою дослідження є розкриття змісту правосвідомості як предмета наукового пошуку не лише у сфері правничої науки, а й інших гуманітарних наук. Серед **завдань дослідження** варто виокремити такі: визначити особливості доктринального підходу до розуміння правосвідомості у сфері права, філософії, психології та соціології; виявити цінність міждисциплінарних наукових досліджень правосвідомості для формування цілісного уявлення про це явище, а також механізми позитивного впливу на правосвідомість громадян із метою підвищення її рівня.

Методи.

У процесі здійснення наукового дослідження були застосовані такі загальнонаукові методи, як аналіз, синтез, дедукція та аналогія. Метод аналізу надав змогу виокремити основні структурні елементи правосвідомості, а також дослідити їх сутнісні характеристики. Метод аналізу сприяв отриманню наукового знання щодо особливостей правосвідомості як явища в парадигмі філософії, психологічної та соціологічної наук. Метод синтезу на основі отриманих знань про правосвідомість забезпечив формування висновку про міждисциплінарний характер цього явища. Метод дедукції було використано з метою розвитку уявлення про принципи функціонування та формування правосвідомості на основі загальних уявлень про свідомість людини. Метод аналогії надав можливість використати результати дослідження правосвідомості в інших галузях наукового знання для формування уявлення про правосвідомість як правову категорію. З огляду на сутність правосвідомості як правового явища були застосовані також приватно-наукові методи юридичної науки. Порівняльно-правовий метод дозволив порівняти свідомість із правосвідомістю, а також правосвідомість як предмет юридичної науки – із правосвідомістю як предметом філософії, психологічної та соціологічної наук. Логіко-юридичний метод забезпечив вивчення та пояснення правосвідомості на основі законів формальної логіки та правової аргументації.

Результати

Ураховуючи, що змістом правової свідомості є правові знання, почуття та емоції стосовно права, пропонуємо розпочати наше дослідження саме з аналізу доктринальних підходів до розуміння правосвідомості у працях учених-юристів.

© Шелих Андрій, 2025

У вітчизняній юридичній науці питання правосвідомості було ґрунтовно досліджено в роботах таких учених, як С. В. Бобровник, Г. І. Балюк, Т. З. Гарасимів, І. М. Жаровська, А. І. Луцький, С. Г. Башук, Я. С. Богів, А. А. Бова, В. Є. Боднар, О. О. Ганзенко, Н. Л. Гранат, В. В. Ковальчук, В. В. Копейчиков, В. О. Котюк, А. Ф. Крижановський, Є. В. Назаренко, М. П. Орзіх, П. М. Рабінович, В. В. Муж, С. Ф. Хопта та ін.

Ґрунтовним є розуміння правосвідомості та її структури за А. І. Луцьким. Учений зазначає, що правосвідомість є різновидом свідомості, що дозволяє створювати суб'єктивний образ чинного або бажаного права; це суб'єктивна основа права, умова його існування та розвитку. Структура правосвідомості – це сукупність її елементів та їхніх взаємозв'язків, що відображає внутрішню організацію цілісної системи, взаємодію утворюючих її компонентів. Вирізнення структурних елементів правосвідомості не означає їх відокремленості, навпаки, будь-яка теоретична конструкція структури правосвідомості є результатом мисленнєвої діяльності автора і його методологічних уподобань, а на практиці всі її елементи взаємно пов'язані й не можуть існувати автономно. Водночас, не слід ігнорувати відмінностей, що між ними існують (Луцький, 2014, с. 52).

У цілому ми поділяємо думку А. І. Луцького щодо характеристики правосвідомості, передусім як різновиду свідомості людини. Проте, з нашого погляду, більш доцільно вживати формулювання "елемент свідомості людини" замість поняття "різновид", оскільки свідомості людини єдина, її неможливо поділити на певні види. Натомість свідомість як комплексне й багатоаспектне явище має різні елементи, одним з яких є правова свідомість людини. Безперечно, ключове завдання правосвідомості – це створення суб'єктивного сприйняття чинного й бажаного права. Цей процес реалізується через зіставлення внутрішнього світу людини з об'єктивною правовою дійсністю. Надалі, залежно від наявності чи відсутності правових знань і позитивного досвіду застосування норм права, у свідомості людини формується позитивний або негативний образ права. У свою чергу, суб'єктивне сприйняття права індивідом є вихідною точкою його поведінки в юридично значущих ситуаціях.

Окремої уваги заслуговує розуміння А. І. Луцьким структури правосвідомості. Ми погоджуємося, що її складають взаємопов'язані та взаємодіючі елементи, які функціонують у межах єдиної системи.

На думку Я. С. Богів, правосвідомість перебуває в основі правової культури та є сукупністю поглядів, ідей, почуттів, настроїв, які мають відношення до права, і включає в себе уявлення про право, тобто праворозуміння, погляди на роль права, правові настанови в житті суспільства і держави, ідеї про права людини, відповідальність особи перед іншими людьми, державою і суспільством. Правосвідомість є духовною (ідеологічною) гарантією забезпечення здійснення прав і виконання обов'язків. Ця категорія покращує режим законності, який має гарантувати кожному громадянину впевненість, що порядок у суспільстві буде забезпечений, що його права й законні інтереси будуть суворо охоронятися, а ті, хто їх порушить, будуть покарані, а порушені права відновлені (Богів, 2022, с. 197). Як бачимо, Я. С. Богів дотримується більш широкого підходу до розуміння правосвідомості. Ми поділяємо думку вченої щодо можливості виокремлення у структурі правосвідомості таких елементів, як погляди, ідеї,

почуття, настрої тощо. Проте, з нашого погляду, указані елементи не є простою сукупністю, а діють як гармонійна система в процесі формування в індивіда певних моделей поведінки. Поряд із цим учений слушно наголошує на тому, що правосвідомість становлять ідеї про права людини й відповідальність особи перед іншими людьми. Дійсно, на сучасному етапі розвитку української державності часто виникає проблема різноманітності поглядів громадян на важливість використання своїх прав у спосіб, що не порушує права інших людей. Як результат, у суспільстві відбувається конфлікт між громадянами, які прагнуть правомірної реалізації своїх прав, та особами, які бажають вирішувати свої питання у позаправовій площині.

Ми підтримуємо думку Я. С. Богів, що правосвідомість є своєрідною духовною гарантією забезпечення здійснення прав і виконання обов'язків. На нашу думку, ефективна правосвідомість громадян безпосередньо впливає на розвиток усіх сфер життя суспільства, оскільки вона забезпечує впевненість громадян у належній реалізації норм права. Отже, формування високого рівня правосвідомості громадян створює міцне підґрунтя для розвитку бізнесу, громадських ініціатив, політичної сфери й суспільства загалом. Поряд із цим правосвідомість як гарантія забезпечення прав і виконання обов'язків позитивно впливає на механізм правового регулювання. Це обумовлюється тим, що вона забезпечує стан суспільства, за якого громадяни дотримуються норм права добровільно, без необхідності застосування примусу. У такому разі не існує потреби в надмірній нормативній зарегульованості суспільних відносин.

Подібний підхід до розуміння правосвідомості висловлює А. Дем'яненко. На думку вченого, правосвідомість є однією з найважливіших форм свідомості людини й суспільства поряд із політичною свідомістю, мораллю, мистецтвом, релігією, наукою та філософією. Для стійкого, без спонтанних потрясінь, існування і розвитку суспільства недостатньо сподіватись на те, що всі люди поводитимуться належно. Має бути впевненість, яку створює правова система, що складається з обов'язкових законів, норм і принципів, що є чинними в державі, суспільстві, регулюють права й обов'язки громадян. Одним зі структурних елементів права є правова свідомість, яку можна визначити як систему знань, оцінок і уявлень, що виражають ставлення людей до позитивного й ідеального права. Оскільки правова свідомість є складником здатності морального судження, то її зародки притаманні людині від народження. Це слід розуміти так, що людина здатна інтуїтивно розрізняти добро і зло, законне й незаконне, справедливе й несправедливе. Однак однієї інтуїції недостатньо. Розвинена правова свідомість має складну структуру й формується частково за допомогою вольових зусиль індивіда, але значною мірою – завдяки зовнішньому впливу, у процесі соціалізації (Дем'яненко, 2017, с. 203). А. Дем'яненко справедливо наголошує на тому, що для стабільного розвитку суспільства необхідна впевненість громадян у ефективній роботі чинної правової системи. Ми хочемо зауважити, що досягнути такого стану суспільства можливо лише за високого рівня правосвідомості як громадян, так і суб'єктів нормотворення. Також варто погодитися з думкою вченого, що правосвідомість є системою знань, оцінок, уявлень щодо позитивного (явного або чинного) та ідеального (бажаного) права. Поряд із цим учений справедливо зазначає, що правосвідомість як засіб усвідомлення правил поведінки притаманний людині від народження.

Це пов'язано з тим, що свідомість людини є базовим механізмом регуляції поведінки людини, а правові знання лише наповнюють наявний механізм у процесі соціалізації індивіда додатковими конструкціями.

Отже, дослідження у сфері юридичної науки сприяють обґрунтуванню явища правосвідомості як структурного елемента права, а також відображають її цінність для реалізації принципу верховенства права в суспільстві й формування правової культури.

Незважаючи на те, що правосвідомість є складником системи права, досліджуваний нами феномен також має важливе світоглядне значення. У зв'язку із цим правосвідомість стала предметом аналізу для представників філософської думки.

У цьому контексті варто почати з фундаментальних досліджень мислителя епохи Просвітництва І. Канта. Розкриваючи значення правосвідомості, філософ указує, що саме правосвідомість є передумовою формування правової держави. На думку І. Канта, найбільшою проблемою для людського роду, розв'язати яку його змушує природа, є досягнення загального правового громадянського суспільства. Тільки в суспільстві й саме в такому, у якому членам його надається найбільша свобода, а відповідно, існує повний антагонізм, і тим не менш найбільш відповідне визначення та забезпечення свободи заради сумісності її зі свободою інших, – тільки в такому суспільстві може бути досягнута вища мета природи: розвиток усіх її задатків, закладених у людстві (Kant, 1784).

І. Кант був переконаний, що правове суспільство можливе лише за двох умов – визнання повної індивідуальної свободи й наявності зовнішнього примусу у вигляді закону, який є обов'язковим для всіх без винятку членів спільноти і який змушує окремих індивідів застосовувати власну свободу лише з метою самовдосконалення та на благо всієї спільноти. Інакше кажучи, для правового суспільства властиві дві, на перший погляд, прямо протилежні ознаки: у ньому поєднується індивідуальна свобода й зовнішній примус (Єрмоленко, 2008, с. 184). Зі свого боку, хочемо наголосити, що реалізація індивідуальної свободи у спосіб, який не суперечить закону, можлива лише в умовах ефективної правосвідомості громадян. Отже, усвідомлення цінності свободи інших індивідів і позитивний вплив чинного законодавства забезпечують поступове формування громадянського суспільства, що є основою правової держави.

Погляди І. Канта безперечно актуальні й для сучасної правової дійсності України. Наша держава перебуває на важливому етапі свого розвитку та становлення як правової держави. Указаний процес потребує активної участі громадян у формуванні державної політики й нової ефективної правової системи, тому на сучасному етапі, незважаючи на існуючі проблеми організації державної влади в Україні, ключовим напрямом післявоєнної відбудови має стати саме розвиток правосвідомості громадян. Це, у свою чергу, дозволить сформувати правоосвічене суспільство, яке не потребує надмірного правового регулювання та добровільно прагне реалізації правомірної поведінки. Подібний стан суспільства створить сприятливі умови для формування середнього класу, розвитку бізнесу й економіки країни.

Розробленню феномена правосвідомості особливу увагу присвятив німецький філософ Г. В. Ф. Гегель. Право в гегелівській філософії проходить шлях від абстрактного до конкретного, від інобуття до буття, тобто воно реалізується на практиці. Цей процес

реалізації поняття права в дійсне право є ідеєю права. Субстанцією ж ідеї права й духу є категорія свободи. Отже, ідея права як предмет філософії права означає єдність поняття права і буття права, яке реалізується внаслідок об'єктивізації поняття. Також поняття та ідея права в Гегеля нерозривно пов'язані з категорією волі й мислення, які тісно переплетені у своїй єдності з дійсністю (Галас, & Попович, 2017, с. 249). Отже, Г. В. Ф. Гегель розуміє право як феномен мислення, тобто продукт свідомості людини. Саме процес мислення забезпечує рух права від абстрактного до конкретного шляхом реалізації його на практиці. Це свідчить про ключову роль правосвідомості для існування правової дійсності.

У процесі дослідження феномена правосвідомості в контексті філософсько-правового розуміння цього явища Н. І. Бровко зробила справедливий акцент на міждисциплінарному характері зазначеного феномена (Бровко, 2016, с. 80). Подібну концепцію підтримує Т. С. Панченко, зазначаючи, що правосвідомість – багатовимірний феномен, який розглядається на різних рівнях наукового знання (Панченко, 2017, с. 213).

Отже, аналізуючи здобутки вчених-філософів, можемо дійти висновку щодо фундаментального значення правосвідомості для формування правової держави та громадянського суспільства, а також розвитку ціннісного світосприйняття права. У межах філософського рівня наукового знання здійснюється розкриття сутності явища правосвідомості як механізму реалізації права й обґрунтовується її міждисциплінарний характер.

Як ми вже зазначали, правосвідомість є елементом свідомості людини, що дозволяє перевести досліджуване явище у площину психологічної науки. Згідно з Тлумачним психологічним словником, свідомість (свідоме) – це: 1) вищий рівень психічного відображення і саморегуляції, зазвичай вважається властивим тільки людині як суспільно-історичній істоті; 2) думки й почуття, що індивід усвідомлює в будь-який даний момент (Шапар, 2007, с. 451). Отже, розуміння свідомості людини прямо корелюється з особливостями правосвідомості як механізму психічного відображення правової дійсності та саморегуляції поведінки індивіда в ситуаціях, що мають юридичне значення. У зв'язку із цим психічний складник правової свідомості визначає зазначене явище як предмет дослідження психології.

У цій площині слід зазначити, що психологічна наука передусім націлена на пізнання "Я" індивіда, завдяки якому останній ідентифікує себе як самостійного учасника суспільних відносин, тобто йдеться про самосвідомість людини.

Перші теоретичні розробки поняття самосвідомості як складної структури уявлень людини про себе й сукупності настанов, спрямованих на себе, були здійснені В. Джеймсом. Учений розглядав особистісне Я (Self) як подвійне утворення, яке містить Я-усвідомлювальне, або чисте Его, і Я-як об'єкт (Me), або емпіричне Его. На думку В. Джеймса, це "дві сторони однієї цілісності" (James, 1920, с. 176–177).

У зарубіжній і сучасній вітчизняній психології дослідження самосвідомості людини організуються переважно навколо поняття Я-концепції. Це поняття сформувалось у 1950 р. у контексті феноменологічної (гуманістичної) психології (А. Маслоу, К. Роджерс та ін.). З погляду психологів-гуманістів, Я-концепція відображає те, як кожен із нас уявляє себе в контексті виконання різних суспільних ролей. Звідси формується спектр відмінних Я-образів, які постають у процесі сприйняття

себе та інших через численні ролі, які кожен так чи інакше грає у житті. Унаслідок відбору та тлумачення циклу сприйняття явищ у конкретної людини виникає цілісна психологічна картина оточення і себе в цьому оточенні (Кіреєва, 2010, с. 113). Варто додати, що сформована психологічна картина є ключовим фактором, який визначає поведінку людини у процесі взаємодії із суспільством. У свою чергу, залежно від характеру Я-образів особа віддає перевагу або правомірній, або протиправній поведінці в різноманітних ситуаціях, що мають юридичне значення. Тому важливо, щоб у свідомості кожного громадянина були сформовані образи Я-суб'єкта права, Я-громадянин тощо.

Варто зазначити, що становлення самосвідомості та Я-концепції характеризується поступовим структурно-функціональним ускладненням упродовж всього життя. Онтогенетично розвиток Я-концепції відбувається поетапно: Я-образ людини, пройшовши певний первинний цикл становлення, збагачується і взаємодоповнюється Я-ставленням, Я-вчинками, у результаті чого виникає Я-концепція як інтегральна цілісність сфери самосвідомості. Отже, цей феномен є динамічним, складно структурованим утворенням, яке складається з уявлень, настанов людини щодо самої себе. Я-концепцію правової людини можна трактувати як сукупність психологічних механізмів, настановну систему, функціональне призначення якої полягає у встановленні й корегуванні особою відповідності самої себе як суб'єкта права, носія право- й їздздатності та правосвідомості, учасника правових відносин і суб'єкта правової (правомірної і протиправної) поведінки до умов і обставин свого існування у світі права (правовому вимірі суспільного буття) (Гладкий, 2014, с. 14). Ураховуючи особливості становлення Я-концепції, можна стверджувати, що побудова образу правової людини є складним процесом, який потребує комплексного підходу й розроблення пріоритетних напрямків правової освіти, які будуть мати позитивний психологічний вплив на громадян, з метою формування усвідомленого ставлення до права. Це обумовлює важливу роль правової психології у процесі розвитку ефективної правосвідомості громадян.

Питання правової психології було широко досліджено в працях І. Д. Веркалеця. Учений зазначає, що правову психологію не слід зводити до нижчого стихійного рівня правосвідомості, оскільки вона аж ніяк не ірраціональна й не безідейна, а навпаки, неодмінно (тою чи іншою мірою) включає в себе певні штрихи, елементи правової ідеології, заломлені у вірування, настанови, звички, переживання, емоції, почуття; напругу стикаючись із юридичною дійсністю, правова психологія дає змогу постійно, непомітно, але в деталях і реальній конкретиці оцінювати закони, правові норми, правову поведінку, інші явища юридичної практики. Це дає підстави говорити про те, що об'єктом психологічної науки є психіка особистості як властивість високо-організованої матерії, яка є особливою формою відображення суб'єктом правовідносин об'єктивної реальності, саморегуляції на цій основі своєї поведінки й діяльності. Також І. Д. Веркалець зазначає, що саме через правові емоції право реалізує свої головні якості, такі як гуманізм, справедливість, формальна рівність суб'єктів тощо. Ці характеристики права виражають людські почуття і оцінки, від їх адекватності щодо законодавства, від психологічного налаштування людей багато в чому залежить ефективність чинних актів усієї правозастосовної практики (Веркалець, 2018, с. 67).

Учений робить висновок, що правове почуття – складне соціально-психологічне явище, яке супроводжує людство впродовж усієї історії його розвитку. Воно може бути розглянуте у вигляді двох взаємодоповнюючих компонентів: інтуїтивного (природно-правового), в основі якого лежить настанова на правову совість, і офіційного (позитивно-правового), такого, що має орієнтацію на закон. Під правовими почуттями ми розуміємо емоційне ставлення людини до правової дійсності, правових явищ, права як певної системи норм, установлених або санкціонованих державою (Веркалець, 2018, с. 67). Ми цілком погоджуємося, що правова психологія є не стихійним рівнем правосвідомості, а результатом впливу правового середовища та правових знань на свідомість людини. Поряд із цим, правова психологія виконує важливу прикладну функцію та забезпечує реальну дію права через емоції людини, що формують у ній усвідомлене прагнення до правомірної поведінки.

Р. Ф. Гринюк та О. І. Гуцуляк дійшли обґрунтованих висновків щодо можливості подолання деформацій правосвідомості шляхом впливу на правові емоції та почуття людини. Учені наголошують, що правова психологія як елемент правосвідомості припускає максимальну можливість впливу й корекції (завдяки рефлексії, самоспостереженню). Методологія свідомісно-центрированої психології дуже структуровано й послідовно розкриває принципи та закони свідомості (адекватності, організованості, комунікативності), а отже, – і механізми її можливих деформацій (Гринюк, & Гуцуляк, 2023, с. 13). На нашу думку, емоційний складник правосвідомості забезпечує можливість впливу на її формування шляхом пробудження у громадян позитивних почуттів і емоцій стосовно правових інститутів. Цього можливо досягти шляхом поширення інформації про позитивний досвід реалізації правових норм, а також упровадивши систему якісної правової освіти.

Також дослідження правосвідомості в межах психологічної науки мало важливе значення для практики кримінального права. Як стверджує Ю. В. Шепітько, діяльність правоохоронних і правозастосовних органів передбачає необхідність використання психологічних знань, наприклад під час допиту підозрюваного, здійснення інших процесуальних дій. Поряд із цим учений наголошує на важливості участі у вирішенні справи фахівця з вузького профілю психологічної науки (Шепітько, 1998, с. 36–37). На відміну від поглядів попередніх дослідників, Ю. В. Шепітько обґрунтовує вузький підхід і розглядає особливості правової психології лише в межах кримінального права. У свою чергу, ми погоджуємося, що результати досліджень правосвідомості в межах психології мають позитивний вплив на процес попередження злочинів і виправлення засуджених осіб. Це пов'язано з тим, що психологія дозволяє виявити механізми виправлення деформованої правосвідомості осіб, які вчинили кримінальні правопорушення.

Важливе значення правосвідомості як регулятора суспільних відносин сприяє розвитку наукових досліджень цього явища й у площині соціології. Значний внесок у дослідження соціологічного аспекту правосвідомості було зроблено О. М. Балинською та Л. Й. Гуменюк. Учені звертають увагу, що правосвідомість – це специфічне структурне утворення, компонент системи суспільної свідомості. Предметом відображення правосвідомості є реальні суспільні

відносини, які вимагають правового регулювання, а результатом правового регулювання – правовідносини, механізм правового регулювання (норми права, правові інститути та їхня діяльність), правові вчинки людей, а також правові явища, що виникають у зв'язку з дією певних правових норм.

Правосвідомість черпає матеріал із реальних процесів та явищ суспільного життя. Нові сфери практичної діяльності різних соціальних груп, що потребують правового регулювання, визначають виникнення нових правових уявлень і поглядів (Гуменюк, & Балинська, 2013, с. 64). Соціологічний аспект правосвідомості обґрунтовує динамічний характер цього явища, а також розкриває її важливе прикладне значення для розвитку суспільних відносин і правової культури суспільства.

Поряд із цим у контексті соціальної взаємодії правосвідомість відіграє ключову роль у процесі правової соціалізації індивіда. На думку Я. С. Гнатюк та І. М. Гоян, правова соціалізація – це процес включення індивіда в систему правовідносин певного суспільства на основі засвоєння всієї правової культури цього суспільства. Також учені наголошують, що основою цього процесу є не лише формування навичок соціальної поведінки, яка відповідає правовим нормам суспільства, а й інтерпретація таких норм і виникнення внутрішньої мотивації, що орієнтує особистість на їх дотримання (Гнатюк, & Гоян, 2016, с. 40–45). Дійсно, правосвідомість як особливий структурний елемент свідомості людини виконує важливу функцію "входження" індивіда в систему суспільних відносин. Адже правосвідомість фактично виступає основою правової соціалізації, що нерозривно пов'язана з формуванням у індивіда системи знань, уявлень і почуттів щодо права, які визначають поведінку особи в юридично значущих ситуаціях.

Отже, дослідження у сфері соціологічної науки дають змогу розкрити нові аспекти правосвідомості як механізму соціалізації особи, а також сформувати уявлення щодо впливу реальних суспільних відносин на формування ефективної правосвідомості громадян.

Дискусія і висновки

Підсумовуючи, слід зазначити, що складна структура правосвідомості є передумовою для розвитку міждисциплінарних досліджень цього явища. У свою чергу, здобутки науковців різних галузей наукового знання дозволяють комплексно дослідити різні аспекти правової свідомості людини. Так, у межах правничої науки розкривається сутність правосвідомості як засобу сприйняття права й активного впливу на правову дійсність. Здобутки у сфері філософської думки дозволяють розкрити фундаментальну роль правосвідомості у формуванні держави й громадянського суспільства. У межах психологічної науки та соціології розробляються механізми ефективного впливу на правосвідомість із метою підвищення її рівня. Отже, результати міждисциплінарних досліджень сприятимуть виявленню новітніх шляхів підвищення правосвідомості українських громадян. У свою чергу, формування правосвідченого суспільства дозволить створити передумови для розвитку правової держави. Міждисциплінарний характер правосвідомості забезпечує з'ясування її ролі в процесі формування правової культури, реалізації права та правомірного забезпечення власних інтересів (правовий аспект), залежності правосвідомості від сформованого світосприйняття та ставлення до права як цінності (філософський аспект), формування під впливом психологічних особливостей суб'єкта та саморегуляції його поведінки (психологічний аспект) і впливу

процесів соціалізації суб'єкта як важливого елемента суспільної взаємодії (соціологічний аспект).

Список використаних джерел

- Богів, Я. (2022). Правосвідомість як основа побудови правової держави. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*, 33/2022, 196–202.
- Бровко, Н. (2016). Аналіз феномену правосвідомості людини у філософсько-правовій думці. *Науковий журнал "Філософські та методологічні проблеми права"*, 1(11), 73–82.
- Веркалець, І. (2018). Правова психологія в механізмі реалізації права. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету імені Короля Данила Галицького*, 5(17), 182.
- Галас, В., & Попович, Т. (2017). Гегелівське розуміння права у контексті його філософської системи. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*, 42, 247–252.
- Гладкий, С. (2014). Самосвідомість як структурно-функціональне ядро правового самопізнання. *Часопис Київського університету права*, 3, 13–16.
- Гнатюк, Я., & Гоян, І. (2016). *Соціологія права*. Симфонія форте.
- Гринюк, Р. Ф., & Гуцуляк, О. І. (2023). Правосвідомість як предмет теоретико-правового, соціально-філософського і психологічного аналізу. *Правничий часопис Донецького національного університету імені Василя Стуса*, 2(1), 4–17. <https://doi.org/10.31558/2786-5835.2023.1.2.1>
- Гуменюк, Л., & Балинська, О. (2013). *Основи соціології права (для працівників органів внутрішніх справ)*. Львівський державний університет внутрішніх справ.
- Дем'яненко, А. (2017). Умови формування правової свідомості в підлітків у процесі роботи громадського об'єднання. *Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету*, 2(19), 203–208.
- Єрмоленко, А. (2008). Категоричний імператив як раціональна підстава права, влади та держави у політичній доктрині І. Канта. *Філософська думка*, 6, 178–194.
- Кіреєва, У. (2010). Теоретичні підходи до психологічного вивчення Я-концепції. *Психологія і суспільство*, 4, 111–119.
- Луцький, А. (2014). Правосвідомість юриста як суб'єктивне відображення чинної правової ідеології. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*, 2, 50–60.
- Панченко, Т. (2017). Особливості правової свідомості міської та сільської молоді. *Актуальні проблеми психології*, 44, 213–222.
- Шапар, В. (2007). *Сучасний тлумачний психологічний словник*. Прапор.
- Шепітько, В. (1998). *Проблеми використання психологічних знань у кримінальному процесі*. Право.
- James, W. (1920). *Psychology: Briefer course*. H. Holt & Co.
- Kant, I. (1784). *Idea for a universal history from a cosmopolitan point of view*. <https://www.marxists.org/reference/subject/ethics/kant/universal-history.htm>

References

- Bohiv, Ya. (2022). Legal consciousness as the basis for building a legal state. *Scientific notes of the Lviv University of Business and Law*, 33/2022, 196–202 [in Ukrainian].
- Brovko, N. (2016). Analysis of the phenomenon of human legal consciousness in philosophical and legal thought. *Scientific journal "Philosophical and methodological problems of law"*, 1(11), 73–82 [in Ukrainian].
- Dem'yanenko, A. (2017). Conditions for the formation of legal consciousness in adolescents in the process of the work of a public association. *Scientific Bulletin of the Melitopol State Pedagogical University*, 2(19), 203–208 [in Ukrainian].
- Halas, V., & Popovych, T. (2017). Hegelian understanding of law in the context of its philosophical system. *Scientific bulletin of the Uzhhorod National University*, 42, 247–252 [in Ukrainian].
- Hladkyi, S. (2014). Self-awareness as a structural and functional core of legal self-knowledge. *Journal of the Kyiv University of Law*, 3, 13–16 [in Ukrainian].
- Hnatyuk, Ya., & Hoyan, I. (2016). *Sociology of Law*. Symphony forte [in Ukrainian].
- Hrnyuk, R. F., & Gutsulyak, O. I. (2023). Legal consciousness as a subject of theoretical and legal, socio-philosophical and psychological analysis. *Law Journal of the Vasyl Stus Donetsk National University*, 2(1), 4–17 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.31558/2786-5835.2023.1.2.1>
- Humenyuk, L., & Balynska, O. (2013). *Fundamentals of Sociology of Law (for employees of internal affairs bodies)*. Lviv State University of Internal Affairs [in Ukrainian].
- James, W. (1920). *Psychology: Briefer course*. H. Holt & Co.
- Kant, I. (1784). *Idea for a universal history from a cosmopolitan point of view*. <https://www.marxists.org/reference/subject/ethics/kant/universal-history.htm>
- Kireeva, U. (2010). Theoretical approaches to the psychological study of the self-concept. *Psychology and Society*, 4) 111–119 [in Ukrainian].
- Lutsky, A. (2014). Legal consciousness of a lawyer as a subjective reflection of the current legal ideology. *Legal Journal of the National Academy of Internal Affairs*, 2, 50–60 [in Ukrainian].
- Panchenko, T. (2017). Peculiarities of legal consciousness of urban and rural youth. *Current problems of psychology*, 44, 213–222 [in Ukrainian].

Shapar, V. (2007). *Modern explanatory psychological dictionary*. Prapor [in Ukrainian].

Shepitko, V. (1998). *Problems of using psychological knowledge in criminal proceedings*. Law [in Ukrainian].

Verkalets, I. (2018). Legal psychology in the mechanism of law implementation. *Scientific and informational bulletin of the Ivano-Frankivsk University of works named after King Danylo Halytsky*, 5(17), 182 [in Ukrainian].

Yermolenko, A. (2008). Categorical imperative as a rational basis for law, power and state in the political doctrine of I. Kant. *Philosophical Thought*, 6, 178–194 [in Ukrainian].

Отримано редакцією журналу / Received: 19.03.25

Прорецензовано / Revised: 17.04.25

Схвалено до друку / Accepted: 30.04.25

Andriy SHELKYH, PhD Student

ORCID 0000-0002-8565-880X

e-mail: andriyshelyh@knu.ua

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

LEGAL CONSCIOUSNESS AS A SUBJECT OF INTERDISCIPLINARY RESEARCH

Background. The complexity and multifaceted nature of legal consciousness necessitates interdisciplinary research of this phenomenon in various fields of scientific knowledge. Thus, legal consciousness is the subject of scientific research in legal theory and philosophy, psychology, sociology and other sciences. Analysis of modern interdisciplinary approaches will allow the formation of the main essential characteristics of legal consciousness and identify effective ways to increase its level, which, in turn, is a necessary prerequisite for the formation and development of civil society in Ukraine.

Methods. In conducting scientific research, general scientific methods such as analysis, synthesis, deduction, and analogy were used. Given the essence of legal consciousness as a legal phenomenon, private scientific methods of legal cognition, namely comparative legal and logical-legal methods, were also applied.

Results. The peculiarities of understanding the phenomenon of legal consciousness in such branches of scientific knowledge as law, philosophy, psychology and sociology are studied. The main structural elements of legal consciousness are characterized as a means of reflecting legal reality and effectively influencing it. Within the framework of the philosophical paradigm, the value of legal consciousness for forming a legal state and civil society is revealed. The phenomenon of legal consciousness is studied as a subject of psychological and sociological science, as a result of which the mechanisms of influence on the formation of the necessary level of legal consciousness of citizens are clarified.

Conclusions. Legal consciousness is an extremely complex category, a system of interacting and mutually coordinated elements aimed at the subjective perception of legal reality and its active influence on it. Among the structural elements of legal consciousness, it is possible to distinguish legal knowledge, ideas, feelings, emotions and ideas about law. The complex interaction of these elements in the human mind allows individuals to form a positive attitude towards law and, as a result, to implement the rule of law. However, despite the legal component of legal consciousness, to form a holistic idea of legal consciousness, it is not enough to study it exclusively within the framework of the doctrine of law. In turn, it is possible to reveal the content of this category only by applying an interdisciplinary approach. Therefore, the analysis of existing achievements in philosophy, psychological science and sociology will provide an expanded understanding of the value of legal consciousness and mechanisms of psychological influence on individuals to increase legal consciousness.

Keywords: law, legal consciousness, legal reality, society, civil society, legal state, philosophy, legal psychology, sociology, rule of law, legal regulation.

Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The author declares no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.

Наукове видання



ВІСНИК

КИЇВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

ЮРИДИЧНІ НАУКИ

Випуск 1(129)

Редактор Н. Земляна

Оригінал-макет виготовлено ВПЦ "Київський університет"

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, економіко-статистичних даних, власних імен та інших відомостей.
Редколегія залишає за собою право скорочувати та редагувати подані матеріали.



Формат 60x84^{1/8}. Обл.-вид. арк. 13,28. Ум. друк. арк. 10,1. Наклад 300. Зам. № 225--11372.
Гарнітура Arial. Папір офсетний. Друк офсетний. Вид. № Ю1.
Підписано до друку 26.05.25

Видавець і виготовлювач
ВПЦ "Київський університет"

Б-р Тараса Шевченка, 14, м. Київ, 01601, Україна

☎ (38044) 239 32 22; (38044) 239 31 58; (38044) 239 31 28

e-mail: vpc@knu.ua; vpc_div.chief@univ.net.ua; redaktor@univ.net.ua

<https://vpc.univ.kiev.ua>

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1103 від 31.10.02